

BUDAY DEZSŐ:

A TÁRSADALMI IDEÁL.

TANULMÁNY.

BUDAPEST, 1917.

AZ EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS (HOFFMAN BÉLA) BIZOMÁNYA.

A társadalmi ideál nem álló utópia.

Az a lehető legharmónikusabb fejlődés a jobbnak felismert társadalmi rend felé.

Harmonikus fejlődés, mert radikális és amellet rázkódás nélkül való.

Fejlődés, mert a tegnap ismeretén alapul és a holnap felé tekint. A holnapután vagy az állandó ideált tudományosan meghatározni nem lehet.

A holnap társadalma a házasságot a mainál is magasabb etikai nívóra fogja helyezni, anélkül, hogy lényegét érintené. De a tulajdont, amit már a tegnap és a mai világháború annyira elkezdett kollektíválni, ebben az irányban fejleszti tovább.

A kollektív gazdasági rend maga nem társadalmi ideál. Lehet, hogy fejlődése félúton megáll, amint megállott a kapitalizmusé és helyet ad újabb, ma még nem is sejthető alaknak.

A társadalmi ideál dolga: csak a felismert fejlődés útját egyengetni.

Ezt a feladatot az autonóm társulások is irányítják, de legnagyobb részét az állam végzi, növekvő szabályozással, de az emberek növekvő lelki alkalmazkodásával.

A társadalmi ideál megvalósulása tehát taktikailag a revizionista irányú szocializmus, etikailag pedig a kereszténység ideáljának irányában halad.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

Az indukciók szerepe	11	Statisztikai forrásaim	14
A dedukciók szerepe	12	A jegyzetek és idézetek	15
A statisztika szerepe	13	A fejlődés vonalai	15

INDUKCIÓK.

Az őstermelés.			
A modern mezőgazdasági üzem	19	A farmgazdaság	34
A munka	20	Az állatállomány	35
A tőke	21	A búza ára	37
A jövedelem	21	A búza ára és a munka- bérek	38
A többtermelés	22	A búza ára és a népmoz- galmak	38
A művelési ágak fejlődése	23	A növényi és állati ter- mények	39
A búzával bevetett terület	24	A búza ára és a pénz értéke	39
A búzatermés	25	A mai világgazdaság	39
A hektáronként való átlag- termés	26	Az élvezeti cikkek	40
A többtermelés eszközei	27	A termelés állami irányí- tása	41
A birtokkategóriák	27	A védővámok	42
A birtokkategóriák eltoló- dása	29	A telepítés	43
A tulajdon és a bérlet	31	A föld öröklésének jogi szabályozása	44
A nagybirtok	31	A termelőségvetkezetek	45
A középbirtok	32		
A kisbirtok	32		

A mezőgazdasági érdek- szervezkedés	46
A politikai pártok agrár- programjai	46
A bányászat: nemes fémek	48
A szénbányászat	49
Az ipari fémek	50

Az ipari termelés.

Az ipari üzemek	51
Az ipari termelés értéke	53
Az ipari termelés tőkéje	54
A munkabérek emelke- dése	54
A szakszervezetek	55
A kollektív bérszerződések és sztrájkok	56
Az ipari szocializmus poli- tikai szervezkedései	57

A javak forgalma. 58

A vasutak	59
A posta	59
A távíró és a telefon	60
A fogyasztószövetkezetek	60
A kereskedelmi hajózás	61
A nemzetközi árucseré	62
Az élelmicikkek árucseréje	64
A nyersanyagok árucse- réje	65
A gyártmányok árucse- réje	66
Európa és az U. S. A.	67
Naumann Középeurópája	68

Az emberiség táplálkozása.

A fehérje-probléma	70
A többi élelmicikk	72

Az élvezeti cikkek	73
Az alkoholos italok	74
A közéletmezés	75

A nemiélet indukciói.

A nemek aránya	77
A nemképződés	78
A párosodás ideje	80
A nemiélet egyenletes- sége	80
Az egyes társadalmi osz- tályok nemiélete	82
A nemiélet fejlődéstör- vénye	85
A nemiélet aberrációi	86
A prostitúció	88
A nemiélet szabályozása	89
A házasságban élés	90
A házasságok tartama	92
A mai házasság	92
A nő gazdasági helyzete	93
A családi élet bomlása	94
A nőemancipáció	96
A szabadszerelem	97
Az elválások	98
A törvénytelen születések	98
A jövő házassága	99
A nemi kiválasztás	100
A koedukáció	101
Az eugenika	102
Az endogámia	103
Az Übermensch	104
A pozitív kiválasztás	105
A fogamzás	106

A népmozgalom indukciói.

A születések száma	106
A halvaszülöttek	107
A népszaporodás	108
Az egyke	109

			7
A természetes szaporodás	111	A városokba tömörülés	120
A halálózások	112	A népesség foglalkozása	120
A halálokok	112	Az állami élet indukciói	121
A csecsemőhalandóság	114	A nép részvétele a parlamenti életben	122
Az emberélet hossza	115	A konzervatív és radikális pártok	123
Az öngyilkosságok	116		
A kriminalitás	117	Összefoglalás	126
A nemzetközi vándorlások	118		

KRITIKA.

A filozófiai háttér	133	A szabadgazdálkodás jövője	159
Az energetikai háttér	135	Az állami termelés lehetőségei	161
A szociológiai háttér	136	Az autonóm gazdasági szervezkedések	164
A szociológia egyoldalúsága	137	A szövetkezők főformái	166
A társadalom szerves fejlődése	138	A keresztény szocializmus	167
A nemzetek keletkezése és elmúlása	139	A munka lélektana	168
A fejlődéstan szociológiája	140	Az állam, mint munkaadó	170
Az ember zoológiai fejlődése	141	Az állam, mint szociálpolitikus	171
A társadalom szabályozó hatása	142	Az állam és a szövetkezők, mint egyéni gazdálkodás versenytársai	173
A háború	143	A magántulajdon kérdése	175
Az osztályharc	145	A kollektivitás fejlődése	176
A forradalom	148	A közeljövő kollektivitása	178
A jogbölcseleti háttér	150	A távoljövő kollektivitása	180
A társadalmi ideál lélektani háttere	151	Összefoglalás: a fejlődés útjai és a társadalmi ideál	181
A társadalmi ideál a gazdasági alakulás vonalában	153		
A szabad gazdasági fejlődés vonala	154		
Az értékelmélet kritikája	156		
A kartellnyereség	157		

POLITIKA.

Az állam lényege és célja	187	A farmgazdaság lakás-politikája	201
Az állam szervezete	190	A szegényügy	202
A háború és a béke kérdése	191	A kötelező biztosítások	202
A konzervatív és radikális irányok	192	Az iskola átalakulása	203
Az osztályharcok	192	A művészetek	204
A középosztály	192	A mezőgazdasági termelés szociálpolitikája	206
A hadsereg	193	Az iparpolitika útjai	207
A világbéke	193	A kereskedelmi politika útjai	208
A sovinizmus	194	Az export és import politikája	209
A nemzetiségek	194	A közélet politikája	209
A vallások szabadsága	195	A budget és adó politikája	210
A családi élet szabadsága	196	A bürokrácia	211
Az anyák és csecsemők védelme	197	A kriminálpolitika	212
Az egészségügyi közigazgatás	197	A jogszolgáltatás politikája	213
A rendőri közigazgatás	198	Névmutató	215
A gyülekezés és a sajtó joga	199	Tárgymutató	217
A vámpolitika	200	Földrajzi mutató	222

BEVEZETÉS.

Öt esztendei adatgyűjtés és elmélkedés után ebben a munkában a társadalmi ideál képét akarom megrajzolni.

Nem a STAMMLER szociális ideáljának monografiaszerű bírálatát, hanem az utolsó félszázad tanulságai után a jövőnek reális képét.

Ez a könyv átmenet akar lenni a szakmunkák aprólékos-sága és a szociálpolitikai rendszerek felhőbenjárása között.

Az indukciók szerepe.

A pilóta szerepére kell vállalkozni annak, aki a jövő társadalmának a képét akarja megrajzolni.

Eddig a szakmunkák szorgalmas bányász módjára gyűjtötték az adatokat, de a fától nem látták az erdőt és konklúzióik a rendszerező tudomány számára ezért hasznavehetetlenek. A szintetikus munkák pedig indukció nélkül, merő általánosításokkal, a felhők ködös magasságából nézték a társadalmat.

Ennek a munkának az a célja, hogy pilóta módjára elég magasból lásson, de azért a részleteket se tévessze szem elől.

Ha a legreálisabb szociálpolitikai elméleteket forgatjuk is, alig találunk bennük indikciókat, statisztikai képét az eddigi fejlődésnek.

Ebben a munkában a leglényegesebb és legnagyobb részt az indukciók foglalják el. Az elmúlt félszázad fejlődésének olyan összefoglaló rajzát akartam nyújtani, amilyent ilyen feladatú könyv még nem nyújtott.

A következtetések azután, eleve is bevallom, olyan szegényesek, amilyenek csak egy komoly tudományosságra törekvő munkái lehetnek.

A dedukciók szerepe.

Az elhamarkodott dedukciók a tudományos kutatás megölői.

Minden szociológiai vagy szociálpolitikai rendszer meglepően elhamarkodott általánosításokon épül fel, a régi idők-től egész a maiakig.

MALTHUS egyszerűen kimondta, hogy az emberiség mértani arányokban, a táplálékok pedig csak számtaniakban szaporodnak.

Manapság MARX-nak orthodox követői a dolgok állásából még mindig az általános társadalmi forradalmat jósolják, míg a BERNSTEIN után csoportosuló revizionisták az államszocializmus kompromisszumos megoldása mellett törnek lándzsát, ugyanazon általánosításával a kapitalizmus fejlődésének.

Elég egy-két részletindukció, hogy valaki rá tudományos következtetést építsen. Hiszen a közéletben is a szociálpolitika az a szaktudomány, amelyhez mindenki akar érteni.

Eugenikai vitákon panaszkodnak az általános emberi degenerációról, — elfelejtik, hogy az emberiség egészsége milyen óriási haladást tett és hogy ehhez képest egy-két részletjelenség bátran figyelmen kívül hagyható, ha általánosításról van szó.

Panaszkodnak a konzervatív írók a házasság felbomlásáról és elfelejtik, hogy a házasságban élés Európaszerte növekszik, a törvénytelen gyermekek száma egész Nyugateurópában apad, az elválások száma alig emelkedik, a házasságok tartama pedig az emberélet tartamával együtt lényegesen hosszabb.

MENGER a nagybirtok kisajátításával akarja megindítani a népies munkaállamba való szervezkedést és nem gondol avval, hogy ez az első lépcső csak a szocializmus uralomra-jutása után következhetik be.

OPPENHEIMER már szerényebb: meg akarja venni a nagybirtokot a proletárság félretett millióiból. Elfelejtji, hogy a betétek eredetéről semmiféle statisztika nem számol be.

Ugyanarra a kevés számú adatra alapítanak radikális és konzervatív teóriákat. A degeneráció rémének a falrafestése jó szolgálatot tesz mindegyiknek. Csakhogy mindegyik más okra vezeti vissza és mást következtet belőle.

A statisztika szerepe.

Statisztikai adatok nélkül ma már vajmi nehéz a komolyan tudományos következtetés. S ha néha látunk is ilyen adatokat a hosszadalmas okfejtések és frázisok tömegében, ezekben sincsen köszönet.

Kétféle szempontból lehet rosszul használni a statisztikai adatokat. Ha kevés adatból általánosítunk s nem nézzük meg az egész képet, amit a statisztika mutat s ha nem egymáshoz való adatokat állítunk szembe.

A második mód már bizonyos elfogultságot is föltételez. Például DÁVID a demokratikus parasztbirtokok javára írja a többtermelést, a magyar konzervatív birtokpolitika pedig a védővámok javára. És ugyanakkor mind a kettő elfelejti, hogy a hivatkozott adathoz hasonló többtermelés Európaszerte bekövetkezett s hogy még ez a többtermelés sem tette szükségtelemmé új, hatalmas területeknek az extenzív rablógazdaságszerű szemtermelésbe való bevonását.

A statisztika fiatal tudománya minden megbízhatósága mellett is egyelőre nem egyéb száraz adathalmazainál. Csakis a legeslegújabb adatgyűjtések mutatnak szociológiai irányításra, amit az állami funkciót képező statisztika olyan sokáig nélkülözött. A nyers adatokat sokféleképpen lehet csoportosítani és egymásmellé állítani. Lehet tudománytalanul, lehet tendenciózusan, sőt néha rosszhiszeműen is.

Egységes adatok hiányában az ember kénytelen sok helyütt maga csinálni az egységesítést, hosszú és fárasztó munkával. Sokszor ez nem is lehetséges, mert az egyes államok hivatalos adatai vagy tízéves, vagy ötéves átlagokról szólnak. Ezeket nem lehet összevetni, ha az évszámok kiindulása nem ugyanaz.

Ismét más államoknál más időben történt a népszám-

lálás, vagy a mezőgazdasági, állatállományi és egyéb összeírás. Itt is nehéz a kutató munkája, aki egységes alapon, nagy vonásokban akarja látni az összes adatok lényegét.

Sok tekintetben még statisztikai módszerrel is hiányos a földolgozás, adatok híján. Hiszen csak a legújabb időkben kezdődik a statisztikának a társadalmi tudományokhoz való alkalmazása és az erre vonatkozó adatgyűjtés.

Sok átszámítással, sok rövidítéssel kellett a mindenünnen összekeresett adatokat egyesíteni. Az illető helyeken azért nem is hivatkozom az adatokra, mert azok nem egyszerű kiírások, hanem jobbára megrövidítések, átszámítások, átlagszámítások, alkalmazások.

Statisztikai forrásaim

közül a főbbeket itt sorolom fel, megjegyezve, hogy legtöbb esetben a sorozatos adatokat ezekből kerestem és illesztettem össze a saját feldolgozásomban.

A Magyar Statisztikai Évkönyvek, amelyekről büszkén mondhatjuk, hogy a franciát és az U. S. A.-ét kivéve, a legszociológiaiabb módon vannak összeállítva és a legtöbb dologra kiterjeszkednek,

Az 1895-ös magyar Mezőgazdasági Statisztika öt kötete, amely — fájdalom — még mindig a legújabb magyar agrárstatisztika, *Annuaire Statistique de la Francé*. Paris, 1911.

Institut international d'agriculture: Annuaire internationale de la Statistique agricole. Romé, 1912.

Statistisches Jahrbuch für das deutsche Reich. Berlin, 1913.

Österreichisches statistisches Handbuch. Wien, 1913.

Annuario statistico Italiano. Roma, 1912.

Annuaire Statistique der Royaume de Bulgarie. 1911.

Juraschek: Die Staaten Europas. 1907.

Statistical abstract of the U. S. A. Washington. 1913.

Statistical abstract of the United Kingdom. London, from 1897—1911.

Sundbarg: Apeçues statistiques internationaux, Stockholm, 1908.

The Statesmans Yearbook, London, 1912.

Gothaischer Hofkalender nebst diplomatischstatist. Jahrbuche, 1915.

L'Année social e. Paris, 1914.

JezsegodnikRosszjij. Centralij Sztatiszticseszkiy Komitet. Szankt-Peterburg, 1907.

The China Yearbook. 1914.

Asiatisches Jahrbuch. 1914.

Annuaire statistique de la Belgique. 1912.

Statistisches Jahrbuch der Schweiz. 1914.

Jaarcijfers voor het Koninkrijk der Nederlanden 1912's Gravenhage. 1913.

Resume statistique de l'empire Japon. Tokio, 1914.

Azonkívül a magyar statisztika egyéb hivatalos kiadványai.

A jegyzeteket és idézeteket

francia mintára mellőztem ebben a könyvben, amely összefoglaló és kritikai mű és nem monográfia szándékozott lenni.

A nagy íróknak véleményére csak hivatkozom, az illető hely megnevezése nélkül. Egyrészt az összefoglaló munkák természete kívánja ezt így, másrészt az érthetőség.

Ott, ahol nem általánosan ismert íróról van szó, a munkát is idézem a szöveg között.

Igyekeztem népszerű lenni. Nem tudományosság az, amely a terminológia kódébe szeret burkolózni. De azért föl kellett az olvasóról tételeznem a munka tömörségének érdekében a tudományos legnépszerűbb terminológia ismeretét.

A tömörség kedvéért történt, hogy gonddal átdolgozott, szép statisztikákat egészen kihagytam s csak ilyenforma vonásokkal vázoltam: „Anglia ma fele annyi földet vet be búzával, mint harminc év előtt” „az öngyilkosságok száma a legújabb esztendőben ismét csökkenőben van” stb.

A fejlődés vonalai

érdekelték mindenütt és nem annak mostani állása. Azért, aki a jelennek részletes statisztikáját akarja, az szakkönyvekben keresse. De aki összefoglaló képet akar nyerni az egész emberiség életének vázlatos fejlődéséről az utolsó félszázad esztendőben, az ennek a jelen egységes képbe való foglalását tekintse úgy, mint tudtommal első ilyen kísérletet a tudományos irodalomban.

A magyar viszonyokra mindenütt különös gonddal terjeszkedtem ki.

Bármilyen vázlatosak az összefoglalások, azok a munkának mégis jó részét teszik. Azért az induktív részben is

nem egyszer kitértem a közeljövő rajzára, ha azzal a témával már a politikai részben szükségtelennek tartottam újra foglalkozni. Ez a látszólagos rendszertelenség is csak rövidség okáért van.

Néha elméletemet (például a nemiélet fázistörvényéről) vagy számításaimat (a fogamzás valószínűségéről) szintén az induktív részben adtam elő.

Ez a könyv szükségszerűen a politika és a szaktudományok határain is mozgott. Ebből a célból különösen az agrárpolitika terén szaktanulmányokat is kellett folytatnom. A szintén részletesen tárgyalt nemiélet biológiai indukcióit már előző munkáim kapcsán ismertem részletesen.

Munkám hibáit magam tudom legjobban.

Az induktív rész netáni hibáit annak komplikált volta, az összefoglalását pedig az mentse, hogy tudtommal az első, merész kísérlet a dolgoknak ilyen tömör, mindent átfogó szemléletében.

INDUKCIÓK.

Az őstermelés.

A modern mezőgazdasági üzem

már sok helyütt annyira határos az ipari üzemekkel, hogy modern mezőgazdaságot a hozzákapcsolt iparágak nélkül el sem tudunk képzelni.

A modern földművelés nemcsak a szemtermelés természetben eladható terményeit viszi a piacra, hanem az állati termelés kapcsolt eredményeit is, amit rá nézve a szalma és a takarmánytermés megkönnyít.

Az állati termelésből készen viszi piacra a nyert eredmény egy részét: az élőállatot, a tejet, a gyapjút, a tejnek egy részét azonban már saját gazdaságában földolgozza és úgy viszi a piacra sajt, vaj formájában, a tejtermékek nem értékesíthető részét pedig állatainak adja táplálékkul, hogy a még használható táperő bennük ismét visszatérüljön az anyag körforgásában.

Az ipari termelés készen kapja nyersanyagát a földtől a szeszgyártás számára; viszont ennek mellékterményei ismét újra részt vesznek a körforgásban: egyrésze, mint pl. a moslék, visszamegy az állattenyésztés szolgálatába, a hamu, spódium s a moslék más része végül ismét a növénytermelés trágyájául szolgálván, a körforgás eredeti kiindulópontjára tér vissza.

EREKY szerint ez a körforgás a teljes üzemű nagybiratoknál a legtokéletesebb.

A munka

szerepe már egészen más a mezőgazdasági és az ipari termelésben. Ma ez a kérdés képezi nemcsak a tudományos agronómiának, hanem a hozzáfűződő új agrárpolitikának is a sarkpontját.

DÁVID szerint a földművelés természete nem kedvez a bér munkának. Szerinte az ellenőrzést sokkal nehezebb keresztülvinni a mezőgazdasági bér munkában, mint az ipariban.

Részben igazak DÁVID érvei, mert a földművelő munkánál a munka eredményét csak később lehet megállapítani, nem úgy, mint az ipari munkánál; az ellenőrzés területe igen nagy és azért nehezen vihető keresztül.

De már a lopás nehezebb ellenőrizhetését illető állításai nem állanak meg, mert a mezőgazdasági termények nagy térfogatban aránylag kisebb értéket képviselven, azokat nehéz nagyobb mennyiségben ellopni; a kisebb lopások pedig a munkaeredményt nem csökkentik számbavehető módon.

Bár a modern agronómia számos kísérlettel meghatározta azt, hogy bizonyos munkanemeknél a közepes tíz órai napi teljesítmény mellett mekkora területeknek milyen művelése lehetséges (nálunk a legtudományosabb és legrészletesebb megállapításokat egy táblában HENSCH közli Mezőgazdasági üzemtanában), mégis sokkal tökéletlenebb megállapítások ezek, mint pl. az ipari munkavégzés mértékének ma már egész tudománnyá kinőtt TAYLOR-rendszere, amely a legprecízebb mérésekkel mutatja a munkavégzésekre, mint egységekre fordított munkaenergiákat.

Tényleg így a mezőgazdasági bér munka természete más, mint az ipari bér munkáé.

A modern mezőgazdasági nagyüzemek tehát egy eddig még meg nem oldott munkáskérdéssel állanak szemközt.

Ezzel szemben első pillanatra is látjuk, hogy a magántulajdont képező kisüzemek munkavégzése intenzívebb és a többtermelés felé visz, mert a gazda szívesen dolgozik a

magában, nem kíméli a mélyen szántást és a lelkiismeretes munkát, ellenőrzésre nem szorul, nem lop, mert a magában dolgozik.

A tőke

a modern mezőgazdaság másik nagy tényezője.

Mennél intenzívebb a gazdaság, annál több esik benne a tőkéből az ingó tőkére, a telek értékéhez viszonyítva.

Míg az extenzív kisgazdaság sokszor csak a telektőke 20 %-át tevő forgó és ingó tőkével dolgozik, addig az intenzív nagygazdaságnál az üzemtőke majdnem egyenlő a telek értékével.

HENSCH adatai szerint nálunk a telektőke négyszer akkora, mint az üzemtőke, Németországban ugyanakkora, míg Angliában az üzemtőke kétszerese rendszerint a telektőkének. Azt hiszem, hogy ezek csak elméleti megállapítások, ha nagyjában fedik is az igazságot.

A jövedelem

dolgában a tudományos agronómia még nem tudott önálló megállapodásokra jutni.

Annyi a figyelembe veendő tényező, hogy inkább csak érdekes statisztikai képeket nyerünk az üzemvizsgálatból, mint használható eredményeket.

Nálunk KÁROLY REZSŐ kísérte meg 24 üzem számadásaiból az elméleti üzemeredmények megállapítását, de apró kalkulációkon túl nem jutott elméleti eredményekre. A külföldben részletes és szép munkából kitetszik, hogy Magyarországon a kis-, közép- és nagyüzemek határhasznai annyira nem hozhatók összefüggésbe elméleti tényezőkkel, hogy pozitív tudományos eredményt az ilyen vizsgálódás nem ad. (Mezőgazdasági üzem viszonyok és eredmények, Bpest, 1909.)

Hol van még az elméleti következtetés a RICARDO földjáradék elméletével és a BÖHM-BAWERK határhaszonelméletének a mezőgazdasági üzemeredményekkel való összevetésére ?

A tudományos agronómia a leginduktívabb kutatások-

kal, a „ceteris paribus” elvére való folytonos hivatkozásokkal sem tudott statisztikailag kézzelfogható eredményeket fölmutatni abban az irányban, hogy a termelési módoknak milyen típusa felel meg a jövő irányának.

Pedig az agronómiai tényezők még csak fizikaiak: a föld minősége és fekvése, a tőke viszonya a földhöz, az éghajlat és egyéb fizikai tényezők, a piac közelsége és szervezetsége, a munka jellege és a munkaidő, a közellévő mezőgazdasági verseny, az üzem természete (szemtermelő, állattartó, iparral kapcsolatos stb.).

Hát még ha a szociológiai tényezőket is belekombináljuk, akkor növekszik csak igazán az elméleti kutatások labilitása. Itt figyelembe jöhet: a termelés és a belföldi fogyasztás viszonya, a mezőgazdasági vámrendszer, a munkások helyzete a lakosság foglalkozásával való viszonyában, a többtermelés lehetősége esetén az export kilátásai, a népesség közéletmezése, mely elsősorban van hivatva a többtermelés eredményének élvezetére, — és a többi, magában is nagyon jelentős tényező, amely a termelés jövő irányait hivatva van befolyásolni.

A többtermelés

ma minden agrárpolitikának legnagyobb kérdése.

Ma már tudjuk, hogy a tápszerek mennyisége közvetlenül és egyenes arányban nem befolyásolja a népesség szaporodását. A többtermelés tehát nem a népszaporodás miatt programja az emberiségnek, hanem elsősorban az életigények emberivé fejlődése miatt.

A többtermelés számára nyíló utak különbözők.

A forró égöv sokszorosan többet termel a földből, mint a mérsékelt, amely alatt az emberiség legnagyobb része lakik. Betelepítése csak a klíma miatt ütközik nehézségekbe.

A mérsékelt és hideg égöv alatt, lakatlan területeken óriási termőterületek vannak, amelyek kiaknázatlanok. Ezeket ma rablógazdasággal, kevés szántással, aratógépekkel úgy tudják művelni, hogy azok nagyobb járadékot adnak a

tengerentúli szállítás beleszámításával is, mint az európai földek. Délamerika mérsékelt égöv alatti országai, Észak-amerika és Canada óriás búzatermő területei és legújban Szibéria határtalan mezői csak úgy ontják a búzát, az emberiség legfőbb táplálékát. Asszíriát és Babilont, de talán Egyiptomot is újra művelés alá lehet vonni.

A harmadik út a többtermelés számára a mélyebben szántás politikája. Értve alatta nemcsak a szó szoros értelmében gépekkel vett mélyszántást, ami nagyobb termést biztosít, hanem a kínálkozó többi összes eszközöket: az intenzíven lakott föld belterjesebb művelésének lehetőségeit.

A művelési ágak fejlődése.

Sajnos, nincsen világstatisztikánk a művelési ágak eltolódására, pedig az utolsó század adatai nagyon tanulságos képet nyújtanának. Csak a jelen állapotot szemlélhetjük.

Volt százalékban:

	szántó	rét	erdő	terméketlen
Európában	27	24	28	21
Ázsiában	18	45	17	20
Afrikában	12	35	25	28
Amerikában	12	40	30	18
Ausztráliában	5	40	30	25

A rengeteg rét és szeppevidékek, a rengeteg erdők még kimeríthetetlen talajai az ember művelésének. A terméketlen területekre kimondott ítélet sem biztos.

Magyarországon az 1895-ös mezőgazdasági összeírástól kezdve 1913-ig a szántó területe 41.43%-ról 44.0 %-ra emelkedett, ezzel szemben a rét és a legelő, valamint az erdők területei veszítettek 1 —1%-ot. A nem termő terület az egésznek arányában egyharmad százalékkal csökkent.

Az összes kultivált és bevetett földről már van félszázadra visszamenő pillantásunk a francia statisztikai évkönyvek jóvoltából. Onnan megtudhatjuk, hogy a múlt század közepe óta

Anglia termőterülete egynegyedével lett kevesebb,

Ausztriáé alig emelkedett egytizedrésszel, Magyarországé csaknem másfélszeres lett, Németországé egyhuszadával lett nagyobb, Franciaországé egytizedrésszel, Olaszországé ugyanakkora, mint hatvan év előtt, Oroszországé csaknem megháromszorozódott, az U. S. A.-é (harminc év alatt) egynegyeddal gyarapodott, Argentínáé (harminc év alatt) nyolcszoros lett, Ausztráliáé pedig hatvan év alatt tízszeresére emelkedett a régi megművelt területnek.

A búzával bevetett terület

már élénkebb vizsgálódások tárgyát képezte a legrégebbi időben is. Újabban pláne nagyon értékes és pontos adataink vannak róla (SUNDBÄRG).

Mivel a búza Keletázsia kivételével az emberiség főtápláléka, jellemző a bevetett terület változása a világgazdaság egész folyására. Ha összehasonlítjuk az 1871—75. évek és az 1901—05. évek átlagát, akkor azt látjuk, hogy a harminc esztendő múltán

Dánia fele annyi földet vet be búzával,
Anglia szintén,
Belgium szintén,

Németország lassankint tér át a rozstermelésre és búzával már kevesebbet vet be, mint 30 éve,

Ausztria búzaföldje 10%-al emelkedik,
Magyarországé 55%-al lesz nagyobb,
Franciaországé körülbelül stagnál,
Oroszországé 60%-al lesz nagyobb,
az U. S. A.-é megkétszereződik,

Európa összes búzaföldjei egyharmadával emelkednek,

az egész világ búzatermő területe pedig éppen másfélszerese lesz a régiének.

A régi, kultivált Nyugateurópa tehát kezdi földadni a búzatermelést: a földet jobban tudja hasznosítani. Mint látni fogjuk, a búzatermelés intenzivitása növekszik, a termés

azért nem marad a régi mögött, de olyan földek is, amelyeken harminc év előtt búzát termeltek, ma más célt szolgálnak.

A legeslegújabb, pontos statisztikát már a Római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet Évkönyvei hozzák: azokból kitétszöveg, ha az 1903 — 1907. és az 1908—1912. évek termésátlagait összehasonlítjuk, hasonló tendenciát találunk.

Ott meglátjuk azt is, hogy ez alatt az öt éves átlagidő alatt Szibéria búzával bevetett területe másfélszeres, Canadé csaknem kétszeres lesz.

Nagyjában így van ez a kevésbé döntően lényeges többi főkalászzal is.

A többtermelésnek tehát a legkényelmesebb útja: minél nagyobb területeknek az extenzív művelése, szemtermeléses rablógazdasággal.

A búzatermés

főeredményeit ugyancsak a Római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet jelentései szerint az 1903—1907. és az 1908 — 1912. évek átlagában a következő változások mutatják:

Németország búzatermése ezen átlagokban 37 millió métermázsáról 39.6 millióra emelkedett,

Magyarorszáé	45.3 millióról	46.0 millióra,
Ausziáé	14.4	16.7
Spanyolorszáé	30.3	35.9
Franciaorszáé	92.9	86.3
Angliáé	14.3	16.0
Romániáé	21.2	22.3
Oroszorszáé	143.2	161.7
Canadáé	26.7	45.0
Az U. S. A.-é	177.0	181.5
Indiáé	85.9	88.2
Ausztráliáé	16.8	22.4
Szibériáé	29.9	millióról 38.2 millióra

emelkedett, illetve Franciaorszáé csökkent.

A búzatermés évi átlagai összefüggésben vannak a művelés alá vont területek nagyságával. Ez azonban még

semmitmondó tapasztalás. Meg kell nézni, hogy egy hektáron mennyi búza termett az illető államokban a jelzett időközökben, hogy a termelés intenzivitásának haladását lássuk.

A hektáronként való átlagtermés

az utolsó évtized két említett kvinkvenniumában, tehát a rendelkezésünkre álló legeslegújabb adatok szerint a következőképen alakult:

A meliorációk jegyében folyó évtized Argentína kivételével mindenütt emelte valamivel a termésátlagot. Hiszen a modern agronómiának a műtrágyázással és a mélyebben szántással összefüggő vívmányait ez az évtized szüretelte meg először.

Átlag egy hektáron termett métermázsa

	1903—7-ben:	1908—12-ben:
Németországban	19.8	20.7
Magyarországban	12.2	12.3
Ausztriában	12.8	13.7
Belgiumban	23.7	24.5
Francaiaországban	14.2	13.2
Olaszországban	9.2	9.7
Oroszországban	6.4	6.7
Argentínában	7.9	6.7
Az U. S. A.-ban	9.3	9.7
Ausztráliában	7.1	8.2

Az emelkedés állandó, de lassú.

Ahol tehát a termelés rohamosan fölszökkent, ott hiába keressük a termésátlag megnövekedésében a nagy aránytalanságot.

A búzának kvantumra való termelése inkább kivan több területet, mint amennyire a mélyen szántással eredményeket lehet elérni. Azért a német és belga eredmények mutatják, hogy még óriási jövő áll a többtermelés előtt is. Annnyival is inkább, mert

a többtermelés eszközei

sorában az utolsó évtizedek kipróbált módjai mellé ma még beláthatatlan jövővel bíró új módszerek is csatlakoznak.

A műtrágya LIEBIG elméletének a gyakorlati életbe való beérése után mindig jobban tért foglal az intenzív termelésben. Alkalmazhatósága a talaj pontos vegyi elemzését, de magának a trágyának pontos ellenőrzését is kívánja, azért eddig csak a modern nagyüzem alkalmazta szélesebb körben.

A CAMPBELL-féle talajművelés a száraz éghajlatú, kevés esővel egyenlőtlenül öntözött földeket van hivatva intenzíven művelhetővé tenni. Lényege a talaj könnyen kiszivárgó vizének megkötése újfajta boronálás és tömés által. Magyarországon beláthatatlan lesz a jelentősége, ha a próbák több gyakorlati eredményt fognak felmutatni.

A DEMTSINSZKY-féle átültető-művelés egyenesen szenzációs terméseredményeket ígér, de még a kísérletezés stádiumában van.

A többtermelés főkérdése: az olcsó többtermelés, már szociális kérdés. Belefógnak a védővámok kérdései, a telepítés, a külföld búzájának versenye, a THÜNEN-törvény szélesedő művelési intenzitásának gyűrűi, amelyek Északnyugat-Európában a búzaföldek hanyatlásával jártak a többtermelési eredmények ellenére is. És belefógnak a birtokkategóriáknak tisztázatlan kérdése, amelyet talán a ma agrárpolitikájának sarkkövéül tekinthetünk.

A birtokkategóriák

jelentősége csak a legújabb évtizedekben nyomult előtérbe.

Eddig Európa népszaporodásának alapja az a többtermelés volt, amelyet a jobbágy fölszabadítás eredményezett. Ma már ez Európa népeinek nem elég.

Jött a külföldi búza versenye. És jöttek ellenrendszabályul a védővámok.

A birtokmegoszlás nemcsak a nemzetek agrárdemokrá-

ciájának a fokmérője. Az gyakran a gazdasági haladással, az intenzív műveléssel is egybeesik.

A világ gazdasági rendjének haladása épen a birtok-kategóriák terén hozta létre a legnagyobb változásokat. Kár, hogy csak kevés megbízható statisztikánk van róluk.

A tudomány érzékenyen nélkülözi az egységes nemzetközi birtokstatisztika hiányát.

Majdnem mindenütt más-más időben volt a kategóriák fölvétele. A fölvétel nem egységes alapon történt, mert a kategóriák sem a használt területegység dolgában, sem pedig a területnagyságok dolgában nincsenek egységesen megállapítva.

Így csak vázlatos áttekintést nyerhetünk az egyes államokban a birtokviszonyok megoszlásáról.

Angliában 1896-ban (Agricultural Returns for Great Britain, id. Juraschek: Die Staaten Europas) 330 ezer kisbirtokosé az összes terület 6%-a, 234 ezer középbirtokosé (100—300 acre) annak 66%-a és a többi föld (26%) a 19 ezer nagybirtokos között oszlik meg.

Franciaországban a birtokviszonyok aránylag a legideálisabbak. Ott a kisbirtokra jut a föld 26%-a, a középbirtokra (6—50 ha) a földterület 39%-a, a nagybirtokra (50—200 ha) a terület 19%-a, az igen nagy birtokra pedig csak 16%-a. Ha még elgondoljuk, hogy a francia középbirtokkategória nem nagyobb, mint az, amit mi kisbirtoknak tekintünk, akkor láthatjuk, hogy ott kétharmada esik a 200 ha-on alul levő, tulajdonképpen kisbirtoknak nevezhető kategóriára.

Németországban 4.2 millió kiscgazdának jutott a föld egyhatod része (16%-a), 1.3 millió kiscgazdának a föld 60%-a (5—100 ha, ami nálunk is már a középbirtok kategóriáját keresztezi) és 25 ezer nagybirtokra jutott a föld hátralevő egynegyede.

Ausztriában (HELLER referátuma a Magyar Társadalomtudományi Társaság birtokpolitikai ankétjén) 100 ha-on aluli kisbirtokra a gazdák 99%-ának a föld egyharmada jutott,

míg a többi kétharmad a gazdák egy százalékának képezte tulajdonát.

Romániában (GAÁL referátuma ugyanott) hasonló az állapot: 0—50 ha területű kisbirtokra esik a kisbirtokosok 99°/o-ának kezén az összes terület fele, míg a száz hektáron felüli nagybirtokra a terület másik fele az üzemek egy százalékának kezében van.

Oroszországban a föld egyharmadát bírta a népesség 85%-a, míg a többi kétharmadot a népesség további 5—6°/o-a; a visszamaradó népesség birtoktalan. Az új agrárreform óta létesült birtokmegoszlást még nem ismerjük.

Magyarországon az 1895-iki összeírás szerint a 2.7 millió kiscgazdának a föld 55%-a jutott 0—100 holdas birtok formájában. A középbirtokra 14°/o-a a területnek jutott, összesen 21 ezer középbirtokos kezében. A nagybirtokra, 1,000 holdon felül, az összes földterület 31%-a, mindössze négyezer tulajdonos kezében.

A birtokkategóriák eltolódása

volna tulajdonképen a legmesszebbmenő következtetésekre föl jogosító tény, ha azt gyakran és pontosan mérni lehetne. De a mezőgazdasági általános összeírások olyan távol vannak egymástól és az összehasonlítási alapok is olyan különbözők, hogy minden rendelkezésre álló adat fölhasználásával is csak igazán vázlatos eredményeket lehet leszegezni.

Az utolsó időkbén, amelyek határozatlan és össze nem vethető távolban vannak egymástól:

Angliában a nagybirtok és kisbirtok kevesebb lett, a középbirtok ellenben emelkedett.

Belgiumban a kisbirtokot a közép- és a nagybirtok lassan-lassan kezdi föl szívni,

Hollandiában a kis- és középzem emelkedik a nagybirtok rovására,

Bulgáriában 1897-től 1908-ig a birtokkategóriák nem futatnak lényeges változást,

Franciaországban az 1882-iki és az 1892-iki összeírás

adatait összevetve, a törpebirtok 30%-ról 29-re csökkent, a többi emelkedett,

Németországban az 1895-iki és az 1907-iki összeírás a következő különbségeket tüntette föl:

	1895-ben:	1907-ben:
	volt a területnek százaléka	
terjedelmű birtok		
0—2	5.6	5.4
2—5 ha	10.1	10.4
5—20 ha	29.9	32.7
20—100 ha	30.3	29.3
100 ha-on felül	24.1	22.2

tehát az 5—20 ha kategóriájú igen kis birtokok szíttak föl a többi rovására az összes területből még további 3%-ot. Ugyanez a birtoknagyság-csoport az 1882-iki és 1895-iki összeírás között csak 1%-át a területnek nyerte el növekedésüképen.

Németországban tehát a törpe parasztbirtokok térfoglalása állandóan mutatkozó tendencia. DÁVID az ő elméletének induktív igazolására erre a tényre támaszkodik. Mikor munkája megjelent, akkor még nem is ismerte az 1907-iki összeírás eredményét, amely még jobban igazolta őt. Ámde csak Németországra vonatkozóan. A fejlődés másutt más képet mutat.

Magyarországon az 1895-ös összeírás adatai után egész máig csak a 100 holdnál nagyobb birtokok emelkedéséről kapunk kimutatást, ezt is csak az anyaország területén. Ezek a birtokok 1895-ben az ország területének körülbelül 48%-át tették, ma már háromnegyed részét képezik. Pedig a birtokosok száma 23'6 ezerről csak 28 ezerre emelkedett.

Oroszországban GAÁL adatait, amelyek az 1906-os Statesmans Yearbookból valók, TARIS-nak legújabb, de kissé felületes munkájával összehasonlítva (La Russie moderne, 1912.), azt találjuk, hogy a parasztság birtoka a terület egyharmadáról annak kétharmadára emelkedett. De csak a szántókban, mert az erdőket az állam nem parcellázta. Az összehasonlítás tehát csak a szántóra vonatkozik.

A tulajdon és a bérlet

viszonyainak eltolódására sincsenek összehasonlítható adataink. Mindenesetre jellemző azonban az egyes országok birtokviszonyainak járadék-jellegére, hogy

Angliában a föld háromnegyede van bérlők kezén,

Franciaországban annak egynegyede,

Belgiumban csaknem kétharmada,

Németországban a föld egyhatede,

Magyarországon pedig 1895-ben 11.61%-a volt a földnek bérlet.

Romániában (JANCSÓ) az 50 ha-nál nagyobb földeknek több mint a fele bérterület.

A foglalkozási statisztikákból látjuk, hogy a mezőgazdasági cselédek száma mindenütt fogyóban van, kivéve Angliát és Amerikát.

A nagybirtok,

a földjáradék és legtöbbször az extenzív gazdálkodás formája tehát Európában nincsen hanyatlóban.

Belgium, Franciaország, Magyarország nagybirtokai emelkedtek. Magyarországi hatalmasan.

Franciaországban ezzel együtt a terméseredmény csökkenése is járt. Magyarország terméseredményei pedig aránylag sokkal kevésbé emelkednek, mint a többi európai országé.

Egyedül ezek a tények még nem elég bizonyítékok. Sok védelmezője van a nagybirtoknak nemcsak politikai, de agronómiai szempontból is.

Nálunk EREKY üzemtechnikai szempontból, LEOPOLD a helyesen alkalmazott kapitalizmus szempontjából mutat rá a nagybirtok előnyeire. DÁNIEL elméletének vannak ellenzői nemcsak a szocialisták között.

Azt hisszük, hogy a főhiba a kérdés egyoldalú felfogásában rejlik. A nagybirtok nemcsak álló kategória, hanem egyúttal fejlődési forma.

A középkor nagybirtokait még a jobbágy fölszabadítás sem tudta eltüntetni. Fejlődésük a mai sok államvédelem

mellett sem olyan intenzív, hogy fentartásuk szociológiai szempontból megokolt lenne.

De kétféle nagybirtok van. Az egyik a régi latifundiumok klasszikus példája, mint a délolaszországi nagybirtok. Ez az illető országrész elhanyagoltabb fekvésével, intenzív művelésre való alkalmatlanságával jár. A másik a kultúrvidéken fekvő, amely épen ezért a legjáradékosabb.

A fejlődés a nagybirtokot kiszorította a sűrű népességű vidékekről, mert ott a THÜNEN-törvény fokozottan érvényesül. Ott tehát a nagybirtok elavult fejlődési forma. És ebben a tekintetben aztán egészen igaza van a DÁVID-elméletnek, hogy a kisbirtok a munkaigényes kultúrával lassan-lassan tért fog a nagybirtokkal szemben mindenütt nyerni.

A középbirtok

csaknem mindenütt emelkedett, Németországot kivéve. Védelme tetszetős politikai okokból talán még hamarabb elfogadható a szociálpolitikus előtt, mint a nagybirtoké. De tulajdonképpen védelmének módjai és kiváltságai annyira összeesnek a nagybirtokéval, hogy mindenben a nagybirtok függvényének tekinthető.

Anglia, Belgium, Hollandia, Franciaország és Magyarország középbirtokai emelkedtek. Pedig az agronómia sietett rájuk kimondani a halálos ítéletet, hogy a nagybirtok igen nagy beruházásait, a mezőgazdasági gyári üzemet nem bírják, a kisbirtok intenzivitását pedig nem utánozhatják.

A kisbirtok

csaknem mindenütt a régi jobbágyság fölszabadításából keletkezett.

Északnyugateurópából indult ki a jobbágyság fölszabadítása.

Norvégiában sohasem volt a maihoz hasonló jobbágyi viszony (SZEBERÉNYI).

Dánia jobbágysága már 1788-ban szabadult föl,
Svédországé 1809-ben,

Franciaország jobbágysága a forradalom alatt szabadult föl, míg

Németországé a napóleoni háborúk idején,

Magyarországé csak 1848-ban,

Oroszországé 1861. óta,

Romániáé 1864. óta szabad.

De a jobbágyság tökéletes fölszabadulása minden országban nagy idő kérdése volt. A megváltások évtizedekig elhúzódtak. A kisbirtok, mint gazdasági egység, csak akkor alakulhatott ki, amikor már leszámolt a megváltás terheivel.

A kisbirtok sem jelenti mindenütt az intenzív gazdaságot. Egyáltalán a birtokkategóriák merev osztályozásával még nem teljesítette földadatának a legkisebb részét sem az agrárstatisztika.

Intenzitása nélkülözi a legnagyobb eredményeket hozó befektetéseket: a gépeket. A kisbirtokok gépek nélkül kénytelenek elvégezni a munkák legnagyobb részét, gőzekét vagy aratógépeket nem gazdaságos dolog a kisbirtoknak beszerezni. A kisebb gépeknek egész tömege segít már azért a kisbirtokosnak is, de sok dolgát kénytelen a nagyobb tőkebefektetés hiánya miatt maga végezni.

Ellenben a kisbirtok nagyobb állatállománya, a kapás növények megművelésének lehetősége a kisbirtokot más tekintetben avatják előnyösebb formává.

FARKAS GEIZA számítása szerint a 10 holdas átlagos művelési ágazatú kisbirtokot egy négy tagú család, a gazda, felesége, még egy női és egy gyermekmunkaerővel, ami az átlagos parasztsaládból könnyen kikerül, megművelheti időbeli akadály nélkül, csak a nyári munka idejét kell nagyon intenzíven kihasználniok.

Elesik tehát az a sokszor hangoztatott ellenvetés, hogy szövetkezéssel kell segíteni a kisbirtokosoknak egymáson a munkaerő dolgában. A szövetkezett munka példái, bármilyen csábítóak, mint például a KROPOTKIN-éi vagy DANIEL-éi, nem biztosítják az eredményt úgy, hogy miattuk kelljen a kisbirtok

formája mellett dönteni. Sőt, ez az egyetlen pont, ami még a gépek hiányánál is erősebben sújtja a kisbirtokot.

A kisbirtok individuális gazdálkodása csak ott versenyezhet a nagybirtokéval, ahol a munkaerő jó beosztása a kisbirtokokat egymástól külön-külön függetlenné teszi.

A farmgazdaság

területi nagysága mellett is közelebb áll a kisbirtokhoz, mint a nagygazdasághoz. A farmok számának óriási emelkedése azoknak klasszikus hazájában az U. S. A.-ban inkább jár a területek kisebbedésével, mint új földek művelés alá vonásával. Az U. S. A. farmjainak emelkedése a következő, vázlatosan összeállított képet mutatta (Statistical Abstract of the United States, 1913. eredeti földolgozásomban):

	1850.	1870.	1890.	1910.
a farmok száma	1.4	2.6	4.5	6.3 millió,
művelői száma	?	5.9	8.5	? millió,
összes értéke dollár	4.0	9.0	16.0	41.0 milliárd,
termelési érték dollár	?	2.0	2.5	8.4 milliárd,
hozadék körülbelül		25%	16%	21%

Tehát a farmok személyzetének viszonyaiból azt lehet következtetni, hogy azok nem veszik föl a nagybirtok formáit, mert átlag nem foglalkoztatnak többet két embernél a számukhoz viszonyítva. Jövedelmezőségük 1890. táján, amikor Európában általános a gazdasági föllendülés, aránylag a legcsekélyebb. És 1910-ben, az európai rosszabb gazdasági esztendőket után az amerikai farmok jövedelmezősége nagyobb mértékűt ölt.

A kisbirtok felé hajlást az is mutatja, hogy bérértékük, amely átlag 1870-ben és 1890-ben a 3—4 ezer dollár körül stagnál, csaknem megkétszereződik a jobb gazdasági idők beálltával.

Az amerikai farmgazdaságok európai viszonyok felé haladnak. Csakugyan, az U. S. A. szemtermelése nem mutat nagyobb lendületet az európainál.

Az állatállomány

a mai agrárpolitika szemében már nagyobb jelentőségű és nagyobb súlyú a szemtermelésnél is.

Hogy a kisbirtoknak állatállománya aránytalanul nagyobb a nagybirtokénál, az régóta tudott dolog. Hiszen ez csaknem első előnye a kisbirtoknak a latifundium fölött.

Magyarországon a száz holdon felüli birtokok az ország területének mintegy háromnegyedét teszik és emellett 1911-ben a marhaállománynak csak 17%-a, a lóállománynak 11%-a, a sertésállománynak 14%-a volt a száz holdon felüli birtokon, míg a juhállomány 35%-a élt rajta, annak a világos magyarázatául”, hogy a nagybirtok kezdetlegesebb és extenzívebb művelése még nem zárta ki a juhtenyésztést.

Összevetve a legrégebb adatokat, amire az állatszám-láló statisztika kiterjed, azt látjuk, hogy a juhtenyésztés, mint a legkezdetlegesebb földművelés kísérője, a múlt század dereka óta kezd visszafelé fejlődni Nyugateurópában. Csak az U. S. A. és Ausztrália juhállománya növekedett, a többi mind erősen csökkenőben van, mert a juhtenyésztésre szükséges, aránytalanul sok földet intenzívebb művelés céljaira vették igénybe

A juhok száma a század dereka óta
 Angliában 34 millióról 31 millióra,
 Oroszországban 50-ről 40-re,
 Németországban 28-ról 6-ra,
 Franciaországban 32-ről a felére,
 Magyarországon 12-ről 8-ra csökkent, ellenben
 az U. S. A.-ban 19 millióról a háromszorosára,
 Ausztráliában 16 millióról 92 millióra nőtt.

Egészen ellenkezően áll természetesen a többi haszonállatoknál, ahol azoknak emelkedése lassan és állandóan csaknem kivétel nélkül mindenütt észlelhető.

Amint a juh az extenzív mezőgazdaságnak a kísérője, úgy függ össze az intenzív kultúrával a szarvasmarháknak

a száma. Ez a múlt század közepe óta egészen 1910-ig
 Angliában 8 milliőről 12-re,
 Németországban 15 milliőről 20-ra,
 Franciaországban 12-ről 14-re,
 Magyarországon $4\frac{1}{2}$ milliőről 7-re,
 Oroszországban 21 milliőről 31 és félre,
 Olaszországban 3 és félről 6 és félre,
 az U. S. A.-ban 15 milliőről 69 millióra növekedett,
 sőt

Ausztráliában is megtízszereződött.

A lovak és sertések száma nem jellemző annyira a mezőgazdaság kultúrájára.

Az utolsó hatvan esztendő a lovak számát alig emelte Európában egyötödével. Csak az U. S. A. lovainak száma ötszöröződött meg ez idő alatt.

A sertések száma mindenütt stagnált félszázad alatt, csak a szorgalmas Németországé és Hollandiáé lett háromszoros, Franciaországé másfélszeres, az U. S. A.-é pedig kétszeres.

Az állatállománynak a mezőgazdaság intenzivításával való összefüggése azt is magával hozza, hogy a kisbirtokok emelkedésével az állatállomány lényegesebben növekszik, mint azoknak hanyatlásával. Ez a DÁVID teóriájából következő tény azonban nem igazolható mindenütt.

Magyarország állatállományának stagnálása tényleg eléggé összefügg a kisbirtok lassú visszafejlődésével. Angliában is lehet ezt tapasztalni az 1885—95. közötti időben.

De már a tételt részletesen vizsgálva, azt találtam, hogy nem áll Németországra az 1882—95. közötti időben, nem áll Franciaországra 1882—92-ig és nem áll Belgiumra 1880—1895-ig terjedő időben, amely megfigyelési időkről a birtokkategóriák észlelt eltolódásait tapasztalhattuk.

Az állatállomány szaporodására a birtokkategóriák eltolódásának lassú alakulásánál sokkal érzékenyebben érezhető, közvetlen körülmények vannak hatással. A takarmányozási viszonyok és az állategészségügy ma még sokkal

több hullámnak vannak alávetve, mintsem hogy a kisbirtok fejlődése észrevehető statisztikai súllyal esnék a mérlegbe.

Pedig világos, hogy DAVID tétele agronómiai szempontból igazolt.

A búza ára

ma még a világgazdaság legsúlyosabb tényezője.

A búza az emberiség több, mint felének főtápláléka. Ahol rozst használnak mellette, ott is főleg a búza ára dönti el a nagy társadalmi kérdéseket.

Az árki alakulás természetesen fordított arányban van a búzatermés mennyiségével. Rá befolyással van még sok külső körülmény, de egészben véve a termés mennyisége az elhatározó, mert csaknem minden második esztendőben kevesebb búza terem, mint amennyi a fogyasztás számára az egész világon szükséges és így az előző bőtermésű esztendők fölöslegeit kell fölélni.

Az utolsó negyven év alatt általában a búzatermés az egész világon fokozódott, de Európa már folyton kevesebbet termel, mint fogyaszt. Az egyensúlyt főleg az U. S. A. és Argentína pótolják.

A vetésszükséglet az egész világra számítva SUND-BÄRG összeállítására szerint fejenként 16 kilogramm körül lebeg, ezzel szemben a fogyasztás az utolsó félszázadban 110 kilogrammról 130-ra emelkedett. A terméseredmény ez idő alatt ötszázmillió métermázsárról kilencszázmillióra szökkent.

Az egész emberiség küzdelme a búzáért évről-évre aggodalmasan újul meg: ha három-négy esztendőn keresztül mindenütt lényeges hiány volna, akkor az egész emberi kultúrát fenyegetné veszedelem.

A búzaáraknak összefüggése a társadalmi eseményekkel számos részlettanulmány dolga. De a következtetések többnyire rövid időre szólván, azoknak tudományos jelentősége is kevésbé általános.

Az alábbiakban néhány vázlatos megjegyzést teszek eredeti és itt nem részletezhető kutatásaimból, amelyekben igyekeztem hosszabb idők tanulságait lemérni.

A búza ára és a munkabérek

összefüggése világos. Franciaországra nézve a búza árának és az átlagos munkabéreknek, amelyeket az *Annuaire Statistique de la France* (1911.) közöl, az 1870-től 1910-ig lerajzolt görbéi kétségtelenül párhuzamos vonalakat mutatnak. A munkabérek görbéje körülbelül egy esztendővel késik. Angliában hasonló időre 1870-től 1910-ig lerajzolva a munkabéreknek és a búza árának görbéit, azt találtam, hogy azok között az összefüggés szintén egy évet késő párhuzamos vonalakat ad, de már nem érzi meg a munkabérek görbéje a búza árának minden kis hullámzását úgy, mint a francia.

A búza ára és a népmozgalmak

összefüggése már kevésbé érzékeny.

FÖLDES vizsgálódásai a házasságok gyakoriságáról, számtalan vizsgálat a születések hullámzásáról egymással ellentétes képet adtak.

Csakugyan a házasságok gyakorisága jobban és érzékenyebben tükrözi vissza a gazdasági viszonyokat, mint a születéseké.

A születések hullámzására kötetekre menő irodalmat találunk. Itt csak egy kutatásomról számolok be. Franciaországban, amelynek életstandardja egyike a legmagasabbaknak, a folytonosan csökkenő irányzatot mutató születések némi hullámzása mégis összefüggésben áll a búzatermésel és annak árával, de épen a KAUTSKY elméletét igazoló módon: a két lerajzolt görbe az 1870-től 1910-re terjedő időben ellentétes kilengéseket mutat, úgy, hogy a születéseké egy évet késik. Az ellentétes összefüggés tehát világos.

A búza árának a kivándorlással való összefüggését is ki lehet mutatni Angliára nézve 1880-tól 1910-ig, ahol a kivándorlás görbéje csaknem egyidejű az áremelkedésével és

vele azonos irányú kilengéseket mutat. A kivándorlás tehát meg érzékenyebb mérője a búza áremelkedésének, mint a munkabérek emelkedése.

A növényi és állati termények

és táplálékok piaci ára között is lényeges az összefüggés.

Az állati táplálóanyagok ára a növényiekét egy évvel később, de azonos irányú és majdnem azonos kilengésnagyságú görbében követi.

Így találtam ezt a búza és a szarvasmarha ára között Angliában 1870-től 1906-ig, amikor mind a drágulás, mind az olcsóbbodás a fent említett törvényszerűségek szerint hatszor váltakozott.

Így lehet azt kiolvasni SAUERBECK tábláiból az 1861 — 1896. közötti időre.

Így volt az U. S. A.-ban a Dun's Rewiew indexszámai szerint 1861-től 1890-ig.

A búza ára és a pénz értéke

ugyanazt az összefüggést mutatják.

A bankkamatláb különösen Angliában az 1870-től 1890-ig terjedő időben teljesen követi a búza árhullámzását. Franciaország és Németország bankkamatlábának kisebb eltérései ettől az irányzattól alig jelentősek, ha az angol kamatlábnak annyira éles simulását tekintjük.

Ezeknek az összefüggéseknek vázlatos kikutatása is hosszúvá tenné fejtegetéseinket. Itt csak az volt a cél, hogy nagy átlagokban rámutassak a búza árának rendkívüli társadalmi jelentőségére. A szaktudományoknak föladata ezt a kérdést részletesen vizsgálni.

A nagy számok törvényének ilyen madártávlatból való tekintése után

a mai világgazdaság

képét is meg kell rajzolnunk nagy vonásokban, hogy belőle konklúziókat levonhassuk.

A búzatermés mennyiségének alig több, mint egyharma-

dát teszi ki a világ rozstermése, ebben a mennyiségben Oroszország az egész rozstermés felével, Németország annak egy-negyedével szerepel. A rozs a búzával való összehasonlításban nem exportcikk. Cseréje az egyes államok között a minimális.

A világ háromszázmillió métermázsás árpatermése már élénkebb csere tárgyát képezi. De a főexport csak Oroszországból történik a sörtermelő Németországba.

A zabtermelés ötszázmillió métermázsán fölül való produkciójának fele az U. S. A. és Oroszország között oszlik meg. Cseréje alárendelt jelentőségű.

A tengeritermés ezermillió métermázsára emelkedett a negyven év előtti fele mennyiségről. Az állattartás ma már mindenütt a tengeritermeléstől függ. De sajtóságos kultúrája miatt a legtöbb európai állam bevételre szorul belőle, Magyarországot és Romániát kivéve.

A világ tengeritermésének háromnegyedét szolgáltatja az U. S. A. és csak másfél tizedét Európa. Egyike ez azoknak a viszonyoknak, amelyekben az óvilág Amerikának legjobban ki van szolgáltatva.

A világ burgonyatermelése másfélezermillió métermázsán is fölül van. Az európai államok termelik az Amerikából hozott burgonyát, mert Amerika élelmiszerbősége miatt nem szorul rá. Németország a világ termésének egyharmadát, Oroszország pedig egyötödét produkálja, de mind a kettő fölhasználja saját céljaira. Lényeges csereforgalom a burgonyában sincsen.

Az élvezeti cikkek

termelése a világgazdaságot még lényegesebben összefűzi a fő élelmi cikkek produkciójánál.

Ma már az élvezeti cikkek legtöbbje a táplálkozásban döntő jelentőségűvé lett. A cukor, a kávé, a tea átalakították az ember életrendjét és táplálkozását. A világgazdaság ebben a tekintetben először jutott teljes érvényesülésre.

A világ másfélszázmillió hektoliter bortermésének egy-

harmadát Franciaország szolgáltatja, a másik harmadát Olaszország és Spanyolország együttvéve. A többi megoszlik. Lényegesen jellemzők ezek a körülmények a borfogyasztásra, mert a bor nem olyan cserecikk, mint a többi élvezeti szer. A nem bortermő országok borfogyasztása valóban jelentéktelen.

Magyarország bortermése az egész világnak csak egy századrésze.

A világ kávétermelése Brazília kezében van. Ez az ország több, mint kilenc tizedét produkálja az egész kávémenyiségnek.

A tea ázsiai produktum: China szolgáltatja annak ötötöt, a többit Japán és India.

A nádcukortermés ötvenmillió métermázsáját a répacukortermelésnek hatalmasan föllendült és 1905-ben már 350 millió métermázsára menő termelése fenyegeti versenyével. Az utóbbinak Németország csaknem a felét adja, másik felét a többi európai állam.

A megosztó nyolcmillió métermázsányi dohánytermésnek egynegyedét India adja, egy másik negyedét pedig az U. S. A.

Az élvezeti cikkek átalakították a világ gazdaságnak elzárkózottságát. Ha a főtáplálékot képező növényi tápszereknek termelésére tesznek is a kevesebbet termelő államok erőfeszítéseket: ezek mind hiábavalók volnának az élvezeti cikkek dolgában, amelyeknél a szerencsés termelőnek verseny nélkül van a többi ország kiszolgáltatva.

A termelés állami irányítása

csak az újabb politikának gyümölcse Európában.

Az állam akkor avatkozott a termelésbe, ha éhínség, vagy forradalom fenyegette létét. Ekkor az inség csökkentésével, telepítésekkel, majd a vélt túltermelés ellen védővámokkal védekezett.

Céltudatos agrárpolitikáról még ma sem lehet komolyan beszélni. Ami van, az inkább az állam statisztikai és agronómiai rendtartása és a földműveléssel foglalkozóknak megvédése a külföldi verseny ellen, sokszor a belföldi fogyasztók rovására.

Ma már a földművelés szakszerűségét az állam ellenőrzi, a települések is az ő hozzájárulásával, vagy előkészítésével történnek.

A védővámok

tekintetében a tudomány ma is úgyszólván csak az orthodox manchesterista, vagy az orthodox chamberlainista irányzatot ismeri.

CHAMBERLAIN politikája tette az európai vámpolitikákat az utolsó évtizedekben csaknem kényszerűségből védővámossá.

A védővámok hatásait a földművelésre csak a mainál aprólkosabb és több körülményre kiterjeszkedő adatgyűjtés tudná világosan kimutatni. Hogy mennyire ellentétes eredményekre lehet jutni a tudományos vizsgálódásban, azt legjobban DÁVID érvelése bizonyítja, ki Németország kisbirtokosságának fejlődését épen a védővám emelése utáni időben figyelte meg és a kisbirtok munkaviszonyaiból következtetett annak szükségszerű emelkedésére; ugyanerre az időre a Magyar Társadalomtudományi Társaság birtokpolitikai ankétjén azt referálták, hogy a védővámok mentették meg Németország közgazdaságát.

Nálunk a védővámoknak épen ellentétes hatása volt: azok a nagybirtokot erősítették. Csakugyan LEOPOLD siet megállapítani, hogy a nagybirtoknak a védővám sem árthat a kisbirtokkal szemben.

Nálunk a hivatalos agrárpolitika ma is a védővámos rendszert képviseli, csak úgy, mint Németországban. TISZA védővámos rendszert kíván kifelé, vámszövetséget Ausztriával az ő liberális agrárpolitikájában.

Ellenkező megállapításra jutnak a kisbirtok érdekében PAP DÁVID az önálló vámterületről írt könyvében, továbbá DANIEL ARNOLD és SZENDEPÁL.

A jövő tudományos indukciói meg fogják mutatni, hogy sem az abszolút védővámos rendszer, sem pedig a tiszta manchesterizmus nem önmagukban jó és hatásos szereik akár egy ország, akár pedig egy ország földművelőinek érdeke védel-

mére. Sokkal bonyolultabb a kérdés még az elmélet megvilágításában is, hogy abszolút elvekkel lehetne megoldani.

Ugyanaz a védővám Németországban a kisbirtokot, Magyarországon a nagybirtokot erősítette. És a védővám nem akadályozta meg azt, hogy messze földeken, a tengeren túl extenzív rablógazdasággal művelt gabona versenyképes ne legyen a vámokkal védelmezett, de drága termelésű gabonával szemben.

A telepítés

az állam-oknak legjobban szociális természetű agrárpolitikai akciója.

Egészén a legújabb időkig a telepítések inkább politikai, mint szociális célt szolgáltak, így volt a múlt század elején Magyarországon történt telepítésekkel, így volt a hetvenes-nyolcvanas évek keletporoszországbeli telepítéseivel.

Anglia indította meg az első nagyobbszabású telepítési akciót a nagybirtokok parcellázásával az 1892-iki és 1907-iki törvényeiben. Az első, a Smal Holding Act, DÁNIEL szerint csak földvásárló közvetítéssel ruházta föl az államot, de a másik már kisajátítási jogot adott neki, ha bebizonyosodott az illető földek extenzív művelése.

Ez a telepítő akció Angliában nem sikerült.

Németország az 1886. és 1902. közötti időben csak hatvanezer családot telepített le.

Magyarországon a telepítési akció az 1894. évi V. tcikkel indult meg. Az országos telepítési alap 6 millió koronájából 1908-ig a hivatalos adatok szerint 25 ezer kat. hold-földet vásároltak.

Oroszországban az 1905-iki forradalom érlelte meg a földreformokat. Az állami földeket és az apanagebirtokokat parcellázták ott óriási külön szervezettel, amelyet 11 ezer hivatalnok 1913-ig 63 millió rubel költséggel végzett.

Az orosz mir szervezetből, amelyet az orosz szocialisták maguk is KOVÁCS GÁBOR szerint a társadalmi kérdés megoldása formájának tartottak, millió számra léptek ki a

parasztok, hogy magukat a föld közösségéből megváltsák. PREYER szerint (Die russische Agrarreform) a hatóságok bürokráciája űzte ki őket a mir kötelékéből.

A csaknem negyedszázadra tervezett reform végrehajtása 1906-tól 1913-ig annyira haladt előre, hogy kétmillió parasztnak 21 millió deszjatin földet parcelláztak (1 deszjatin = 109 ha).

A települések szociálpolitikája igazi lendületet csak a világháború nagy vándorlásai után fog venni.

A föld öröklésének jogi szabályozása

az állami beavatkozásoknak egy másik kísérlete, amivel azonban lényeges szociális eredményeket nem tudnak kiváltani.

A középeurópai jobbágyi szervezet után a parasztság individuális tulajdonná lett földjeit kétféle veszedelem fenyegeti: a fölaprózás és az eladósodás. Ha a gazda sok gyermekét természetben elégíti ki, akkor a birtok túlságosan felaprózódik. Ha pedig a legidősebb fiú veszi át a birtokot, akkor azt eladósítja a rajta levő osztályos-teher.

Csak ez a két lehetséges módja van az osztozkodásnak. Magyarország és Franciaország a kis parcellák hazája, mik a birtokelaprózásból származtak. Németország némely vidékén a törzsöröklés divatos.

A tulajdonnak más formái: az örökbérlet, amely rendkívül ritka s a járadékbirtok, amellyel legújabban Németország kísérletez. FELLNER írja, hogy a poseni telepítéseknek 95%-a járadékbirtok.

A járadékbirtoknak, mivel az csaknem teljes tulajdont ad, jövője is nagyobb. De nemcsak Középeurópának, hanem a mirből kilépő Oroszországnak agrárfejlődése is azt mutatja, hogy a korlátlan, egyéni tulajdon és a teljes rendelkezési szabadság a jövőnek igazi fejlődési formái.

A tulajdonnak a gazda érdekében való megszorítása a francia bien de famille s az angol homestead. Csakis nagy tőkével rendelkező országokban ajánlatos, mert a mezőgazdasági hitelt rontja.

A földbirtok sorsa átlagos számításaim szerint egy 33 évre szabott emberöltőben nagyon sokszor szenved jogi változást. Az öregek tartása, a fiataloknak önállósítása, a férjhez ment leányoknak készpénzben való kielégítése mind a küzdő birtoknak terhei.

Az átlagos emberöltő alatt, annak első felében sokkal kevesebb ilyen anyagi terhet jelentő esemény zavarja a földnek gazdasági egyensúlyát, mint a 33 esztendő második felében, amely ilyen családi események torlódásával van ele. Ekkor következik be a gyermekek nagykorúsága, az öregeknek a gazdaságból való kivonulása: a birtok a jogi események változatos sora alatt szenved, hogy aztán az új birtokosnak ismét nyugodtabb félemleröltője alatt pihenjen. Fontos dolog ez a beruházások szempontjából.

A termelészövetkezetek,

annyi közgazda és szociológus előtt a mezőgazdasági problémák megoldásának kulcsai: még eddig seholsem mutattak olyanféle fejlődést, ami reményekre jogosított volna fel abban az irányban, hogy tőlük az agrárkérdés gyökeres megoldása volna várható.

Franciaországban, ahol legkedvezőbb az alakulás, a termelészövetkezetek kötelékébe 1890-ben egynegyedmillió tag, 1912-ben 934 ezer tag tartozott (*Année sociale*, Paris, 1914.).

Belgiumban a Boeren-bond szövetkezeti mozgalma 1913-ban 50 ezer földművelőt tudott összehozni.

Németországban 1911-ben a fogyasztó szövetkezetek másfélmillió tagja mellett a termelészövetkezetek nem egészen háromszázezer taggal vannak képviselve.

Ausztriában 1910-ben a tejtermelő szövetkezetekhez 77 ezer tag tartozott, minden egyéb szövetkezetcsoporthoz kevesebb taggal volt képviselve.

Magyarországon az összes mezőgazdasági szövetkezetek tagjainak száma 1913. elején 55 ezer volt, a még belépett 17 ezer szaporodást a kilépők több, mint háromezernyi száma csökkentette.

Bármilyen jó hatást lehet egyes szövetkezetek működésében egyes helyeken tapasztalni, azt sokszorosan lerontja az a tény, hogy eddig a szövetkezet nem mutatkozott az agrárkérdés kulcsának. Sem annak terjedése, sem pedig hatásai nyomot nem mutatnak a kibontakozásra.

OPPENHEIMER-nek ide vonatkozó elméletéről a kritikai részben fogunk szólni.

A mezőgazdasági érdekszervezkedés

ma még kizárólag politikai úton történik.

Németországban a D. L. G. (Deutsche Landwirtschafts Gesellschaft), amely GAÁL adatai szerint már 1913-ban háromszázezer tagot számlált kebelében, a mezőgazdasági vámvédelem és a tőzsde rendszabályozásának programjával, demokratikus szervezetével a legnagyobb társadalmi hatalommá küzdötte ki magát.

Magyarországon hasonló programmal a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetsége, az OMGE égisze alatt egyesíti magában csaknem az egész gazdatársadalmat. Bár ez a szervezkedés nem történik politikai pártok keretében, mégis képviselője az ország gazdái legnagyobb részének, csak úgy, mint a német D. L. G., ami szintén nem politikai párt, hanem amelynek a birodalmi gyűlés képviselőinek háromnegyed része tagja.

A politikai pártok agrárprogramjai

a lausannei kongresszuson 1867-ben történt viták után a következő évben Bruxellesben elfogadott marxista programmal kezdődnek.

A bruxellesi határozat volt az első kidolgozott politikai agrárprogram. Ez a mezőgazdasági üzemek fejlődését a nagyüzemben s az ezzel kapcsolt közös földtulajdon szövetkezeti termelésében látta.

Csakhamar heves viták követték ennek az álláspontnak az elfogadását. Az 1894-iki frankfurti pártgyűlésen a revizionistáknak akkor még csekély száma megkísérelte a program

súlypontjának a kisgazdák védelmére való áttérését, de a következő 5 esztendőben tartott boroszlói gyűlés már ismét KAUTSKY orthodox javaslatát fogadta el.

A revizionizmus azonban nem pihent: BERNSTEIN igyekezett kimutatni, hogy egész Nyugateurópában mindenütt tért vészit a nagybirtok, tehát a kisbirtok megmentésére való akciók nem céltalanok.

Ma áll a harc az elmélet terén, ahol BERNSTEIN mellett és KAUTSKY ellen a kisbirtok térfoglalásának ritka készült-ségű szószólója akadt DÁVID-ban, aki a kérdést különösen agronómiai szempontból világította meg látszólag ellenállhatatlan érvekkel. De amint BERNSTEIN adatai nem a birtok-kategóriák statisztikáján alapultak s nem voltak ebben a tekintetben meggyőzőek, úgy DÁVID sem tehetett egyebet, mint hogy Németország fejlődését hozza föl példának, amely véletlenül az ő elméletét igazolta.

Ma úgy áll a kérdés, hogy a birtokkategóriák szempont-jából a vitát eldönteni nem lehet. A kisüzemek emelkedése csak egyes országokban tart, másokban ismét a nagyüzem-forma kezd tért foglalni a kicsinyek rovására.

Agrárprogramot azért politikai szempontból ad a francia szocializmus is: különösen a községi autonóm kollektiviz-must sürgeti a JAURES rendszere értelmében. Míg KAUTSKY programja a hitbizomány és a törzsöröklés eltörlése mellett szól, addig a francia agrárprogram már erősen revizionista.

Magyarországon MAJLÁTH JÓZSEF gróf keresztényszoci-alista színezetű agrárprogramja, a Társadalmi Programm (amit franciául is kiadott *La Hongrie rurale, sociale et politique* címen), a kérdésnek konzervatív megoldására törek-szik a szövetkezeti mozgalom kiemelésével.

Oroszországban az összes politikai pártoknak kidolgo-zott agrárprogramjuk van, amelyek mind megegyeznek abban SZEBERÉNYI-nek a parasztkérdésről írt munkája szerint, hogy a földfölosztás tulajdoni alapon történjék a nagybirtok kényszerkiszajátításával.

Ott még a mérsékelt haladópárt is az állami kiszajátítás

kényszerszüksége mellett tört lándzsát, az októbristák ezt csak végső szükség esetén követelik, de a progresszív gazdasági párt, a demokratikus reformpárt, a radikális párt és a szociáldemokraták a szereszhető földbirtok maximumának meghatározását is követelik. Egyébként valamennyi párt a revizionisták elméletének alapján áll.

A többi országoknak, közöttük Magyarországnak is, sem szociáldemokrata pártjai, sem egyéb politikai pártja nem adtak élesen körvonalazott agrárprogramot. Magyarországon a szocialisták és a legújabban megalakult polgári radikális párt követeli ugyan a szekularizációt, de egyéb programjában sem a KAUTSKY által kierőszakolt boroszlói program, sem pedig a BERNSTEIN által oly hevesen védett revizionista program mellett nem állanak.

A bányászat: nemes fémek.

Az egész világ gazdaságának alakulására a bányászat nem kevésbé lett elhatározó, mint a mezőgazdasági ága az őstermelésnek.

Már MARX rámutatott, hogy a világ egyre fokozódó aranytermése a javak cseréjét mennyire elősegíti, de ugyan-csak ő jegyezte meg azt a ma is megállapított tényt, hogy az arany- és ezüsttermelés fokozása a drágulásnak nem okozója.

A világ aranytermelése az Amerika fölfedezése után kezdődő idő óta pontos számítások tárgyát képezi.

Az akkortájt mindössze hatezer kilogramm évi arany-termelés a tizenhetedik század derekán másfélszeressé lesz. A múlt század elején már háromszorossá, a század derekán kilencszeressé; ma pedig már csaknem százszor annyi aranyat termel a világ, mint Amerika fölfedezésének idejében.

Ennek az összes aranytermésnek egy negyedét az U. S. A., egy negyedét pedig Ausztrália adja. Oroszország aranytermését kivéve, a többi országé ezek után már jelentéktelen.

Az ezüsttermés Amerika fölfedezésének idejében évente 47 tonna volt, ma már több, mint ötezer tonna.

Az U. S. A. és Mexikó termelése egyforma arányban egy-harmadával részesednek, a többi országé ezekhez képest csaknem jelentéktelen.

Míg az arany értéke Amerika fölfedezésekor 11-szerese volt az ezüstének, addig ez az arány a múlt század elején 15-szörösre, a jelen század elején 33-szorosra emelkedett; ma már csaknem negyvenszeres.

A szénbányászat

a nagyipar előfeltétele; tőle függ a hajózás és ma már csaknem mindenütt a fűtés is.

A világ széntermelése az utolsó negyven év alatt meg-négyszereződött: negyedmilliárd tonnáról egymilliárd tonna fölé is emelkedett. Ebben a termelésben az U. S. A. annak negyven százalékát produkálja, míg Angliára 25% és Németországra 20% esik.

Míg a hetvenes években Anglia széntermelése képezte a felét az egész produkciónak, addig 1906-ban már csak egynegyedét termeli az egész világnak.

A nyolcvanas évek elejétől kezdve a széntermelésben az egyes államok a következő erőfeszítéseket tudták produkálni 1910-ig:

Anglia 150 millió tonnáról 268 millióra,
 Franciaország 20 millióról 38 millióra,
 Németország 53-ról 222-re,
 Magyarország 2-ről 9-re,
 Ausztria 14-ről 38-ra,
 Oroszország 3-ről 24-re és
 az U. S. A. 64-ről 450-re emelték termelésüket.

A legnagyobb szénfogyasztó nagyiparos államok közül az 1886—90. és 1901—05. évek átlaga között az U. S. A. fogyasztása csaknem megháromszorozódott, Angliáé csak egynegyedével emelkedett, míg a német szénfogyasztás kétszeresre növekedett.

Az ipari fémek

közül a vas, réz és ólom fölhasználása alakította át a világ képét, az alumínium nagy jövője még csak alakulóban van.

A vasérc termelése a hetvenes évek óta megháromszorozódott. Anglia vasérctermelése a többi országhoz képest stagnál; a német vasérctermelés lépést tart ugyan az összes termeléssel, de az U. S. A.-é az egész világot hamarosan el fogja nyomni, amennyiben a legújabb időkben már több, mint felét látja el a világtermésnek.

Az öntött vas termelésének fejlődésében hasonló az állapot. A hetvenes évek óta 1906-ig

Angliáé 6 millió tonnáról 10-re,

Németorszáé 2 millióról 12-re,

Amerikáé 2 millióról 26-ra növekedett.

Az acél dolgában Amerika acélgyártása mellett ma már csak Németorszáé számít jelentékenyen. Az angol acél, amely még a hetvenes években a világtermelésnek felét képezte, ma már annak alig egy tizedét teszi. Itt is Amerika fogja a többi országot teljesen kiszorítani; ma még Németország állja a versenyt.

A réztermelésben a nyolcvanas évek elején Amerika még az egész világ 200 ezer tonnányi termelésének a negyedét adta, már a század első öt évének átlagában a félmillió tonna termésnek kétharmada volt az U. S. A.-é.

Az ólom több helyütt terem s nem annyira monopolizálható. De azért ott is az U. S. A.-é a legnagyobb termelésnek egy harmadával.

Az ipari termelés.

Az ipari termelés dolgában a szociális tudományok épen úgy nem tudták még megjelölni a haladás valószínű útjait, mint a földművelését.

MARX-nak forradalmi elmélete és LASSALLE vasbértörvénye óta az orthodox és revizionista irányok követői a fejlődés magyarázata helyett a holnapután jogával foglalkoznak.

VANDERVELDE és SCHAEFFLE kollektivizmusa csak az élelmiszereket akarja a közös tulajdon alól kivonni s különösen az ipari termelés teljes és abszolút kollektiválásának a hívei. Az előbbinek szellemes fejtegetései minden statisztikát nélkülöznek; az utóbbi sem tudja a kapitalizmusnak a szocializmusba való átmeneténél az ugrások magyarázatát elkerülni.

A tiszta revizionista rendszerek sem szolgálnak magyarázattal arra nézve, hogy a nagy üzemek fejlődése és államosítása miként fog kiterjedni az ipari termelés összes eszközeinek a szocializmus által való birtokba vételére.

Az U. S. A.-ban a trösztökkel szemben minden elmélet csődöt mond. Mert alakulásuk sem az államszocializmus, sem a forradalom felé nem látszik indulni.

Előre kell ezt bocsátanunk, mielőtt az ipari termelés fejlődését összefoglaló, madártávlatból tekintett képekben vizsgáljuk. A fő elméleti megoldás még hiányzik. Azzal a tudomány még talán soká adós fog maradni.

Az ipari üzemek

fejlődése lenne a legkézzelfoghatóbb bizonyítéka a nagyipar térfoglalásának a kisiparral szemben s így természetesen bizonyítéka a nagyüzemek olyatén koncentrációjának, amely a kollektiváláshoz vezethetne.

De még VANDERVELDE-nél sem találunk sem összefoglaló statisztikát, sőt még az egyes államok iparstatisztikai adatainak céltudatos és egyöntetű rendezését sem.

Egyedül Németországra való adatait egészíthetem ki a legújabbakkal. Ott a kisüzemekben (1—5 munkással) 1882-ben 4.3 millió munkás dolgozott, ez a szám 1907-ben csak 5.3 millióra növekedett.

A középüzemekben (10—50 munkás) 1.3 millióról ez idő alatt 3.6 millióra, ellenben a nagyüzemknél, amelyek ötvennél több munkást foglalkoztattak, az 1.6 milliói munkáslétszám 5.4 millióra emelkedett.

Tehát a kisüzem 1882-ben több mint a felét foglalkoztatja az ipari munkásságnak, míg 1907-ben annak csak egyharmadát teszi. A nagyüzemek munkáslétszáma az összes munkáslétszám egyötödéről annak több, mint egyharmadára emelkedett.

Franciaországban a nagyüzemek a munkásságnak csaknem a felét foglalkoztatják.

Legtanulmányosabban összehasonlítható adatokat az U. S. A. statisztikai évkönyvében találtam, ahol az ipari telepek száma, a kifizetett munkabér, a fölhasznált nyersanyag és a termelés értéke a legrégebb idő óta ki van mutatva évtizedenkint.

Ez a statisztika nagyjában átdolgozva, a következő képét tárja elénk az U. S. A. szédületes ipari fejlődésének:

Az ipari telepek száma 1850-ben még csak 123 ezer. Ez a szám 1870-re megkétszereződik, 1890-re megháromszorozódik. Akkor jön Európa gazdasági föllendülése a kilencvenes években: a telepek száma erősen csökken. Később ismét föllendül, de részint már a telepek koncentrációja és a nagyipar térfoglalása miatt az 1890-es számot nem éri utol.

Ezzel szemben a foglalkoztatott munkások száma 1850-ben még alig egy millió, húsz év múlva kétmillió, ismét húsz év múlva 42 millió. Már az elmúlt század Európának kedvező utolsó évtizede után az csak 4.7 millióra növekszik. A jelen század elejének kedvezőtlenebb európai gazdálkodása a munkások számát 1910-ben már 6.6 millióra emeli.

Az ipari termelés értéke,

hogy az U. S. A.-nak áttekintő kimutatását folytassuk, 1850-ben egymilliárd dollárt tett ki, míg 1890-ben 9'3 milliárdot, 1900-ban 11-4 milliárdot, 1910-ben 20'7 milliárdot.

Ehhez a termeléshez a fölhasznált nyersanyagok és termelési költségek körülbelül mindig úgy aránylottak, hogy azok a termelési értéknek 50—60%-át képezték. A munkabérek ezen kívül 1850-ben 0.2 milliárd dollárt tettek ki, azután fokozatosan emelkedtek 3.4 milliárd dollárig.

Kiszámítva ebből a termelés tiszta nyereségét, azt látjuk, hogy az százalékban kifejezve 1850-ben 25, húsz év múlva 40, aztán 1890-től kezdve máig a 30—33 százalék között ingadozik.

Egy munkás által termelt bruttó érték évenként ezer dollárról sorjában háromezer dollárra emelkedett az utolsó hatvan év alatt. Ezzel szemben a munkások évi átlagos keresete 250 dollárról 500-ra ment csak föl.

Az ipari termelés tehát, amely állandóan 30—33 százalék tiszta haszonnal dolgozik, a munkások bérét kétszerezére emeli. Azok a lefolyt idő alatt háromszoros értéket termelnek. Hogy a tiszta nyereség mégsem nagyobb, azt a termelési anyagok óriási áremelkedése okozza. Hogy mégsem kisebb, azt pedig a termelési értéknek fokozódása a jobb gépek és jobb munkamódszerek által.

A munkaszisztéma tehát állja a termelési költségek áthárítását és mellette a munkások bérének kétszerezésre való emelését. Viszont a munkás nem részesül olyan béremelésben, amilyent az általa produkált termelési többlet után igényelhetne, mert az háromszoros. Ezt a különbséget fölemészti a fölhasznált anyagok drágulása és az a körülmény, hogy az ipar nem akar kisebb nyereséggel termelni, mint azelőtt.

Nem az ipari termelési nyereség növekszik tehát, hanem a nyersanyagok drágulása mellett csakis a munkaszisztéma és a gépek tartják egyensúlyban a kétszeres munkabért is fizető ipari kapitalizmust.

Ez a munkaszisztéma még nagyon sok béremelést meg fog bírni úgy, hogy a termelőnyereség megmaradjon. A munkás pedig a termelési értéknek még kevesebb hányadában fog mindenféle béremelés mellett is részesülni. A gépek szisztémanyerése tehát a munkásnak a termelési értékkel szemben nem hoz semmiféle haszontöbbletet. Sőt a tőkésnek sem, csak arra elégséges, hogy annak nyereségi hányadát egyensúlyban tartsa.

Fájdalom, ilyen szisztematikus összeállítás, mint amilyen hosszú esztendőkre visszatekintőleg az U. S. A.-é, nincsen több. Azért tanulságainkat ebből kellett levonnunk.

Az ipari termelés tőkéje

csak az ipari részvénytársaságokéból állapítható meg és épen azért csak megközelítő pillantást nyújthat a szemlélőnek.

A legutolsó öt esztendőben így alakult az ipari részvénytársaságok tőkeemelése: (1907. és 1912.)

Németországi 14.3—11.1 milliárd Mk,

Svájc 2.3—3.0 milliárd Frcs,

Magyarországi 1.4—2.3 milliárd K,

Ausztriái 2.4—3.3 milliárd K,

Angliái 40.8—45.3 milliárd font sterling,

Japáné 2.0—2.6 milliárd Yen,

Oroszországi 5.3—5.3 milliárd rubel. (1906—09.)

A többiét nem sikerült föltalálni, vagy kiszámítani.

A munkabérek emelkedése

megcáfolja LASSALLE vasbértörvényét, de igazat ad MARX-nak, amikor a munkás bérének a termelés hasznával való arányosításáról beszél és abban a munkás produkciójának részesezését tagadja.

A francia 1911-iki statisztikai évkönyvben közölt indexszámok után nagyjából számítottam át ezt az áttekintést:

1890. és 1900. között átlagban az index-számot százzal jellemezve mind a béreknél, mind az élelmickek áránál:

Angliában a hetvenes években a munkabér 90 körül moz-

gott, az élelmi cikkek átlagos ára pedig 120 volt, a nyolcvanas években a bér 95 körül, az élelmicikkek index-száma 115 körül állott, tehát az egymás felé való arányos közeledés megkezdődött, — a jelen század első évtizedében a bér az előző évtizedhez képest 5 százalékkal emelkedett, az élelmi cikkek ára szintén.

Franciaországban a bér a százas indexhez viszonyítva, az utolsó három évtizedben 90—100—110 között mozgott, az élelmi cikkek index-száma körülbelül 110—100—110 volt.

Németországban az élelmi cikkek ára csak a kilencvenes években volt az utolsó évtizedek százas indexéhez képest 110, a munkabérek pedig 80—100—110 viszonylatot tüntetnek föl.

Ha nem is áll a vasbértörvény, azért még nagyon messze van az ipari munkás életmódja és egészségi helyzete a legminimálisabban fölfogott emberi életmódtól a legtöbb államban.

Eddig a munkásságot, különösen az ipari munkásságot egységes társadalmi osztálynak tekintették. Az is volt sokáig. De az új gépek és az új szakértelmek, amik évről-évre a munkában fölbukkannak, megteremtették a munkásosztály differenciálódását. Ma már a munkások között is van emberi életet élő, 2—3 szobában lakó, jól táplálkozó és öltözködő. De van sok-sok millió proletár.

SOMBART adatai szerint egyszobás lakásban lakik Berlinben ezer közül 430, Königsbergben 505 munkáscsalád. Szerinte a német birodalom összes ipari népességének kétharmada proletár, aki csak napról-napra él a nem állandó foglalkozásából.

Az ipari munkásságnak szervezkedése ma már az egész világon egységes formában történik jogai védelmére és a jobb kereseti viszonyok kieszközlésére.

A szakszervezetek

kebelébe mindig több és több munkás tömörül. A szervezett munkások száma az egész világon 1903-ban még csak 1.7 millió, 1907-ben már 4 millió, 1911-ben már 6.9 millióra megy.

Azért azonban a német munkásságnak, amely a leg-szervezettebb, még ma is csak alig egyharmadrésze tartozik a szakszervezetek körébe.

Dániában a munkásoknak fele szervezett, Angliában és Svédországban egynegyedrésze, Franciaországban a kevésbé egysegés szervezkedés miatt még ennél is kevesebb.

A szervezettség haladása az utolsó négy esztendőben 1907—1911-ig

Németországban 1.9—2.3 millió,

Angliában 0.7—0.9 millió,

az U. S. A.-ban változatlan 1.7 millió,

Franciaországban 0.4—0.5 millió,

Magyarországon ez idő alatt a szervezett munkások száma némi csökkentést mutatott.

A szervezettség ereje főleg

a kollektív bérszerződések és sztrájkok

terén nyilvánul. Az előbbiekről Németországból vannak pontos adataink:

Ott a kollektív szerződések száma 1905. óta másfél ezerről évről-évre fokozatosan emelkedik tíz és fél ezerig (1911.), a benne részt vett munkások száma pedig fél millióról másfél millióra ment föl.

A sztrájkok statisztikájában nagy vonásokban az érdeklő a szociológiát, hogy azoknak a terjedelme milyen arányban növekszik. A francia statisztikai évkönyv 1911-iki kimutatása szerint a fő iparágakban a sztrájkok esetei általában a következő fejlődési tendenciát mutatják:

1890-től 1910-ig a sztrájkok eseteinek száma Franciaországban állandó növekedéssel hatszorosa, Németországban körülbelül kétszeresre,

Olaszországban tízszeresre emelkedett, míg a legfejlettebb iparú

Angliában és U. S. A.-ban nagyjából véve stagnál.

A sztrájkokban résztvevő munkások száma csak ott emelkedik erős mértékben és az esetek arányán felül, ahol

a sztrájkok maguk is emelkedőben vannak. Ahol a sztrájkok stagnálnak, ott inkább fogy az összes résztvevők száma, annak jeléül, hogy a fejlettebb iparosságú államokban a szindikátusok könnyebben tudják elérni a békés megegyezést. A sztrájkoknak Franciaországban és Angliában, valamint az U. S. A.-ban általában több, mint fele szokott sikerrel járni; Németországban valamivel kevesebb mint a fele, Belgiumban csak egyharmada, Olaszországban pedig csaknem háromnegyede sikerrel járt.

Az ipari szocializmus politikai szervezkedései

tulajdonképpen a szakszervezeteken alapulnak mindenütt. A politikai pártok csak a szindikátusoknak alkotásai. Csak taktikai különbségek választják el őket egymástól, az egyes nemzetek temperamentumának, vagy politikai szabadságának megfelelő módon.

Az orthodox marxizmussal ellentétbe jutott revizionista mozgalom csak a francia politikában tudott uralomra vergődni MILLERAND-nal, a német politikai pártokat még sokkal nagyobb ellentétek választják el egymástól, semhogy a száz főnyi német szocialista csoport a többi pártokkal összeegyezve, politikai hatalomra tudjon jutni.

A francia szocializmus többféle politikai és szakszervezeti iránya mellett is HERVÉ szindikálizmusa, JAURÉS pártja) jobban keresi az állami hatalommal való együttműködés eszközeit, mint a német.

Az angol Independent Labour Party még távolabb áll a forradalmiságtól, mint a német vagy francia pártok bármelyike.

A javak forgalma.

A javak forgalma a világgazdaságnak csak legújában nagy jelentőségre jutott tényezője.

Amikor még az egész gazdálkodás a család, vagy legfőlebb kisebb területű egységek keretében történt, akkor még a kereskedelem alig volt jelentős.

Az élelmiszereknek és az ipari termékeknek forgalma és kicserélése sokkal gyorsabb fejlődést mutat, mint akár a mezőgazdasági, akár az ipari termelés.

Egyre nagyobb területű vidékek kerülnek egymástól gazdasági függésbe. Egyre nagyobb lesz azoknak az egymástól való függése. A csere megszüntével ma egész országok állának eleség nélkül, ahol az ipari termelés sűrű népességet hozott létre és országok állának szén nélkül, amelyek iparukat idegen szénnel üzik.

Nemcsak új fejlődésének nagy arányai miatt, hanem anyagának ellenőrizhetetlensége miatt is a javak forgalma, a kereskedelem a legkevésbé fölmért területe a statisztikának.

Sem a kereskedelmi üzemek fejlődéséről, sem azoknak jövedelméről, ható köréről, tőke- és munkaviszonyairól nem tudunk semmi pozitív, összehasonlítható adatot összegyűjteni.

Csak sejtjük, hogy a kereskedelmi üzemek dinamikája kettős irányban halad: a nagyüzemek és az egészen kisüzemek felé tolódik el az üzemalakulás.

A nagykereskedelem egyre több és nagyobb összeköttetésbe lép a termeléssel. Egyre jobban gyakorolja árszabályozó és irányító hatását. A kiskereskedelem pedig még jobban szétesik, differenciálódik, még jobban közel akar jutni a fogyasztóhoz.

A statisztika pontosan csak a forgalom eszközeinek szédületes haladásáról képes pontosan beszámolni.

A vasutak

fejlődése indította meg a javak forgalmának azelőtt nem sejtett gyorsulását.

Európában a múlt század közepén meglevő 25 ezer kilométer vasúti hálózathoz öt évenként még ugyanannyit építenek.

A vasutak fejlődése általában számtani arányban történik. Csak 1870. után gyorsabban a vasútépítés tempója, de csakhamar visszaesik a szokott évi ötezer kilométeres arányba, íngig egy másik fölélnkülése az építési kedvnek a múlt század utolsó öt esztendejében van.

Az 1880-tól 1910-ig terjedő harminc év alatt a népesség 10,000-nyi számára vasúti kilométerhossz esett a kettős sínpályák beszámításával:

Németországban	7.5—9.3,
Franciaországban	7.0—12.6,
Angliában	8.1—8.3,
Olaszországban	3.1—4.9,
Magyarországban és Ausztriában	4.8—8.7,
Oroszországban	2.8—4.7,

Amerika vasutai, amelyek között természetesen az U. S. A. vasutai teszik az oroszlánrészt, sokkal gyorsabb ütemben fejlődtek, úgy, hogy ma az U. S. A.-nak sokkal több vasútja van, mint egész Európának.

A posta

fejlődésében nem a hivatalok száma vagy a küldemények összes száma a döntő, sem pedig az egy lakosra esett levelek száma, ami tulajdonképen az illető nemzet műveltségének elég érzékeny fokmérője, hanem az egy lakosra esett postai küldeményeknek relatív emelkedése bizonyos idő alatt. A kereskedelmi fejlődés legbiztosabb jeleit innen olvashatjuk ki. Egy lakosra esett postai küldemény az 1891. és 1910. évek eredményeinek összehasonlításával:

Németországban	26—64,
az U. S. A.-ban	46—89,
Magyarországon	5—19,
Franciaországban	20—34,
Angliában	53—87,
Olaszországban	6—13,
Ausztriában	15—46,
Spanyolországban	6—7,
Oroszországban	1—7.

A távíró és a telefon

fejlődése még a postáénál is nagyobb arányokat mutat. Igaz, hogy viszont ezek az intézmények még nem annyira általános eszközei a forgalomnak. Különösen egy-két kultúrország dicsekedhetik itt a többinél aránylag sokkal nagyobb eredménnyel.

Volt millió egységben

	Távírat:	Telefonbeszéd:
	1890—1910.	1900-1910.
Németországban	27—60	55—180
az U. S. A.-ban	64—?	?
Franciaországban	42—69	17—43
Angliában	69—92	6—49
Magyarországban	4—12	3—10.5
Japánban	4—30	4—23
Oroszországban	14—37	7—10
Ausztriában	9—22	7—21
Hollandiában	4—7	0.6—3.5

A fogyasztószövetkezetek

fejlődése az egyetlen, amiről a javak forgalmában a statisztika némileg be tud számolni.

De ha a számokat nézzük: ez a szövetkezeti mozgalom sem tudott túlnőni a kisebbszerű alkalmi társulatok keretein. Azért valamivel nagyobb társulások a termelőszövetkezeteknél, ha a javak cseréjében az összes csereforgalomnak csak cse-

kély százalékát is képviselik. Az 1913-iki német statisztikai évkönyv szerint

Németországban 1905-től 1911-ig 0.2 milliárd márka forgalomból félmilliárd márkáig emelkedik a fogyasztószövetkezetek hatásköre, a végén egymilliónál valamivel több tagjuk van.

Angliában ugyanezen idő alatt, a végén kétmillió taggal, 1-2 milliárd márka forgalmuk csak másfélmilliárdra emelkedik.

Franciaországban, ahol nincsen félmillió tagja sem a fogyasztószövetkezeteknek, a forgalom mindössze 0.2 milliárd márka körül stagnált.

Magyarországon még a fogyasztószövetkezetek is gyermekkorukat élikr 1913-ban mindössze 1828 ilyen szövetkezet volt, 360 ezer taggal, de forgalmuk a többi országhoz képest aránytalanul kicsiny: mindössze 11.6 millió korona, amiből fele az: egymástól független és szervezetlen szövetkezetekre esik, fele a Hangya körébe tartozókra, a többi jellegű szövetkezet nem tudott ezekhez képest számbavehető forgalmat elérni, még az Országos Központi Hitelszövetkezet sem.

Mind olyan kicsi eredmények és olyan kicsi fejlődéssel bíznak, hogy a jelen formában fennálló szövetkezetektől nem várhatjuk a javak cseréjének gazdasági megoldását.

A kereskedelmi hajózás

a vasutaknál sokkal gyorsabb arányokban fejlődött és sokkal nagyobb jelentőségre tett szert, mint amilyent ma a vasutak a javak forgalmában képviselnek.

A jövő áruforgalmának legnagyobb részét a kereskedelmi hajózás fogja ellátni. A tengeri kikötők jelentőségét a legutolsó évtizedek csak megnövelték. Az áruforgalom olyan nagy tömegekkel kénytelen számolni, hogy arra semmiféle vasúti berendezés nem lenne képes, hogy ezeket szállítsa.

Összehasonlítva az 1880-tól 1910-ig terjedő harminc év fejlődése eredményeit, látjuk, hogy az egyes országok kereskedelmi tengerészete nettó millió tonnában kitett:

Németországé 1.2—2.9,

Franciaországé 0.9—1.4,

Angliáé 6.5—11.5,

Oroszorszáé 0.4—0.7,

Norvégiáé 1.5—1.5,

Olaszorszáé 1.0- 1.0,

az U. S. A.-é 3.6—7.5 millió tonnát, míg ez idő végén Magyarorszáé és Ausztriáé együtt csak félmilliót, Japáné 1.6 milliót tett ki.

Az 1903—1911-ik évek közötti időben a világkereskedelemben való részesedése az egyes nemzeteknek a német statisztikai évkönyv szerint olyanforma eltolódást mutatott, hogy abban Anglia azelőtt 18%-nyi részesedése már csak 16%-ot tesz ki, míg Németorszáé 11 és fél %-ról 12 és fél %-ra gyarapodott.

Általában hanyatlott a világforgalomban való részesedése az U. S. A.-nak, Hollandiának, Spanyolországnak és Magyarorszáé-Ausztriának, míg a többi állam valamivel nagyobb arányban részesült a világforgalomban, mint egy évtized előtt.

A nemzetközi árucseré

az egyes államok között majdnem mértani arányokban növekszik. Rengeteg statisztikai adat halmazából itt kísérlem meg adni az árucseré legújabb állapotából és fejlődéséből a világ-gazdaságra levonható olyan adatokat, amelyek nem csupán a szaktudományt, hanem a szociológiát is érdekelhetik.

Nagyjában véve csaknem minden állam árucseréjében egyenlő az export és az import. A különbségeket elhanyagolva, látjuk, hogy a cserélőképesség a fő exportáló és cserélő államok között a következőképen alakult 1890-től 1907-ig milliárd frankokban:

Angliáé 10.6-ról 16.2-re emelkedett,

Németorszáé ugyanezen időben 5.6-ról 11.8-re,

Franciaorszáé 3.4-ről 7.5-re,

az U. S. A.-é 4.2-ről 7.3-re emelkedett.

Ha a szociális megállapítások szempontjából annyira szükséges megkülönböztetéssel különválasztjuk az élelmiszer

és ipari exportot, akkor azt látjuk, hogy az 1890-től 1910-ig terjedő utolsó húsz esztendő alatt, milliárd frankokban számítva:

az U. S. A. élelemimportja 1.3-ről 1.6-re növekedett, míg exportja 1.8 körül stagnál, illetve némi emelkedés után oda visszatér. Tehát az élelmicikkek dolgában az U. S. A. alig visz ki többet, mint amennyit maga is importál.

Franciaország és Olaszország élelmicikk exportja épen úgy nem lényeges, mint importja. Ezek csaknem zárt gazdaságú országok az élelmezés szempontjából.

Anglia élelmiszer importja 4.3-ról 6.0-ra növekedett, míg félmilliárdnyi élelemexportja ehhez képest jelentéktelen. Erősen kívülről élelmezett ország, amelyet azonban gyarmatai nemcsak eltartanak, hanem még ezek a gyarmatok jelentékeny élelemfölsöletet is produkálnak.

Németország másfélmilliárdot érő élelmicikk importja az utolsó húsz évben hárommilliárdra növekedett, ezzel szemben exportja félmilliárdról nem egészen egy milliárdra. Erősen idegen élelmezésre szoruló, nem zárt gazdaságú ország.

Oroszország jelentéktelen importja mellett 1 milliárdot kitevő exportját két és fél milliárdra emelte. Erősen exportáló ország élelmicikkek dolgában, szaporodó népessége mellett hivatva van a jövőben különösen Németország ellátására.

Az ipari cikkek forgalmánál:

Anglia importja 1.6-ről 2.8-ra fokozódott, de ezzel szemben exportja 4.5-ről 8 milliárdra,

az U. S. A. ipari importját csaknem 2 milliárdra emelte, ezzel szemben exportja 4.3-ról példátlan gyorsasággal 10 milliárdra emelkedett,

Németország importja az iparcikkekben alig emelkedett, exportja azonban 2.6-ről 6 milliárdra,

Franciaország is megnövelte exportját 2-ről 3.4 milliárdra, de importja is jelentékenyen növekedett,

Olaszország állandóan körülbelül annyi iparcikket visz ki, mint amennyit behoz. A forgalma számtani arányokban növekvő.

Oroszország jelentéktelen exportja mellett mértani arányban növekvő módon importál ipari cikkeket, csaknem egymilliárd értékben.

Magyarország és Ausztria cseréje a közös vámterület határai között bonyolódik le legnagyobb részben, mert a Magyar-Osziák Monarchia zárt közgazdasági egységet képezvén, egymás termelését kölcsönösen fogyasztják. Ez Magyarországnak előnyére is volt mindaddig, míg a termés súlypontja az élelmi cikkekre és a mezőgazdaságra nem terelődött.

Az élelmicikkek árúcsereje

1911-ben, a német birodalmi statisztikai hivatal évkönyve szerint, átdolgozott adataim szerint a következő volt:

Elhanyagolva a vizsgáló szemet zavaró kisebb mennyiséget, csakis a társadalmi kérdés szempontjából jelentős 100 millió márka értékű egységekre számítottam át az export és import adatait, így nagyon világos és könnyen keresztül-látható adatokat kapunk.

Búzában Németország szükséglete 3.5, Angliáé 5, Olaszországé 2 egység (ugyanannyiszor száz millió márka árú import). Ezt a szükségletet Anglia saját gyarmataiból csaknem egészen beszerezheti, amennyiben Canada 2, Ausztrália 2 egységet importál. Az U. S. A. további 1, Románia további 2, Oroszország pedig 6 egységet visz ki. Németországnak tehát a legközelebbi természetes piaca Románián kívül Oroszország.

Rozsban nincsen jelentékeny árúcsere.

Árpában Németországnak 5 millió márkányi hiányát Oroszország szolgáltatja ugyanannyi exporttal, Anglia 1 egységnyi szükségletét pedig ezenfelül a többi állam kicsiben szolgáltatja.

Zabot nagy mennyiségben csak Oroszország exportál Angliába, a csere értéke 1 egység.

Rizsben nincsen százmillióra menő árúforgalom.

Gyümölcsben Anglia és Németország importál 1.1

százmillió tömeget, az exportot Déleuropa kisebb tételekben látja el.

Tojásban Angliának és Németországnak van szüksége másfél-másfél százmillió importra, amelyet nagy tömegben csak Oroszország tud 2 egységgel exportálni; a még mutatózó hiányt Északeurópa és a többi államok kis tételekben fedezik.

Tengerit Oroszország küld Németországba és az U. S. A. Angliába 1 — 1 százmillió tételben.

Lisztben Anglia 1 és Hollandia 1 százmillió szükségletét az U. S. A. látja el.

Cukrot Angliába 5 és az U. S. A.-ba 4 százmillióért kell exportálni. A kivitel Németországból, a Magyar és Osztrák monarchiából, Holland-Indiából 2—2 egységgel, Oroszországból 1 százmillióért történik, a többi kis tételek látják el.

A világ kávészükségletét és pedig Németországba 2*5, Franciaországba 1, az U. S. A.-ba 4 egységet, mind Brazília látja el.

A nyersanyagok árucseréje

körében ezeket a főmozzanatokat lehet megfigyelni:

A világ fagyapotszükségletét Amerika látja el és pedig egyedüli az U. S. A.-ból történik a 24-szer százmillió márka értékű kivitel: Németországba 6, Franciaországba, Olaszországba és Japánba 3, Oroszországba és a Magyar-Osztrák monarchiába 2—2, Spanyolországba 1, Angliába pedig 9 egységgel.

A fa árucseréje mutatja a legváltozatosabb képet: Anglia 5, Németország 3, Belgium, Franciaország és Olaszország 1 — 1 egységnyi szükségletüket össze-vissza szerzik be Oroszország 4, az U. S. A., Canada, a Magyar-Osztrák monarchia 2—2 és Svédország 1 egységnyi exportjából.

Kaucukban az U. S. A. 4, Anglia és Németország 1 egységnyi szükségletét Brazília 3 és a francia gyarmatok 1 egységgel látják el.

A világ gyapjú- és fonálszükségletét Ausztrália szolgál-

tatja 7 százmillió márka értékben. Legtöbbet fogyaszt ebből Németország 4, aztán Franciaország 3, Anglia 2 egységgel.

Bőrt csak Németország importál 3 és az U. S. A. 2 százmillió márka értékben; az exportot természetesen az egész világ együttesen adhatja csak kicsi tételekben.

Épen így a vasércet is, amelyből Németország 2, Anglia pedig 1 egységet fogyaszt, a többi országok kicsi tételekben szolgáltatják, mert a vasérc ma még alig képez cseretárgyat; azt mindenütt bent földolgozzák.

Köszénben már általános az árucseré. Az U. S. A. maga csaknem egészen földolgozza rengeteg kőszéntermelését és csak 2 százmillió márka értéket visz ki. Anglia 7 egységet, Németország pedig 2-t exportál. Anglia elsősorban Canadát, aztán Franciaországot, Olaszországot és Hollandiát látja el; Németország a Magyar-Osztrák monarchiát és Oroszországot elégíti ki szénnel.

Petróleumban Németországnak és Angliának 1 — 1 egységnyi importját jobbára az U. S. A. látja el; ugyanaz exportál mindenféle kisebb tételleket.

A selymet Japán 3, China és Olaszország 2—2 egységgel adják a textilipar számára. Ebből az U. S. A. 3-at, Németország és Franciaország 1 — 1 egységet fogyasztanak.

A rezet is az U. S. A. adja fölöslegéből a világnak. Nagyobb mennyiségben exportál Németország 2 és Franciaország 1 százmillió árát.

A gyártmányok árucseréje

csak százmillió márkánál kisebb tételekben történik. Mind-egyik állam maga termeli iparcikkeit a behozott nyersanyagból és így egész gyártmányok nagy tömegben nem képezik a kivitel tárgyát.

Kivétel csakis a gépeknél van. Itt Anglia 5, Németország 4 és az U. S. A. 3 egységgel exportálnak. Az angol kivitel a gyarmatokba, Franciaországba, Olaszországba irányul, a német pedig a Magyar-Osztrák monarchiába és Oroszországba.

Európa és az U. S. A.

tehát gazdaságilag teljesen egymásra vannak utalva. Ma már nagyon kevés az olyan zárt gazdaságú ország, mint amilyen Franciaország az élelem szempontjából. Európa növekvő lakossága külső ellátásra szorul.

A jövőnek fejlődése képét a csereforgalom fejlődéséből könnyű megállapítani.

Amerika és különösen az U. S. A. élelmezését a legtávolabbi jövőben is olcsón el tudja látni s így a városiasodásának nincsenek akadályai. Európában az ipari centrumok fejlődése a földművelés továbbhaladásától függ. Mivel az ipari feldolgozás nyersanyagai közül a petróleumot, fagyapotot, rezet az U. S. A. adja, ez a függése Európának a közeljövőben Amerikától még nagyobb lesz.

A vas és a szén, a nagyipar eme alapföltételei, ma még megvannak Európában, de Amerikának vas- és széntermelése olyan arányokban növekszik és olyan arányokban kezdi Európáét túlszárnyalni, hogy itt is a legkomolyabb gazdasági” küzdelem fog kifejlődni.

A nagy ipari centrumok közül az angol gyárvidékek a gyarmatokból tudják magukat ellátni.

Belgium túlnépesedett gyárvidékei csak óriási és drága import mellett fognak versenyképesek lenni.

Németországnak túlnépesedett és eliparosodott lakossága, bármilyen példátlan haladást mutatott fel az ipari termelés terén, bármennyire uralja is kémiai iparával, szenével, vasával, cukortermelésével Kelet Európát, jó és olcsó megoldását közéletmezésének csakis a ma még ellenséges Oroszországból nyerheti, amely ország viszont a német iparra van oly nagy mértékben ráutalva, hogy cseréjük a közel jövőben előreláthatólag csak élénkülni fog.

Jövőben még nagyobb gazdasági területek lesznek egymásra utaltak.

Délnyugateurópa zárt gazdaságú terület. Angliát a tengeri hatalom mai állása mellett még gyarmatai látják el.

Középeurópa és Oroszország vannak olyan nagy mértékben egymásra utalva, hogy csakis a folyton növekvő gazdasági csere mentheti meg egészséges továbbfejlődésüket és versenyzőképességüket a tenger felé nyitott más államcsoporthoz szemben.

Mindezekhez hozzájárul Amerika folyton növekvő gazdasági versenye, amely az utolsó évtizedekben már élelmi cikkeket is nagy mennyiségben importált Európába.

Hozza kell vennünk, hogy nyersanyagainknak egy nagy részét is az U. S. A. vagy az angolgyarmatok adják, így a petróleumot 1, fagyapotot a központi hatalmak számára a gyapjút és fonalat 5, rezet 2 százmillió márkás nagy átlagokban.

Naumann Középeurópája

közgazdasági lehetetlenség. Nemcsak politikai szempontok, amelyek már az amerikai versenny is minél előbb szükségessé teszik Európa államainak teljes szolidaritását, hanem a gazdasági szempontok is szükségessé teszik az egysülést.

És a közel jövőnek gazdasági kényszerűsége nemcsak Középeurópát olvasztja össze Oroszországgal, hanem még ki fog terjedni a látszólag zárt gazdaságú államokra is. Ki fog terjedni Angliára is, amely ország épen úgy Amerikára van utalva sok tekintetben mint a többi Európa.

A világháború elmúlása után lehetetlenség lesz mindenféle elzárkózott gazdasági politika akár ellenségeink részéről, akár a mi részünkről.

A központi hatalmak hősieles küzdelemmel tartják fönn most gazdasági egyensúlyukat. De nem azért győzünk, hogy eltemessük magunkat a gazdasági elzárkózottságba, ami úgy sem kecsagetne semmi pozitív kilátással. A háború után bekövetkező éveknek a tényleges viszonyokkal kell leszámolni és nem többtermelési, vagy fagyapotot pótló találmányok ábrándjaival.

A többtermelés természetesen be fog következni Középeurópában és különösen Magyarországon, ahol erre még leg-

jobban megvan a lehetőség. De ez a többtermelés nem lesz elég arra, hogy a központi hatalmakat függetlenítsé.

Ellenségeink szervezkedése gazdasági téren hasonlóképen nem járna semmi eredménnyel. Ma már a háborút közvetlenül megelőző esztendők annyira behálózták Európa gazdaságát az egymástól függés szálaival, hogy az ilyen gazdasági háború hosszú időre képtelenség.

A javak növekvő cseréje újabb, növekvő szükségleteket teremt. A szükségleteket ismét cserélni kell. Ez a láncolat fejlődés hozott létre egyre nagyobb gazdasági szempontból egymásra utalt területeket. Az iparos-centrumok többé soha sem fogják tudni magukat élelmezni, a többtermelésnek bármilyen fokozása mellett sem. Azok a vidékek pedig, amelyek a nagyipar föltételeivel: szénnel és a vassal nem rendelkeznek, kénytelenek lesznek agrártermelésüket fokozni, ha a cserehiány miatt a kultúra áldásait nem akarják nélkülözni.

Egész Európának gazdasági konnexiókba való összesűrűsödése csak egy lépés lesz ebben a világfejlődésben. Száz esztendő sem telük bele, hogy a trópusi vidékek fognak belépni a kultúrába.

Az U. S. A. tökéleteseb gazdasági egysége fogja Európa gazdasági egységét összeforrasztani, hogy aztán közöttük — valószínűleg politikai háború nélkül — újabb gazdasági összefűződés jöjjön létre.

A gazdaságilag és talán akkor már politikai szempontból is mindenféle szállal összefűzött kultúr világ akkor kezdhet majd el saját érdekében a trópusoknak a kultúrába való bevonásához.

Az emberiség táplálkozása.

Az emberiség táplálkozása mélyreható változást szenvedett az utolsó ötven esztendőben, amely már nemcsak a közgazdát, hanem a szociológust is érdekli.

Az eliparosodás, a városba tolulás, a forgalom és szabad foglalkozások csoportjainak aránylagos megnövekedése, de a földművelő nép életigényei is rohamosan emelkedtek.

Nemcsak a kenyérfogyasztásban áll ez az életigény-megnövekedés, hanem főleg a fokozott állati eredetű tápszerek: a hús, vaj, tej, tojás és sajt fogyasztásában, — azután az élvezeti cikkek sokkal nagyobb igénybevételében.

Mivel a szénhidrátot tartalmazó táplálékok és a zsírok megszerzése aránylag még legkönnyebben és legolcsóbban történhetik, a kérdés súlypontja a fehérjefélék fogyasztására terelődött át.

A mai ember a réginél talán több fehérjét is fogyaszt; de főleg ott van a különbség, hogy fehérje fogyasztását a városi életet élő ember kevesebb mennyiségű tápszerből kénytelen kivenni. Ugyanis a kevesebb mozgás mellett sokkal kevesebb súlyú tápszert tudván megemészteni, kénytelen táplálékát főleg az állati tápszerekből választani, amelyek kisebb térfogatban több fehérjét tartalmaznak és könnyebben is emészthetők.

A fehérje-probléma

így lett az emberi táplálkozás sarkkérdésévé.

Az élettan tudománya csak a legújabb időben foglalkozik az ember táplálásának kérdésével rendszeresen. Itt a kutatásoknak beláthatatlan mezeje nyílik.

RUBNER óta, aki a szénhidrátok, zsírok és fehérjék tápláléértékét meghatározta, a fehérjeszükséglet megállapítása

képezi a vizsgálódások főtárgyát. Sehol sincsenek olyan ellentétek, mint ennek meghatározásánál. Mert a körülbelül ötszáz gramm szénhidrát és ötven gramm zsír, amire az embernek szüksége van, általános megállapítást nyert.

De VOIT-nak legjobban elterjedt véleménye óta, aki a szükséges normális fehérjemennyiséget 118 grammban állapította meg, a vizsgálódások egész sora ezt a lényeges és legdrágább táplálékot majd 100 grammban, majd 134 grammban minimálja.

SLOSSE és WAXWEILER legmodernebb vizsgálódásai 1065 belga munkás táplálkozásáról talán a legnagyobbyszerű és legszélesebb körű kutatások, amiket ebben a nembn valaha végeztek.

Az elért szerteágazó eredmények a szénhidrátok és zsírok terén nagy kilengéseket mutattak, de a fehérjemínimum létezéséről meggyőző bizonyosságot szolgáltattak.

A fehérjét tartalmazó tápszerek közül a hús és sajt, meg a tojás jöhetnek csak tekintetbe a nem mozgó életet élő városi ember részére, mint olyanok, amelyek csekélyebb súly mellett is elegendő mennyiséget tartalmaznak.

Kár, hogy épen ezeknek a tápszereknek a tömegfogyasztását még statisztikával mérni nem tudtuk annyira, hogy belőle szociológiai értékű tanulságot vonhassunk. Egyelőre az élettan tanulságában bízva, kell leszámolnunk a jövő szociális alakulásával: az egyre fokozódó fehérjefogyasztással s a fehérjének egyre nagyobb várható drágulásával.

Ott, ahol a tenger bőségesen ontja a táplálékot, a népélelme; és a hallal, legalább a tengeri vidékeken, meg van oldva. A különböző évkönyvek beszámolnak róla, hogy

Anglia tengeri halászata 1897-től 1911-ig 8 millió font-ról 12 millióra emelkedett,

Franciaországé 1909-ben 135 millió frankot ért,

Németországé 1912-ben 72 és fél millió márkát,

Olaszországé 1910-ben 28 millió lírát. Ezen a téren tehát a népélelmezésnek sok jövővel biztató útjai vannak.

De az animális tápszerek igazi nagy csoportját mégis csak a haszonállattartásból lehet majd nyerni.

Kár, hogy ezek közül a legolcsóbbnak és legkönnyebbnek látszó, a baromfivételezés még a mai modern formájában sem biztat abszolút eredménnyel. Ma még nincsen tudományos biztosságú baromfivételezés, ami a baromfiak pusztulását legalább bizonyos százalékra tudná redukálni. Ezért nem lehet azt olyan széles mederben fejleszteni, amilyen széles az emberiség fokozódó igénye megkívánna.

A haszonállattartás, beleszámítva a múlt évtizedekben tudományos alapra fektetett és nagy balesetek ellen már szintén biztosított sertéshizlalási is, biztosabb jövővel kecsegtet, de számtalan akadályba ütközik annak intenzivitása.

Láttuk, hogy az állatállomány szaporodása csak kis méretekben történik, kisebbekben, mint aminőket Európa fokozódó húsigényei megkívánnak. Európa gazdasági jövőjének egyik legfontosabb kérdése lesz a húskérdés s vele a nép olcsó élelmezésének a megoldása.

A húsfogyasztás emelkedését épen azért, mivel nemcsak a számontartott állatállomány szolgálja, nehéz statisztikai adatokkal megvilágítani.

A többi élelmicikk

aránylagos fogyasztása is emelkedett, egy főre számítva az utolsó évtizedekben.

Hogy ez jórészt a fehérjék pótlása céljából történik, mutatja a gazdag Anglia példája, amely az 1901—5. évek átlagában épen annyi búzát és rozsot és valamivel kevesebb burgonyát fogyaszt, mint a húsz év előtti öt éves átlagban. Itt tehát nem kellett mással pótolni a fehérjéket, sőt a 165 kgr. gabonafogyasztás (évenként és fejenként) és az aránytalanul kevés 144 kgr. burgonyafogyasztás is erre mutat.

Németország gabonafogyasztása ez idő alatt 211 kgr.-ról 245-re, burgonyafogyasztása pedig 480 kgr.-ról 638-ra emelkedett. Egy főre tehát naponta csaknem két kilogramm burgonyatáplálék esik Németországban, amelynek szénhidráttar-

talma is csak 400 gramm, de fehérjetartalma épen csak 40 grammal ér föl. Ilyen sok táplálék kell a fehérje pótlására.

Magyarország és Ausztria burgonyaafogyasztása 214 kgr.-ról 300-ra ment föl, búza és rozsfogyasztása pedig 157 kgr.-ról 173-ra, részben hasonló okokból.

Franciaországban a gabonafogyasztás 257 kgr.-ról 236-ra csökkent.

Oroszország búza és rozsfogyasztása 173 kg.-ról 199 kgr.-ra emelkedett, burgonyaafogyasztása 124-ről 174 kgr.-ra.

Az U. S. A. népeinél a gabona és burgonyaafogyasztása jelent éktelenül emelkedett.

Olasz- és Spanyolország népei egynegyedével több gabonát fogyasztanak, mint húsz év előtt.

Az élvezeti cikkek

fogyasztásának rohamos emelkedése jellemzi az utolsó évtizedeket.

Harminc esztendő alatt, az 1871—80. és az 1901—905. évek átlagának külömbsegeiben a következő nagy emelkedéseket tapasztaljuk:

A kávéfogyasztás terén Németország fejenkint és évenkint 23 kgr.-ról 30 kgr.-ra, Franciaország 12-ről 23-ra, az U. S. A. 36-ról 53-ra, Európa általában 10-ről 12-re fokozza fogyasztását.

A teaivó Hollandia, Oroszország és Anglia fogyasztása szinte emelkedik egyötödével.

A cukorfogyasztás a legmagasabb kultúrának az eredménye. A legnagyobb életigények, talán a nagy fehérjefogyasztás kísérője a cukornak nagyobb mértékű igénybevétele. A föntirt harminc esztendő alatt Anglia cukorfogyasztása évenkint és fejenkint kilogrammokban 26-ről 36-ra, Németországé 7-ről 15-re, Franciaországé 7-ről 13-ra, Európáé általában 7-ről 12-re, az U. S. A.-é 18-ről 31-re emelkedik.

A kisebb életigényű országok fogyasztása sokkal kevesebb. Magyarország és Ausztria 4-ről 8-ra, Oroszország 4-ről 2-re emeli fogyasztását. Feltűnően kevés cukrot fogyaszt

Déleurópa: mindössze 3 — 4 kilogrammot. Az olasz cukorfogyasztás pláne vissza is fejlődött.

A dohányfogyasztás nem mutat olyan nagy emelkedést. Hollandia 25 hektogrammról 33-ra, Franciaország 8-ról 11-re, Magyarország és Ausztria 14-ről 18-ra emelte fogyasztását; az angolé 7-en, a svédé 11-én stagnál, Németországé 18-ról 15-re csökkent, Olaszországé pedig 8-ról 5-re.

Az alkoholos italok

terén a fogyasztást csak az 1891—95-ik és 1901-05-ik évek átlagainak különbségéből láthatjuk.

Fogyasztásuk általában nem nagy mértékben emelkedett. Téves dolog volna valamely ország alkohol fogyasztásából annak kultúrájára vagy etikai nivójára következtést vonni.

Mindegyik nemzet a maga földrajzi viszonyainak, éghajlatának, termésének és karakterének megfelelő itallal él. Annak fogyasztása mindenütt emelkedik. De sem az egészségügyi viszonyok emelkedését, sem a gyermekegészségügy javulását, sem az illető ország kriminalitásának csökkenését az alkoholfogyasztás nem gátolta.

Természetesen jobb volna, ha még ez az alkoholfogyasztás sem volna az emberiség eugenezise érdekében. És jobb volna, ha a cukorfogyasztás vagy a mérsékelt dohányfogyasztás az alkoholizmus mégis észlelhető emelkedését a közel jövőben megátolná.

A számok itt keveset beszélhetnének.

Ha a különböző országoknak nemzeti italait és összes alkoholfogyasztását tiszta alkoholra redukáljuk, akkor azt látjuk, hogy a föntírt évek átlagaiban fejenként és literenként tiszta alkoholt számítva:

Anglia fogyasztása 8.1-ről 7.8-ra csökkent,
 Németországé 9.4 körül stagnál,
 Magyarországé és Ausztriáé 11.2-ről 12-re,
 Olaszországé 9.7-ről 12-re,
 Franciaországé 16.4-ről 18.9-re emelkedett,

Európáé általában 8.74-ről 8.70-re csökkent, az U. S. A.-é 5.45-ről 5.54-re emelkedett, ahol az általános eredmények inkább megnyugtatók, mint elriasztók.

A közéletmezés

ma már nemcsak gazdasági kérdés, hanem egyúttal társadalmi is.

Ma már Angliában a lakosságnak több mint fele, az U. S. A.-ban egyharmada, Magyarországon is sokkal több, mint egytizede nem a maga kenyerén él.

És a maga kenyerén élő földműves ember is mindig nagyobb mennyiségben fogyasztja azokat az élelmi- és élvezeti cikkeket, amiket nem maga állít elő.

A termelés már a kultúrvilágnak legalább egyharmadában átlépte a családi termelés kereteit.

A romló élelmicikkek, köztük a fehérjék, amik még ma a kémia kutató szeme előtt is ismeretlen Összetételűek, egyre nagyobb távoból jutnak a fogyasztóhoz. És a nem romló zsírok és szénhidrátok is egyre konzerváltabb formában, egyre jobban tömegcikkyszerű kiállításban kerülnek éléskamrájába.

Hogy csak egy nagy társadalmi jellegű átalakulást említsünk: az utolsó évtizedek szoktatták az otthonától távol dolgozó nagyvárosi embert a kisvendéglők tömegébédéihez s este a hideg vacsorához, amelyet háztartásuk egyszerűsítésének kényszerűségéből, de sokszor az olcsóság kedvéért is fogyasztanak.

A jól szervezett nagyvárosi tömegellátás ma már olcsóbb az otthonfőzésnél. Tehát már nemcsak az élelmicikkek termelése, hanem azoknak az élvezetre alkalmas formába való földolgozása is kezd kiesni a háztartások kereteiből.

Kétféle szervezésre van szüksége a közéletmezésnek: egyrészt a termelőtől a fogyasztóhoz a gyors és olcsó eljuttatásra, amiről a közvetítő-kereskedelem gondoskodik. Másrészt az egészség kérdésébe mélyen belenyúló jelentőségű megbízhatóságra, mert az élelmicikkek hamisítása a közéletmezésnek egyre nagyobb arányokat öltő jelensége.

Magyarországon az 1900—13. években a hivatalos élelmiszervizsgálatok terén a tejvizsgálatok száma 5 ezerről 13 ezerre, a zsír háromszázról ötszázra, a liszté kétszázról háromszázra emelkedett. Ezekből a példákban láthatjuk, hogy a piacokon és a kereskedelem által közfogyasztásra szánt élelmiszereknek egymilliomod része sem kerül vizsgálat alá.

Az ellenőrzésnek ez a módja, a vizsgálat alá vonandó anyaghoz képest komikusán kezdetleges.

Nem állunk távol attól az időtől, amikor a köztudatba bele fog érni, hogy a közéletelés éppen olyan közügy, mint például a politika. Amikor az egész népesség közéletelését állami ellenőrzés alá fogják helyezni és a közéletelésre szánt cikkeket kivétel nélkül mind megvizsgálják.

A kémia már produkált számos olyan jó megbízható műszert, mint például a szesz mérő vagy a laktométer, amelyek gyorsan és megbízhatóan eldöntik a vizsgálatot úgy, hogy egyszerre nagyobb kvantumokat lehet vizsgálat alá vonni, mint amennyi vizsgálattal most az állami ellenőrzés magát megnyugtatja.

A másik nagy kérdés: a gyors és pontos eljuttatása az élelmiszereknek a termelőtől a fogyasztóig, az áraknak lehető szabályozása: a társadalom legégetőbb problémáinak egyike, aminek fontosságára a világháború tapasztalatai a javakban bővelkedő küzdőfeleket csak úgy megtanították, mint a takarékosagra kényszerítettek.

Európa népszaporodásának, egész kultúrájának jövője a közéletelés kérdése. ,

Többtermelés a növényi tápszerekben és az animáliákban, a fehérjefogyasztás lehető fokozása, az élelmiszereknek a termelőtől a fogyasztóig a legrövidebb úton való eljuttatása s amellet ellenőrzése ennek az útnak: ezek a jövő feladatai.

A nemiélet indukciói.

Az ember csak mostanában kezdi megismerni nemi életét. Nem csoda. Mert eddig alig volt meg a hozzávaló kutatásanyag. És a tudomány előtt soká volt a nemiélet nebántsvirág, amihez különböző tekintetek tiltották a hozzányúlást.

Ma is úgyszólván csak a nagy számok törvényében ismerjük a nemiélet társadalmi vonatkozásait. Az egyéni vonatkozásokat pedig a biológia kutatásai csak lassan teszik hozzáférhetőkké.

Túlságosan konzervatív, vagy kalandosán radikális fel fogások jellemzik eddig a nemiélet szociálpolitikáját. A kevés számú reformátor lehetetlen elméletekkel akart segíteni rajta, amikor hibáit látta: gondoljunk csak FOURIER szabadszerelemmel vegyes házaságára, vagy SCHOPENHAUER tetragámiájára. A konzervatívok pedig belenyugodtak a házasság mai alakjába, annak összes hibáival együtt. A prostitúciót szükséges rossznak tartották, a férfiak házasságelötti nemiéletét természetesnek vették és elleneztek a koedukációt, meg a nemi felvilágosítást.

Hogyan fejlődött az ember nemi élete? Mennyiben esik az össze a házassággal? Van-e valamilyen irányban haladás vagy visszaesés?

A nemek aránya

az első kérdés, amiből a kutató tudomány valamiféleképpen kiindulhat.

Az állatvilágból vett analógiák megbízhatatlanok. Mert PLOSS-nak az az elmélete, hogy a természetes kiválasztás a nemekből azt juttatja előtérbe, amelyre nagyobb szükség van nem nyert még sehol induktív igazolást, így az állatok

számarányából és házassági formáiból, amelyek a lehető legváltozatosabb képet mutatnak, nem vonhatunk komoly következtetéseket.

A méhek és a hangyák nagy családját kivéve, ahol a nőtény képezi a szaporodás magvát és alapját, az állatok legnagyobb részét erősen poligámok. Háziállatoknál, ahol az ember a nemképződésbe utólag beleavatkozik is, a természetes nemképződés kiegyenlítődéssre való törekvése változatlanul fennáll, pl. a lovaknál vagy szarvasmarháknál.

Az állatoknak egy kis része a monogámiához hasonló viszonyban él, csakhogy ezeknek házassága rövidebb együttélés, mint az emberé és csakis az utód felnevelése alatt monogam, v

WESTERMARCK a szegénységet az embernél a poliandria típusának mondja, a gazdagságot pedig a poligámia típusával kapcsolja egybe. Eltekintve attól, hogy a tipikusan poliandriás Tibetről nincsenek megbízható adataink, a poligám berendezésű izlám vallású államokról tudjuk, hogy nem a gazdagság hazái.

Európában 1900-ban valamennyi államban több a nő, mint a férfi. Az aránytalanság ezer férfira vonatkoztatva 1010 és 1093 közt ingadozik. De a gazdag Angliában 1063 és a szegény Olaszországban csak 1010 a nők száma ezer férfihöz képest.

A fejlődést is megfigyelhetjük pár rendelkezésre álló adatból:

Svédországban 1750— 1900-ig a nők viszonylagos száma 1127-ről 1049-re fogyott.

Finnországban 1800 — 1900-ig 1056-ról 1021-re szállt alá.

Magyarországon az utolsó évtizedekben a nők száma emelkedett: 1009-ről 1019-re; jórészt a kivándorlás folytán.

Általában úgy látszik, hogy a nők száma a férfiakéval törekszik egyenlővé lenni. De ennek a szabálynak végleges kimondása még sok induktív adatot kíván.

A nemképződés

kérdésében a nagy port felvert félig tudományos megállapítások helyett, aminő például SCHENK-é volt, csak a szorgalmas indukciók tömegére lehet hivatkozni.

HERTWIG kísérletei a békapetével azt mutatták, hogy az nemi jellegét változtatja. A korai és a túlérlett a férfit adja, az optimum pedig a nőt. (Weitere Untersuchungen über das Sexualitätsproblem.)

RUMLAY DAVSON amerikai orvostanár és SCHONER szerint az emberi pete havonként más utódot ad; valószínűleg két hóban egymásután egyformát s a hányadikban a másik nemi levőt.

Nálunk ILLYEFALVI a korviszonyokkal kapcsolatosan, KÖRÖSI pedig más széleskörű indukciókkal nem tudott érvényes szociológiai törvényre jutni.

WESTERMARCK-nak a nemképződésről való teleológikus magyarázata akkor is megdőlt, ha azt az általánosan elterjedt babonát vesszük komolyabb vizsgálat alá, hogy a háborúk után a fiúgyermek a szokottnál erősebb arányban születnek. Az 1870—71-iki francia-német háború után alig emelkedett észrevehetően a férfiak születésének aránya. Sőt általában alig emelkedett egyáltalán a születések száma a rendes arány fölé. Németországban a háború után a születések erősebb nekilendülést mutatnak.

Oroszországban a krími háború után fellendül a szaporodás, de a balkáni háború nyom nélkül marad a szaporodási statisztikában.

Természetesen ma már általánosan ismert és elismert az a tény, hogy a fiúgyermek mindenütt nagyobb számmal születnek, de sokkal nagyobb halandóságuk az arányt később a nők javára billenti.

Így csakis a legnagyobb általánosságban lehet a nemek képződését a nemek számarányegyenlősége felé fejlődőnek felfogni. Ahol tudjuk, ott száz esztendő alatt egyenlőbb lett a nemek aránya.

A párosodás ideje

ma már nem befolyásolja az emberi házasság szociológiai alakulását. Ez az emberi civilizációnak jellemző eredménye.

Az állatvilágban a madarak és a halak tavasszal, a rovarok és az emlősállatok legtöbbször nyáron párosodik. A háziállatok némelyikénél már kettős párosodási időszak van: az őszi és a téli.

Az emberi párosodások maximumát a születések számának hullámzásából ítélhetjük csak meg; egyébként a kultúrélet az embert már a belátható időközön belül minden időben nemileg alkalmassá tette a párosodásra. De azért a tavaszi és őszi csomópontok itt is éreztetik hatásukat a születések nagyobb számában.

Földművelő országokban ezek a csomópontok kilenc hónappal később érezhetően nagyobb születési arányszámot mutatnak. Iparos államokban a csomópontok nem annyira kiemelkedők.

A párosodásnak ezeket a csomópontjait legkönnyebb energetikai alapon magyarázni: a nagyobb bőség, a nyugalom, élelmiszerek felhalmozása a földművelő embernél tavaszszál és ősszel kulminálnak. Az ember egyenlőbbé váló életmódja a kultúra haladásával ezeket a csomópontokat elmosza és a születések ideje egyenlőbbé lesz.

A nemiélet egyenletessége

ma a szexuálbiológiának, de egyúttal az egész nemi kérdés társadalmi megoldásának a legnagyobb kérdése. FREUD vizsgálódásai tárták föl a tudomány előtt a nemi kérdés egész jelentőségét, aki energetikai alapon a szexuális erők átalakulásának magyarázatával a társadalom-lélektani alakulások egész sorozatát megvilágította.

Az emberiség nemiéletének harmóniáját egyfelől a túlprodukció, másfelül pedig a nemi pauperizmus akadályozza.

Kétségtelenül nagy nemi túlprodukcióval állunk szem-

ben az embernél is, ha az emberiség fönmaradásához szükséges nemi energiákra gondolunk.

Az állatvilágnál több milliószoros túlprodukciónak sokszor céltalanul kegyetlen, nem is válogató esedékessége működik. Az embernél a túlprodukciónak már nem olyan sokszoros, de még itt is nagyon sokszor felülmúlja a szükséges erőket. Az elhasznált, de föl nem használt nemi energiák száma valóban bámulatos.

Nagy néptömegekben, ahol egy házasságra 4—5 utód esik, ahol sem a vallási tekintetek miatt, sem egyébként nem gondolnak a szülők a fogamzás meggátlására, a női termékenység még csak egy hatodát merítette ki a lehetségesnek. Mert esetek bizonyítják, hogy a nő termékenységének egész ideje alatt 25—30 utódot is szülhet a világra. De a nagy naptömegeknél valószínűleg betegségek, a férfiaknak a súlyos munka következtében beálló azoospermiaja még akkor is gátolják a fogamzásokat, ha a szülők arra öntudatosan nem törekedtek,

Mindkét nembeli ifjúságnak onániája, a börtönök, kazárnyák, hajók, internátusok homoszexuális vagy autoerotikus nemiélete mind a céltalan túlprodukciónak lecsapolói, egyúttal a nemiélet nyomorúságának melegágyai.

A prostitúció, a futó viszonyok, a szeretők tartása már csak a vagyonosabb osztály nemi nyomorúságának kielégítésére szolgálhatnak.

Ami a harmonikus, egyöntetű nemiéletet illeti: a nő az első menstruációtól a klimakteriumig csak életének egyharmadában él átlagosan a gyermeknemzésnek, a többbit, ha házasságban tölti is, annak elején a leányság, később az özvegység lesznek a terméketlen, nemileg föl nem használt idők. A tulajdonképpen vett gyermeknemzési időre pedig a körülbelül 360 hónapra terjedő időszakból annak csak egytizedrészte esik.

A férfi nemi produktivitása határtalan, mert hiszen ugyanazon a napon több nőt is képes teherbe ejteni. Sokan ebben találják a poligámia indokolását. A férfi házassága

jóval a nemi érése után van; ha a földművelő nép korai házassága alapján tesszük is az átlagos számítást, még akkor is csak a szexuális energiáknak alig több, mint fele esik bele a házas együttélés kereteibe, ebből a gyermektermő időre a férfi nemiségének alig egyhatoda esik.

Durva számítással, csak a nagy átlagokat nézve, alig esik egy koncepció öt-hatezer koituszra.

Az egyes társadalmi osztályok nemisétele

ma még a szociológiának legkevésbé kikutatható kérdése.

Ami komoly indukció van ebben a tekintetben, az csak szűk korlátok között mozog. Az adatok összevetése pedig nem járna semmi tudományos sikerrel.

Például téves dolog volna egy nagyváros erkölcsi életét a kiadott prostitúció-igazolványok alapján megítélni, vagy a gyáralapításokat a törvénytelen születésekkel összemérni. Mindezek igen kis területen adnának csak alkalmazható eredményeket.

Mellőzve azért a részleteket, mellőzve a nemiség nyomorának legtipikusabb osztályait is, a kaszárnyák, börtönök, hajók, internátusok nemiségét, mellőzve az aggszűzek többnyire társadalmi korlátok miatt terméketlen nemiségét és az agglagényeknek szabad, változatos, kielégült nemiségét, csak a legnagyobb társadalmi osztályok nemiségéről lehet általános dolgokat mondani. Általános dolgokat, amik nincsenek bizonyítva, de amiket neves társadalomkutatók éles szeme talán objektív módon tudott elbírálni.

Mi sem könnyebb, mint ebben a tekintetben hibás általánosításokba tévedni.

A városi és falusi nemi erkölcsök összehasonlítása első tekintetre hálás dolog. Rövidebb ideig tartó nemi érettség és ennek legnagyobb része a kora házasságban eltöltve: tényleg átlagban erkölcsösebb teszi a vidék nemiségét.

Számításaim szerint, az átlagosan jelentkező férfiúi nemiség megnyilvánulásait véve alapul s azokat a valószínű házasodási idővel összevetve, tényleg azt találtam, hogy a városi

ember nemi érettsége idejének csak felét tölti el a házasságban, míg a falun élő a nemiéletének háromnegyedét.

Természetesen figyelembe kellett itt venni azt is, hogy a nemiélet a fiatalabb, házasságonívül töltött években erősebben jelentkezik. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a falusi ember nemi viszonya a házasság előtt többnyire koedukációs és az házasságra vezet, akkor az előny a falusi nemiélet harmóniájának a javára még nagyobb lesz.

Azért a vidék nemiélete is a lehető legnagyobb változatokat mutatja. Az egyik helyen koedukációs hosszú, erkölcsös jegyességek, a másikon ugyanaz házasság előtti nemi viszonyal kombinálva. Ismét más helyen (Magyarországon a sváb telepeseknél) csak akkor lép házasságra a férfi a leánnyal, ha már teherbe ejtette. Vannak falvak, amelyeknek nemiélete a legalacsonyabbrendű. GYSTROW állítja ezt (Liebe und Liebesleben im XIX. Jahrhundert) a nyugatporoszországi falvak nemiéletéről.

A nyári földmunkák idején a mindenféle vidékről összereglett aratók között sok helyütt az éjszakai összezsúfoltság miatt is majdnem teljes a nemi szabadság.

A nemi betegségek a falvakban ritkábbak, mint a városokban. Ezeket azonban a katonaság terjeszti legjobban a vidéken

Nemcsak a hagyományok szerint, hanem tényleg is, a városi kispolgárság nemiélete volt mindig a legerkölsőbb, sőt a legjobban őrzött és szabályozott is egyúttal. nemiélete köztudomásúan az úgynevezett erkölcstelen nemiéletek közé tartozik.

A középosztály, amelyet csak tévesen neveznek így, mert a honorácior, az intelligens szabadfoglalkozású osztály mindenütt a társadalom csúcsán élők társadalmi képét mutatja, a legváltozatosabb nemi erkölcsi élet képét tárja elénk. Voltaképen az a tünet, amit az írók a házasság bomlása néven neveznek, a középosztályon jelentkezik legjobban.

A szaporodás dolgában a HARALD és WESTERGAARD által

fölfedezett szociális kapillaritás, a késő házasságok, az aggszűzek nagy száma, az agglegények változatos nemiélete: mind a középosztály tünetei. Ha volna rá módunk, hogy hamarjában az emberek nemiéletét annak osztálytagozódásában vizsgáljuk: ez a vizsgálat derítené a legélesebb fényt a föltárandó kérdésekre.

Talán általános az az igazság, hogy a nemiélet rendezettsége, harmóniája és erkölcse az anyagi jóléttel összefügg. A proletariátusból fölfelé törekvő iparos osztály nemi erkölcse lassan lesz rendezetté és erkölcsössé. A faluban anyagi tönk szélére és a cselédsorba jutó népnél találhatjuk a falun itt-ott jelentkező prostitúcióformákat.

De az életigények nagyobbodásával a társadalom csúcsára jutott osztályok nemiélete ismét a nagyobb szabadság felé lendül. Innen van a vélemény az arisztokrácia) és a plutokrácia erkölcstelenségéről.

Egyes nemzetek erkölcsi életére tulajdonképen középosztályaik erkölcsi élete a jellemző. Az orosz és német diákviszonyok sajátságos életfjlemények.

Az általánosságban ismert nemzeti jellemvonások az erkölcsi élet terén összefüggenek az illető nemzet vérmérsékletével, csakhogy fordítva, mint első pillanatra hinnők. A flegmatikusnak tartott nemet és orosz középosztály legkevésbé korlátozza nemi érintkezéseit. Mértéke ennek a középosztály házasságra lépő lányainak szüzessége, ami köztudomás szerint a némfet. városi elemnél csaknem teljesen hiányzik FOREL, GYSTROW, BLOCK és más írók szerint

Összefügg azonkívül a középosztály nemi erkölcse a felnőttek között szokásos ismerkedés könnyűségével vagy nehézségével. A zárkózott angol, francia, magyar családi élet erkölcsösebb. A könnyen ismerkedő délszláv, német, skandináv, lengyel a kevésbé erkölcsös.

A koedukációnak teljes kiépítése lesz hivatva segíteni ezeken a dolgokon. Egyébként a nemiélet nyomorának és abundanciájának, erkölcsös vagy erkölcstelen voltának kérdése az egyes osztálytagozódásokban lesz a jövőben csakis

tudományosan mérhető és csakis így kecsegtet elfogadható tudományos eredményekkel. Amit ma ezekről a dolgokról tudunk, az íróknak többé-kevésbé objektív

A nemiélet fejlődéstörvénye.

Itt, ahol számok nem beszélhetnek, szabad még a bátor következtetés és a nagy átlagok törvényének megsejtése.

Az ember nemiélete fejlődőben van.

A vad népek és az őskor szukcesszív poligámiája után következik a fejlődésben a hosszabb vagy rövidebb ideig tartó monogámia.

A zsidóknál intézményes volt a poligámia. Az izlám népeinél ma is az. A görög társadalom szokásai a homoszexuális viszonyt is szentesítették.

És mégis, ezek mind csak kivételek, amik a monogámia fejlődésének az útját ideig-óráig gyengítik.

A monogámia egyre általánosabb és hosszabb tartamú lesz. Általánosabbá teszi, mint látni fogjuk, a jólét. Hosszabb tartamúvá pedig a közegészség fejlődése, az emberi élet hosszabbodása.

Ez a fejlődés, amin az emberiség keresztülment, megismétlődik a fejlett ember nemiéletének fázisaiban. A DARWIN biogenetikai alaptörvényének analógiájára itt is felállíthatjuk a nemiélet fejlődéstörvényét a következőképen:

A gyermek nemiélete határozatlan, sőt sokszor, homoszexuális, amint ezt FREUD kimutatta. A nőké még a nemi érettség idejében is kevésbé heteroszexuális, mint a férfiaké. Vad népeknél, alacsonyabb fejlettségű lelki étellel bíró osztályoknál, például a matrózoknál, ma is találunk homoszexuális jellegű barátság-kapcsolatokat.

A serdülő férfi nemiélete határozottan poligám Nemcsak a prostitúció és a futó viszonyok, hanem nemi kiválasztásának határozatlansága, ízlésének fejletlensége is poligámmá teszi. Akár az ókor kezdetleges műveltségű népeié, vagy az izlám népeié.

A kereszténység nagyobb nőkultusza, a középkor lovagi

élete, mazochisztikus színezetű szerelemvágya az emberiség nemiéletének egy újabb fejlődési stádiumát képviseli. Ennek a mását az ember mai nemiéletében is megtaláljuk: a nemi kiválasztás korszakában, amely a fejlettebb idegzetű embernél a szerelem mindenható érzésével jár. Minden szerelemben van valami odaadó, önfeláldozó, minden mást kizáró érzés, amit jobb terminológia híján kénytelen vagyok a mazochizmus szóval, de nem annak a KRAFFT-EBING szerint való jelentésével jellemezni.

A nemi kiválasztást az ember életében a megalapozott és hosszabb időre szóló monogámia követi. Az emberiség körülbelül most jut ebbe a fejlődési stádiumba. A monogámia a legnagyobb gazdasági harmóniát kívánja és úgy jelentkezik, mint a fejlődés tökéletessége, a fejlődés optimuma.

Sok embernél a monogámia vége felé, az élet alkonyatan újra nemi éleztavarok keletkeznek. KARIN MICHAELIS könyve a veszedelmes életkorról tárta ezt föl a nőre nézve, a férfiakról pedig tudjuk, hogy egy jelentékeny részük idősb korban ismét poligám, vagy épen homoszexuális lesz. Ennek a kis töredéknek is megvan a maga képe az emberiség életében: a társadalom csúcsára jutott plutokrácia és arisztokrácia ismert erkölcstelenségében.

Az ember nemiélete tehát nagyjában utánozza az egész emberiség nemiéletének fejlődési fázisait.

A nemiélet aberrációi

elszigetelt jelenségek, amelyeknek lélektani kutatása is még gyermekkorát éli.

Magára az emberiség nemiéletének fejlődésére ma már alig vannak befolyással. A német homoszexuális férfiak köztudomásúan nagy száma (ki itt számokat említ, nem állhat tudományos alapon) nem gátolja azt, hogy a német népszaporodás ne legyen egyike a legnagyobbaknak és a leggyöntetűbbeknek.

Egy része ezeknek a jelenségeknek kizárólag az egyéni nemiélet orvosi segítséget igénylő baja. Ilyen a nemi érzé-

ketlenség, a reflexzavarok, a nemi anesztézia és hiperesztézia, a szatiriazisz és nimfomania, a hisztéria.

Más részük, mint például a fetiszizmus és a mazochizmus, ritkán nyilvánul beavatkozást igénylő esetekben, amelyek a közbiztonságot veszélyeztetnék.

A fetiszizmus ritkán fejlődik valóságos perverzítássá. A A cipőgyűjtők és a hajlevágók száználmas alakja, ha itt-ott fel is bukkan, hamar gyógyítás alá kerül. A perverzítássá nem fejlődött fetiszizmus pedig az egész emberiség lelkében belegyökeredzett: a mindennapi szerelemek, az irodalom, a divat: mind a fetiszizmus szolgálatában állanak.

KRAFT-EBING tudományos osztályozása után a nemi aberrációk tana már nemsokára revízióra fog szorulni. FREUD elméletéből is következik, de mindenki előtt világos, hogy azok a jelenségek, amelyeket KRAFFT-EBING feltétlenül fetiszizmusnak, vagy mazochizmusnak jelölt meg, az egész emberiségben mélyen és kiirthatatlanul benne gyökereznek, anélkül, hogy perverzítások volnának és bírnának a perverzítások legjellemzőbb tulajdonságával: a coitusnélküli erectióval, vagy orgazmussal.

Nemcsak a társadalom csúcsán élőknel, de a köznépnél, is olyan nagy tömegben találhatunk mazochisztikus jelenségeket, hogy a tudománynak nemsokára új terminológiát kell alkotni ezeknek a jelenségeknek a perverzítástól való megkülömböztetésére.

A költészet csakúgy hemzseg a mazochisztikus frázisoktól és a női fétisek dicséretétől. A divat, az illem, a középkor lovagerényei a férfiból a nőkultuszt túlságba űző udvarlót csináltak. A középkori tömegmazochizmus kiveszett s csak itt-ott éled föl a fanatikus szekták gyűléseiben; helyette ma még kiirthatatlan atavizmusként más formákban él az embernek lelkében.

Hibás dolog tehát a mazochisztikus és fetises jelenségeket akár az egyén, akár a társadalmi osztályok életében valóságos perverzításként kezelni. Ezek a mai ember nemi-csaknem berendezésszerű tartozékai, amiket a divat,

az öltözködés a tertia genitalia érvényrejuttatásával csak még jobban kultivál.

Természetesen a szexuális algolagnia kóros esetei közül a szadizmus és a vele rokon nekrofilia a rendőri üldözés tárgyai.

A homoszexualitás a legveszedelmesebb nemi aberráció, amely az ember szaporodásának lehetőségeit támadja meg. A szubjektív büntető jog folytathat vitákat annak büntethe-tőségéről, de a helyesen fölfogott mesterséges kiválasztásnak feladata gátat szabni minden eszközzel a homoszexualitás terjedésének.

A női homoszexualitás sokkal jobban el van terjedve, de viszont a nő fizikai alkata miatt sokkal kevésbé veszélyes, hogysen büntetni lehetne. A nő nagyobb önállóságra jutása, a koedukáció és a nemi kiválasztásnak növekvő alkalmai vannak hivatva eltüntetni a különben egészséges idegzetű nők többnyire cunnilingusban nyilvánuló homoszexualitását.

A sodornia a Kelet népeinek kényszerű nemi aberrációja. Szerencsére nem gyakori.

FOREL-nek nincsen igaza, amikor csak azokat a nemi aberrációkat kívánja üldözni, amelyek a társadalomra pozitív kárral vannak, például a szadizmust. Üldözni kell megfelelő eszközökkel a homoszexualitást is, ha nem is súlyos büntetésekkel, de legalább az öröklést kizáró rendelkezésekkel, internálással, vagy kényszergyógyítással.

FREUD tanításainak továbbfejlődése a lélektan kutatói elé még érdekes feladatokat fog tűzni, de a szociológia a rendellenes nemi életjelenségeket a társadalom szempontjából már-már elintézettnak tekintheti.

A prostitúció

gyűjtőneve alá foglalhatunk csaknem minden házasságonkívül rövidebb ideig tartó együttélést. Mert a csekélyszámú vad-házasságtól eltekintve, a futó viszonyokat és az iparszerű prostitúciót társadalmi hatásában nehéz egymástól elválasztani. Szépség, szegénység, temperamentum: a prostitúció

három elmaradhatatlan tényezője. Mind a háromnak meg kell lenni, hogy a nő a prostitúcióra szánhassa magát.

Az ókori prostitúció-szervezetektől a mai nagy város szervezett prostitúciójáig ugyanaz az út vezet: a társadalomgazdasági viszonyok mellett annak a -férfiak érdekéből való szabályozása.

A prostitúció könyvtárakra menő irodalmában ma a szabályozás és az abolícionizmus kérdése körül folyik a legtöbb vita. Csak szorgalmas adatgyűjtés tudná kimutatni, hogy a nemi betegségek meggátlására az ellenőrző rendszer kimutathatólag jobb hatással van-e, vagy pedig csak jobban elősegíti a vigyázatlanságot.

Nemcsak feminista, de emberi szempontok is az abolícionizmus mellett szólnak. A venereás betegségek leküzdése külön egészségügyi feladat. Ismét más feladat a tiltott iparszerű kéjelgés meggátlása.

FOREL és WESTERMARCK, a prostitúció történetének alapos ismerői, sem tudnak nyilatkozni abban a tekintetben, hogy prostitúció jelenségei enyhülőben vannak-e, avagy előrehaladóban. Következtetéseket az abolícionizmus felé csak a fokozott társadalmi növédelem, a celibátus-csökkenés, a nők önállósága nyújtanak: egészben-nagyjában a titkolt kéjelgés mindenesetre, a prostitúció pedig valószínűleg csökken.?

Természetesen a részletes monográfiák feladata annak kikutatása, hogy a prostitúciónak egyes helyeken való csökkenése, vagy esetleg növekedése milyen okoknak a következménye. Eddig a prostitúcióról szóló számos száz kötetre menő monográfia inkább a prostitúció természetrajza, mint annak természettana volt; a vele foglalkozó tudományos irodalom a legkedveltebb és közhatósági szempontból sem tiltott — pornográfia.

A nemiélet szabályozása

csak újabban foglalkoztatja az orvosi tudományt. Az évszázados orvosi hagyomány azt tartotta, hogy a nemiélet szabályozása a férfiaknál teljesen lehetetlen.

Újabban az orvosok (FOREL, RUBNER, RIBBING, GOOD, FREUD) és az írók (TOLSTOI, BJÖRNSON, GYSTROW, FÖRSTER) egész sora vitatja már a férfiak nemiéletének szabályozhatóságát. A christianiai egyetem orvosi fakultása és az 1902-iki brüsszeli kongresszus hangsúlyozták a dolgot teljes erővel. Németországban a veraizmus néven ismert irodalmi mozgalom, amelyhez a szerző is hozzászólt (*Das Recht der Liebe im vorehelichen Leben*), a legteljesebb társadalmi és szaktudományi hozzászólásokat provokálta.

A problémát csak új nemzedék fogja megoldani, amelyiknek évszázados terheltsége ebben az irányban a sportszerű neveléssel, koedukációval már meg fog szűnni. Ma el lehet mondani, hogy ritka kivétel az az ember, akire az orvosok és írók elméleti megállapításai alkalmazhatók volnának.

A fejlődési tendencia itt is világos. Több oldalról is megközelíti a sejtett etikai ideált. Az egészségügyi követelmények, a koedukáció, a flört jó formáinak tökéletesebb kiépítése és ezzel kapcsolatban tökéletesebb nemi kiválasztás, korai jegyességek fogják a megoldást megközelíteni. De azt betetőzni csak a korai házasságok lesznek képesek.

Ebben a tekintetben meg kell változni az ember mai gazdasági berendezésének.

A házasságban élés

már erősebben szociális oldala az ember nemiéletének.

Legnagyobb vonásokban jellemzi ez az emberiség nemiélete legfőbb rendezési alapjai: a szociális együttélést.

SUNDBÄRG összeállításában ismerjük az ezer leiekre eső 20—50 éves nőtlen férfiak és a 15—45 éves férjes nők számát hosszú időkre visszamenőleg:

		nőtlen férfi	férjes nő
Svédországban	1750.	62	113
	1800.	72	107
	1850.	87	108
	1900.	83	88

		nőtlen férfi	férjes nő
Norvégiában	1801.	71	103
	1855.	76	96
	1900.	71	91
Dániában	1801.	89	107
	1850.	91	99
	1901.	70	103
Németországban	1871.	82	107
	1900.	76	114
Magyarországon	1880.	55	154
	1890.	52	151
	1900.	52	142
Franciaországban	1851.	87	116
	1896.	82	120
Angliában	1851.	73	112
	1901.	77	117
Olaszországban	1861.	80	125
	1901.	71	116

Tehát a skandináv államokat kivéve, a monogámia mérlege mindenütt javul vagy a nőtlen férfiak kisebb számában, vagy a férjes nők nagyobb számában.

Még szembetűnőbb a javulás, ha azt a 15 éven egyáltalán felül levő férjes nőknek a hasonló korcsoportban levő nők számához való arányításában szemléljük.

Férjes volt a 15 éven felül levő nők következő százaléka:

	1808-ban:	1900-ban:
Svédországban	47.1	46.8
Norvégiában	47.0	46.8
Angliában	51.6	49.6
Ausztriában	49.9	51.0
Oroszországban	?	62.5
Németországban	51.2	52.0
Belgiumban	47.5	49.5
Franciaországban	54.4	54.8
Olaszországban	53.7	54.8

Északnyugat-Európát kivéve tehát mindenütt javul a férjhez ment nők száma.

A házasságok tartama

napjainkban átlag körülbelül huszonöt esztendő. Rövidebb a déli államokban, hosszabb az északiakban, mert az előbbieknak halandósága nagyobb.

A házasságralépők korkülönbsége, ami a monogámia jogosult vagy alkalmas voltának vizsgálatánál szóba jöhet. Magyarországon négy és fél esztendő átlagosan, Franciaországban öt és fél, a többi európai államban mindenütt kevesebb, még Oroszországban sem üti meg a négy esztendőt. Mentül előrehaladottabb műveltségű az ország, annál később hásasodnak férfiai (az agrár Franciaországot kivéve) és annál kisebb lesz a házások között a korkülönbség.

Ezeknek a korkülönbségeknek az eltolódását ma még adatok híján nem mérhetjük. A jövő feladata lesz a korkülönbséget a minimálisra leszorítani: olyan kis időre, ami megfelel az illető népnél a férfúi és női nemi érettség közötti időkülönbségnek.

Hogy a közegészségügyi viszonyok javulása még a monogámia mérlegének fönt vázolt javulásánál is gyorsabban közreműködik a házasságok tartamának meghosszabbításában, az csak természetes.

A mai házasság

tehát már hosszabb ideig tartó együttélése a férfinak és a nőnek, mint az óskori, vagy éppen az ókori.

Alapja már nemcsak a gyermek fölnevelésének idejére, hanem azontúl is kötött élethosszig tartó társas viszony, ami az államok ellenőrzése alatt áll és igen nehezen bontható föl.

Az izlám népeinek házassága is tulajdonképpen egynejség, hiszen már a férfiak és a nők számaránya is lehetlenné tenne a nagy átlagban más viszonyt. Csak a gazdagok tarthatnak több feleséget. Épen úgy, ahogy nálunk is, csakhogy a mi poligámiánk burkolt és titkolt, az izlámé nyilvános.

Az emberi házasság monogám volta főleg a nemek

számarányán nyugszik, amely nagyjában mindenütt egyöntetű, vagy eddig föl nem ismert okokból egyöntetűsége törekszik. Más alapja a mai házasságnak a férfi és a nő között levő gazdasági viszony. Ez a viszony a gyermek felnevelésében és a közös gazdálkodásban nyilvánul. Sajátságos dolog, hogy míg nemileg a férfi és a nő monogámviszonyra vannak utalva, addig a nemiélet sok nyomorúságot és aránytalanságot mutat; ellenben a férfi és a nő között levő gazdasági viszony a családi gazdálkodás megszűntével másként pótolható s mégis jelenleg még ez a szociális együttélés a házasság legerősebb együttartója.

A nő gazdasági helyzete

ősidőktől fogva egész máig nemi viszonyán alapult, amennyiben a család gazdálkodása a házasság keretében ment végbe, ahol a nő a gyermeknevelést és a házi gazdálkodást végezte, a férfi pedig a házon kívül valót: a vadászatot, később a földművelést és ma a modern foglalkozások egész sorát.

Ennek a viszonynak félreismerésén alapul a mai feminizmusnak az a legáltalánosabban elfogadott elmélete, amelyet legpregnánsabban PERKINS GILMAN fejtett ki a nő gazdasági helyzetéről írt munkájában.

Szerinte a nő a házasságban a gazdasági eltartás fejében vállalt nemi funkciót. Létének érdeke követelte meg ezt s ennek következtében lett túlszexuálissá, úgy, hogy a nemi sajátosságainak növelésére törekedett.

Az elmélet tévedése abban van, hogy az amerikai városok nem dolgozó, nem produktív nőit vette fel indukciói alapjául.

Igaz, hogy mindenütt a nő látja el a gyermeknevelést, a nő ideje megy rá legjobban a gyermek körül való foglalatosságra, a graviditás hosszú betegségétől elkezdve, folytatva a szülésen és a szoptatáson, de emellett nem feledhetjük, hogy a legtöbb államban a földművelő társadalom nője a férfival csaknem egyenlő munkát is végez, ami alól csak nehéz betegségének hónapjai mentik fel.

A földművelő társadalom nője dolgozó nő. Az iparos társadalom nője szintén dolgozó nő, akik legalább is olyan részt vesznek a termelő munkából, mint amilyen nekik a szülés funkciói után fenmarad, hogy a férfi munkájával egyenlő kvantumot produkáljanak.

Csak a középosztály nője nem dolgozó nő. Elfelejt minden elmélet, hogy amit középosztálynak nevezünk, az voltaképpen csak a felső százezer: a társadalom csúcán élőknek kicsiny csoportja.

A nőt nem szexuális foglalkozása és eltartottsága nyomta el, hanem a szokás és a hagyomány s a férfi erősebb volta. Nincsen olyan természeti szabály, amely a nőt és annak családi munkáját a férfi munkájával egyértékűvé tehetné annyira, hogy miatta ezt a kettős munkafelosztást a maga ridegségében el lehetne fogadni.

A jelenben a házasságnak éppen ez a gazdasági tartalma indul bomlásnak az által, hogy a családi gazdálkodás keretei egyre szűkebbek lesznek, még a föld népénél is. A háztartás egyre kollektívebb lesz: kiesik a házasság gazdasági alapja.

De kiesik egyre jobban a másik, legjobban etikai jellegű alapja a család együttélésének: a gyermek nevelése sem annyira a család keretében megy már ma végbe, mint eddig. Az óvoda, az iskola korán elrabolják a gyermeket a családi tűzhely mellől.

A családi élet bomlása

tehát annak nem etikai, hanem csak gazdasági viszonyaira vonatkozik.

A termelés ma már nem a család keretében megy végbe, mint azelőtt. Még a földművelőnél sem, aki gépekkel szánt és arat, aki készen veszi ruháit és kényelmi eszközöket, aki már nemcsak magának, hanem főleg másoknak termel.

A háztartás, a családi életnek ez a gazdasági része teljesen átalakult még a falun is. A városokban pedig már

nyomát sem találjuk a múlt századbeli családi háztartásoknak. Csak egy példa, hogy az utolsó évtizedekben a nagyvárosokban a vendéglői tömegebéd olcsóbb az otthonfőzésnél és a vacsorát kiszorította mindenütt a százféle új konzerv.

A háztartás egyre kollektívebb lesz. Nem abban az irányban, ahogy azt alig egy évtizede is jósolták: a közös konyhák nem váltak be, ellenben a kisvendéglők és a konzervek a háztartás legnehezebb részét már átsegítették a válságon. A modern bérházak kollektív fűtése, világítása és takarítása újabb lendület a háztartás bomlása felé.

Az amerikai farmok kollektív tömegellátása, közlekedési eszközei, postája a földműves-életet teszi a szó mai értelmében modernné. Ilyen rohamos átalakulás mellett, amilyent az utolsó évtizedek hoztak s amilyent majd a világháború utáni gazdasági kényszerűség fog hozni, nem nehéz a közeli jövőt megjósolni. Ez a jövő a háztartás gazdasági kapcsolatainak a megszűnése felé irányul.

Amilyen mértékben szabadul meg a nő a háztartás gondjaitól, olyan mértékben lesz önállóvá.

A gyermeknevelés kétségkívül legkésőbbén fog a családi élet kötelékéből egészen kiválni. De először az elemi oktatás kötelező volta, azután az óvodák és a napközi otthonok, majd utoljára a kötelező gyermekvédelem és csecsemőápolás pár évtized alatt ezen a téren is óriási változást hoztak létre.

Franciaországban a csecsemőotthonokba utalt 0—1 éves gyermekek halandósága, mi természetesen nagyobb még mindig, mint az otthon nevelteké, de nem az ápolás hiánya miatt, hanem a védelemre szorulóknak terhelt egészségi viszonyai miatt, — sokkal jobban javuk az utolsó évtizedben, mint az otthon nevelteké.

Az 1899-től 1909-ig terjedő időben az otthon nevelt csecsemők halandósága ezer közül az első életévben 142-ről 99-re szállott alá, tehát nem egészen a felével javult, addig a csecsemőotthonokban 227-ről 130-ra javult, tehát sokkal több, mint kétharmadával az eredeti halálozási aránynak.

Mindazok az ellenvetések eltörpülnek ezek mellett a számok mellett, amiket a családi élet szentsége mellett és a kollektív csecsemőgondozás ellen fölhoznak. A jövő fejlődési iránya itt is világos. Nem fogja tönkretenni a családi élet intimitását az, ha a csecsemő gondosabb kezekbe kerül, akik majd állandó orvosi felügyelettel és szakszerűséggel vigyáznak az emberélet legdrágább gyümölcsére.

Ennek az időnek a teljessége ma még messze van. Addig is a családi élet gazdasági alapjainak bomlása van előtérben, amely egyre jobban fölszabadítja a nőt a háztartás gondjaitól és egyre inkább alkalmassá teszi a produktív munkára.

A nőemancipáció

voltaképen csak az eddig középosztálynak tartott felső száz-ezernek a gazdasági munkában való részvételét jelenti.

A földművelő és ipart űző munkástársadalom női milliói eddig is produktív munkát űztek, amennyiben azt az anyaság ideje megengedte.

Ma már nem lehet komolyan foglalkozni a STRINDBERG és Möbius-féle áltudományos ellenvetésekkel, amelyek a nőknek munkára való alkalmatosságát tagadták. Az utolsó két évtizedben a nők, a középosztály női mindenütt rohamosan igyekeztek elfoglalni és jól betölteni az őket megillető helyet.

A háború után való gazdasági és szellemi föllendülés ismét újabb nagy feladatok elé fogja a középosztály dolgozó nőit állítani. A szellemi munkásokon kívül meg kell tartaniuk a háború alatt kényszerűségből elfoglalt pozíciójuknak jó részét. De az új élet új feladatokat is fog teremteni.

Hogy a nő fizikailag alkalmas mindezekre, azt HARKÁNYI-nak számításai mutatják meg, aki a nőnek gyengélkedéssel, szüléssel, szoptatással járó idejét a nő élete alig egyötödére becsüli. Hogy szellemileg alkalmasak, azt megmutatták az az elmúlt évtizedek eredményei. Különösen a speciális női pályákon, a tanítónői és irodai munkában a nők térfoglalása a férfiakkal szemben rohamos lendületű. Nem kell a férfiakat

a versenytől féltetni, ameddig a társadalom el tudja helyezni a munkaerőket.

A jövő fejleményei a mostani háborúnál is kérlelhetlenebbül meg fogják mutatni, hogy minden talpalatnyi helyet munkaerővel kell betölteni, hogy az emberre váró nagy feladatoknak megfelelhessünk.

A szabad szerelem.

a régi szocialista írók babonája és a mai konzervatívok réme, mindig csak elhamarkodott dedukciója volt az emberi gondolkodásnak.

PLATÓ állami házassága, SCHOPENHAUER tetragámiája, FOURIER kalandos tervezete a szabad szerelemmel kombinált többes házasságról: mind csak az emberi elme mulatságos, jóhiszemű tévedései abban a törekvésben, hogy a nemielet pauperizmusát megjavítsák. A régi szocialista írók ezt tartották a legegyszerűbb kivezető útnak a monogámia hibáiból.

Már a nagy szocialista írónál, MARX és LASSALLE óta nem találunk radikális házassági reformokat. És MENGER már határozottan kijelenti, hogy a szocializmus megvalósulása a mai házassági rend keretében is történhetik.

Más elbírálás alá esik azoknak a tanítása, akik a házasságot és a szerelmet az állami ellenőrzés alól akarják kivonni. FOREL, aki egyébként a legmagasabb erkölcsi tendenciák szószólója, a törvényes és a nem törvényes viszony közötti különbséget akarja eltörölni és az ő szabad szerelme tulajdonképpen a házasságnak anyagi béklyóktól és állami ellenőrzéstől való szabadságát jelenti.

Az élet azonban ezt a jóhiszemű utópiát sem fogadta el. Bár a törvénytelen születésűeknek a törvényesekkel való magánjogi egyenlőségűsítése a feminizmus egyik legsarkalatosabb programja, amit minden emberi tekintet diktál, a szabad házasságok száma mégsem növekszik, sőt a törvénytelen gyermekeké is csökken a legtöbb európai ámban.

Az élet tehát még a házasságok állami ellenőrzésének gondolatát is elfogadta. A kilengések megszűnőben vannak.

Az elválások

a másik oldalát képezik az állami ellenőrzésnek. A sokféle jogi következmény, amely a házassággal jár, szükségessé teszi az elválások szabályozását.

Azok az államok, amelyekben az elválás lehetséges, azt ellenőrzésük alá veszik. Az önkéntes elválás eseteit kivéve, mindenütt szigorú megvizsgálás alapján bontják csak föl a bíróságok a házasságokat. Egészben véve a protestáns országok az elválások klasszikus hazái.

Visszatekintő statisztikánk itt is kevés van, amiből a fejlődés vonalát meg lehetne állapítani, de annyi bizonyos, hogy az elválások száma lassú emelkedést mutat mindenütt.

Ez az emelkedés azonban egyáltalán nem olyan, hogy a házas együttélés társadalmi rendjét veszélyeztetné, sőt nem is olyan, hogy számbavehető volna a monogámia időtartamának egyéb kimutatott emelkedése mellett.

Franciaországban százezer lakosra harminc év előtt tíz elválás esett, most 35,

Magyarországon újabban szintén ennyi az elválások aránya,
Olaszországban 15,

Németországban tíz év alatt 21-től 24-ig emelkedett, míg az Egyesült Államokban, az elválások klasszikus hazájában az utolsó harminc év alatt 30-ról 73-ra emelkedett az elválások aránya.

A törvénytelen születések

a kapitalisztikus gyáripár eredményei. A tizennyolcadik század vége felé kezdenek emelkedni mindenütt, mintegy visszhangjaképpen annak a nagy társadalmi átalakulásnak, amely a föld népét a városokba űzte. De a megbillent egyensúly ott áll leghamarabb helyre, ahonnan a járvány kiindult: Északnyugat-Európában.

Svédországban (SUNDBÄRG) ezer 15—45 éves férjzetlen nőre évenként 1751—1800-ig átlag 15 törvénytelen születés esett. Ez a szám a múlt század első felében kétszeresére

emelkedik, majd a század második felében már csak 37-re megy föl.

A múlt század utolsó negyven évében ez az arány
 Angliában 32-ről lassan 16-ra száll alá,
 Skóciában 40-ről 25-re csökken,
 Dániában 46-ről 40-re,
 Finnországban 40-ről 33-ra,
 Norvégiában 34-ről 28-ra,
 Írországban 8 és félről 7-re,
 Hollandiában 17-ről 14-re,
 Svájcban 21-ről 16-ra
 Olaszországban 34-ről 32-re, míg
 Németországban 51 körül stagnál,
 Franciaországban 30-ről 32-re emelkedik.

Egyedül Magyarország és Ausztria törvénytelen születései mutatnak gyengén emelkedő tendenciát.

Magyarországon 1881-től 1890-ig a születéseknek 8%-a volt törvénytelen, egy évtizeddel később már 8.8%-a, az utolsó évtizedben 9.4%-a, ez a szám újabban ismét csökkent.

Ausztriában ezer férjezetlen nőre a törvénytelen születések száma 66-ről 72-re emelkedett.

A csökkentő tendencia tehát az utolsó három ország lassú emelkedését leszámítva, mindenütt erősen észlelhető.

Az állam által ellenőrzött monogám viszony a társadalomban mindinkább uralkodóvá lesz és az emberek nemisélete kezd ahhoz simulni.

A jövő házassága

kétségkívül a monogámia irányában fejlődik, sőt a sok társadalmi baj mellett is etikai tartalma a megalapozott társadalmi rend irányában fejlődik.

De a kollektív élet és új formái át fogják alakítani a jövő házasságai annak gazdasági fundamentumában. Át fogják alakítani a gyermeknevelést is.

Nemcsak a törvénytelen és elhagyott gyermekek élvezik majd a kollektív nevelés előnyeit, hanem a törvényesek is.

A kollektív nevelés kényszerúsége felülről lefelé halad. Először az iskola, aztán az óvoda, majd a napközi gyermekotthon, aztán a gyermekek kötelező orvosi ápolása a fertőző bajok idején: mind megannyi jelenségei a kollektivitás haladásának.

Legújabbán pedig az elhagyottá nyilvánítás kényszerúsége, ami Magyarországon a világ eddig legnagyobb szerű gyermekvédelmét rendszeresítette a BOSNYÁK ZOLTÁN nagy szerű koncepciójában, mintegy előhírnöke a kollektív nevelésnek és csecsemőgondozásnak.

A házasság tehát még nagy átalakulások előtt áll. Anélkül, hogy ezek az átalakulások — amint ettől a konzervatív írók félnek — a házasság intimitását, a családi élet melegét veszélyeztetnék.

Egy másik iránya a jövő házassága haladásának

a nemi kiválasztás

tökéletesbülése.

Az őskori házasság többnyire csak nőrablás, vagy adásvétel.

A társadalom alsóbb rétegeinél ma is a vagyon lévén a házasság legfőbb alapja, az érdekházasság a helyes nemi kiválasztást soká akadályozta. Szerencsére a falu koedukációja ezt a gátló hatást sokszor enyhítette.

De helytelen volna a nemi kiválasztást a PERKINS-GILMAN rideg álláspontjából, a hím versengésének szempontjából nézni, ami az állatvilágnak és a kezdetleges törzseknek sajátja.

A mexikóiak párbaja, a bushmanok erőszakos nőrablása, a régi hinduk tornajátékai, az újzealandi viaskodások nem termettek tökéletesebb nemi kiválasztást, mint az európai érdekházasságok. A nemi kiválasztás rideg formái tehát nem a jövő kiválasztási alakjai: a hím versenye mellett a nőnek koedukációs versenye sem megalázó.

Az a tendencia, amely a nemi tulajdonságok kiemelésében kulminált mindkét nem részéről, a határozottan szexu-

ális jellegű nevelése a nőnek szintén nem a jövőnek kiválasztási alakja.

SCHOPENHAUER híres elmélete óta, aki a nemi kiválasztást a harmadik ügyének, az utód ösztönének mondotta, a nemi kiválasztás teleológikus voltáról vagy okáról ma sem tudunk többet, mint a nagy pesszimista.

De hogy mennyire nem ösztönszerű a legtöbb esetben a nemi kiválasztás, azt a degenerált születések nagy száma mutatja.

Kétségkívül a koedukáció és a tisztas flört területének kiszélesítése lesz a nemi kiválasztás jövőjének helyes útja, anélkül, hogy ebben a nemi tulajdonságok túlzott kiemelésére szükség lenne.

A mai férfi és a mai nő külsejükben, divatjukban, életükben egyaránt sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint akár a múlt évtized emberei. Nemi tulajdonságaik jobban elmosódnak. És a sok Übermensch típus, ami megmérhetetlen arányokban növekszik a jövő generációkban, mutatja, hogy nem a nemi tulajdonságok túlzása okozta ezt az eugenezist.

Sajátságos tulajdonságát figyeltem meg a szerelmi házasságoknak. Az egyforma arc-alkotású egyének különös erővel vonzzák egymást. SCHOPENHAUER elmélete az ellentétek vonzásáról ebben a tekintetben nem áll meg. Vagy száz élő példát tudnék fölhozni erre, de álljon itt a híres szerelmesek közül

Musset és Georg Sand,
Byron és Guiccioli grófnő,
Voltaire és Du Chatelet márkinő,

Móric szász gróf és Lecouvreur Adriene példája, míg valamikor anthropometrikai megfigyelések ezt a sejtésemet igazolni fogják. A nagy szerelmesek arcukra nézve annyira hasonlítanak, mintha testvérek volnának.

A koedukáció

a helyes nemi kiválasztásnak legegyszerűbb és legtermészetesebb módja.

Az élet koedukációja a városokban ezer alkalmat nyújt

az ismerkedésre. A falvakban pedig a nép mulatságai, együttes munkái ősidőktől fogva a koedukáció eszközei.

Az iskolai koedukáció ellenzői nem veszik észre azt, hogy a két nem mesterséges elkülönítése csak városi gondolat. Hiszen a falvakban a népesség túlnyomó részét kényszerűségből nevelik a koedukációs iskolákban.

A felső oktatásnál újabban HARRIS, a washingtoni oktatási hivatal vezetője igazolja meggyőzően a koedukáció elért jó eredményeit, az elkülönített osztályokkal szemben.

Az eugenika

a jövő ember születésének nagyszerű új tudománya, ma még kevés átfogló indukcióval rendelkezik.

Két oldalról igyekeznek megközelíteni az ember születésének misztériumát. Egyfelül a biológiával és biometrikával, másfelül a statisztikai módszerrel. A kétoldalú megközelítést összefoglalni ma még nem áll módjában a tudománynak az anyag elégtelensége miatt.

A szelekció érvényesülésének kimutatása még óriási adatgyűjtést kíván. De a degeneráció kérdését már-már elintézte a tudomány: az ember nem degenerálódik, hanem csak deformálódik. Degeneráció csak elszigetelten állapítható meg: családokban, kisebb népcsoportokban, amelyeket a természetes kiválasztás ridegsége végzetes körülmények közé juttat.

A fajokra nézve FINOT kimutatta minden faji teória tarthatatlanságát. Egyik faj sem alsóbbrendű a másiknál. Tiszta fajokról ma már, az exogámia érvényesülésének teljességében, beszélni sem lehet.

A közegészség javulása, a gazdasági haladás valószínű útja, a koedukáció térfoglalása erősebb nemzedéknek vetik meg az alapjait.

Azért eddig is vannak pozitív érdemei az eugenikának. GALTON bizonyossága a családi kiválóságok öröklődő voltáról, annak a balvéleménynek eloszlása, hogy az elsőszülött tökéletesebb volna a többinél, a mutáció tana, a kereszteződések-

nél a MENDELL-féle törvény, PEARSON liberális javaslatai, RIBOT vizsgálata az átöröklésről már az eugenika tudományának pozitív eredményei.

Természetesen a vitalisták némely túlzásával vagy EHRENFELS újra fölbukkanó poligámia javaslataival le kell számolni majd a komoly tudománynak.

GOLDSCHIED könyve az emberi ökonómiáról (Entwicklungswerttheorie, Entwicklungsökonomie, Menschökonomie) a nemzetközi faji összeolvadásban látja az eugenika végső célját. Bármennyire vitalisztikusak a tanításai, nem kevésbé azok, mint FERRI-é vagy FRANCÉ-é, avagy HEINCKE-é.

Ha majd a teleológikus sejtések mellett közelebről is meg tudjuk határozni az emberiség tökéletesedésének a jövőjét, akkor át lehet hidalni azt a ma még hatalmas űrt, amit az eugenika tudományának kétféle megközelítésében a biometrikai és a statisztikai adatokon épült emberanyag-vizsgálat között nem tudott a tudomány eddig összekötni.

És akkor határozott irányban, minden tudományos fegyverzettel ellátva, nem fog az utópiák sorába tartozni a gyakorlati eugenika tudománya sem.

Az endogámia

ma már nem fenyegeti degenerációval az emberiséget. Hiszen a zárt emberkörök a világforgalomban rég feloldódtak és a házasodás egyre szélesebb körökben történik.

Tudományos szempontból SPENCER szociológiai magyarázata, TAYLOR kényszerűség-elmélete, WESTERMARCK lélektani teóriája tisztázták az endogámiáról való felfogást.

Az élet az erősen endogám fajoknál, mint például az zsidóknál, mind az eugenikus, mind a degeneratív tulajdonságokat erősen kifejlesztette.

De a természetes kiválasztás szelektív hatását az összeházasodási tilalakkal az emberek a közelrokonok közt vallási eredetű sejtések alapján már régen enyhítették annyira, hogy a jövőben a nagyobb endogámia veszélye is kizártnak tekint-

hető. A széleskörű exogámia pedig annál jobban a panmixis felé lendíti a nemi kiválasztások rendjét.

Az utolsó évszázad hozott létre itt igazán nagy exogám-csoportokat. Amerika népessége ma már úgyszólván túlnyomó részben fajkeveredéses. Kár, hogy az U. S. A. legújabb évkönyvei sem mutatják ki ebből a szempontból a házasságokat, mert ott nemcsak a különböző nemzetbeli, hanem a különböző színek fajkeveredése is sok tanulságot szolgáltatna.

Európában a nyelvhatárokon különösen szaporodnak a más nemzetbeliekkel kötött házasságok. Elkezdődött az egész világon a nemzetek exogámiája és a fajkeresztezések hatásait már egy jövő generációnak valószínűen magasabbrendű statusában szemlélheti a jövő statisztikusa.

Az Übermensch

nem a NIETZSCHE használta értelemben, hanem a szó mai modern értelmében, mint az eugenika vívmánya, lesz a jövő reménysége.

BÖLSCHÉ a szelekció diadalát ünnepli ebben az ember-fajban. SOMLÓ is siet leszögezni azt a gondolatot, hogy az Übermensch álma nem tudománytalan. MORSELLI, a genovai nagy anthropológus már a jövő emberének testi tulajdonságát is meghatározza: az eddig mérhető fejlődési vonalból kitetszőleg a jövő embere nagyobb, de formásabb fejjel, kevesebb foggal, rövidebb karral fog születni. A szőrözet és a haj is egyre kisebb lesz. De a női kebel is visszafelődően van, ezt már kevésbé jó jelnek tekinti MORSELLI.

A testalkat nagysága vagy kicsisége speciális faji tulajdonság. Tévedés volna a jövő emberét kisebbnek vagy nagyobbknak képzelni a mainál. A világ uralkodó fajainak: a magas germánnak, a csontos angolszásznak, a lomha oroszoknak, a karcsú hindunak és a kistermetű, hosszúkarú japánkinai fajnak összeolvadásából fog keletkezni a késő jövő egységes embertípusa. S ma még nem tudjuk, hogy a természetes kiválasztás melyiknek a faji tulajdonságait emeli jobban érvényre.

A kisebb termet a japánoknál, zsidóknál, magyarnál határozottan eugenikus forma. POPPER kimutatta, hogy az emberiség legnagyobb alakjai csaknem mind kistermetűek voltak.

Kis termetű volt Attila, Cromwell, II. Frigyes, Napóleon, Gambetta, Thiers, Rafael, Michelangelo, Tizian, Leonardo da Vinci, Wagner, Bach, Mozart, Beethoven, Schumann, Schubert, Verdi, Horatius, Dante, Petrarca, Boccaccio, Tasso, Cervantes, Hugó, Heine, Carducci, Petőfi, Spinoza, Newton, Leibnitz, Rousseau, Schopenhauer, Hegel és velük egész sora a szellemi kiválóságoknak. Ezeknek túlnyomóan alacsony testalkatuk, aránytalanul nagy felső testük, rövid karjaik és lábaik voltak.

A pozitív kiválasztás

az eugenika mezején többnyire csak tudománytalan kísérlet volt eddig, mint egyáltalán az állami beavatkozások leg-többje.

PLATÓ óta, aki először javasolta a házasulandók orvosi megvizsgálását, ez a terv még a pozitív kiválasztás legerősebb alapgondolata. Amerika egynéhány államában ez gyakorlatban is van. FOREL még a közelebbi módjait is előírta ennek a kiválasztási szabálynak.

Természetesen még a tudóvszések házasságánál is sokat lehetne az ilyen szabályok ellen fölhozni; legjobban azt, hogy a tudománynak még nem áll rendelkezésére olyan részletes és mindenre kiterjedő statisztika, amely akár a tudóvsz föltétlen örökölhetőségét kimondaná.

Testvérek között sokszor meglepő ellentéteket talál a tudomány. Csakis az a sejtett magyarázata lehet ennek az igazi, hogy a szerzett tulajdonságok valóban a LAMARCK által meghatározott módon öröklődnek s hogy a koitusz ideje, sőt annak lelki körülményei is elhatározók lehetnek a utódra nézve.

Helyesen jegyzi meg ezekre nézve ELLEN KEY, hogy a gyermeknemzésre irányuló aktusnak tökéletesnek kell lenni s annak az erotikus szenvedély tetőpontján kell történnie.

Itt a valószínű magyarázata annak a nagyon sokszor tapasztalt jelenségnek is, hogy éppen nem az elsőszülött a legtökéletesebb, hanem a későbbben született utódok, akik tökéletesebb testi-lelki beidegzés után születnek.

A fogamzás

körülményeit, amik az eugenika szempontjából annyira elhatározók és olyan nagy differenciálódást hozhatnak létre, a tudomány előtt legtovább fogja az ismeretlenség fátyola takarni.

A fogamzás valószínűsége, tekintetbe véve a női pete és a férfiúi sperma normális életkörülményeit, életképességének idejét s föltételezve, a menstruációt kivéve, a többi időben egyenlő időközben történt egy, avagy két napokon át ismétlődő egyforma koituszokat, számításaim szerint a menstruációk közötti 6—6 napos egyenlő tartamú négy időköz elsejében 30 és fél, a második hat napon 14 és fél, a harmadik hat napon 8 számmal fejezhető ki, ha a menstruációt megelőző hat nap fogamzási valószínűségét 1-nek vesszük.

Általában a fogamzások valószínűsége kisebb, mint azt az egészséges, nem steril házasságok számából következtetni lehetne. Ennek oka az, hogy még az olyanoknál is, akik valási, vagy más tekintetektől nem működnek közre a fogamzások meggátlására, időleges fáradtság, betegség, a férfinál azozoospermia, vagy oligospermia gátolhatják a fogamzást.

A születések száma

már a népesedési statisztikának legrégebbi és legbövebben kutatott anyagát vonhatja vizsgálódásai körébe.

Általános szabály, hogy a születések mindenütt lassan és állandóan csökkennek. Évi hullámzásuk a gazdasági eseményekkel függ össze, nagyobb periódusokban pedig az állandó csökkenést világosan lehet észlelni. De a halálozások még jobban csökkennek s így a népesedés mérlege mégis nyereséget mutat.

Ezer lélekre számítva esett élve születés:

	1871-80.	1881-90.	1891-900.	1901-05.
Svédországban	30.5	29.0	27.2	26.1
Norvégiában	31.1	31.0	30.3	28.6
Dániában	31.5	31.9	30.2	29.0
Finnországban	37.0	35.1	32.9	32.8
Angliában	34.5	31.5	29.4	27.9
Hollandiában	36.4	34.2	32.5	31.5
Belgiumban	32.7	30.1	29.0	27.9
Németországban	39.1	36.8	36.1	34.3
Magyarországban	?	44.0	40.6	37.2
Ausztriában	39.0	37.9	37.3	35.6
Franciaországban	25.4	23.9	22.1	21.2
Olaszországban	36.9	37.5	34.9	32.9
Oroszországban	49.1	48.5	48.0	48.1

Egyedül a szapora Japán mutat ellenkező tünetet, ahol í a múlt század közepe óta 25-ről 34-re emelkedett a születési arány. És Románia, ahol ugyanazon idő alatt 30-ról | 42-re szökkent a születési szám.

A halvaszülöttek

száma is mindenütt csökken, kivéve a gyors szaporodási lendületet vett Japánt és Romániát.

A kultúrállamokban ma már évenként legfeljebb tíz halvaszületés esik tízezer lakosra.

A tizenkilencedik évszázad folyamán:

Svédországban 8-ről 7-re,

Norvégiában 10-ről 8-ra,

Dániában 15-ről 7-re száll le az arány. Az évszázad utolsó felében tett megfigyelésekből kitűnőleg pedig:

Hollandiában 19-ről 15-re esett,

Belgiumban 13 körül,

Franciaországban pedig 11 körül stagnál. Az utolsó évtizedek statisztikája szerint pedig:

Ausztriában 11-ről 8-ra,

Magyarországon 8-ról 7-re,
 Németországban 15-ről 9-re,
 Svájcban 15-ről 8-ra szállt alá. Meglepően kevés
 Oroszországban, ahol 2 és
 Bulgáriában, ahol szintén 2 a halvaszülöttek aránya
 évenként tízezer lélekre.

Emelkedett a halvaszülöttek aránya a szapora
 Japánban 19-ről 32-re és
 Romániában 6-ról 11-re.

Majdnem törvényként lehet felállítani, hogy a halvaszülöttek arányszáma fordított viszonyban van a csecsemő-halandóságával. A természetes kiválasztás a csecsemőket gondosan ápoló kulturállamokban elvégzi a maga szelektív munkáját a csecsemő élete előtt.

A népszaporodás

elméleti kérdései MALTHUS óta a szociológia legvitatottabb és legkidolgozottabb problémái.

MALTHUS a maga kora tudományának naívu egyszerű megállapításával rámutatott, hogy a népesség szaporodása mértani arányban, ellenben az élelmiszereké csak számtani arányban történik. Azóta minden más körülménnyel egybevetve vizsgálták a népszaporodást s ma már a fölismert apró törvények százakra mennek.

Itt is mind helyesek az apró megállapítások. De hogy egészben véve MALTHUS-nak, vagy az optimista SÜSSMILCH-nek van-e igaza, annak eldöntésére nemcsak most korai az idő, hanem talán soha sem lehet ezt a kérdést teleológikusan megoldani.

Pedig a MALTHUS elméletét többé-kevésbé elfogadó RÖSCHER, GIDDINGS, MENGER, nálunk a legszélesebb körű kutatásokat végzett FÖLDES, aztán MANDELLO és BALÁS, továbbá a neomalthusianista BERTILLON, az orthodox KAUTSKY-val csak úgy teleológikusan fogják föl a probléma végső megoldását, mint az antimalthusianista LEROY-BEAULIEU, WESTERGAARD, s a szocialista MARX, ENGELS a revizionista BERNSTEIN-nal együtt.

KAUTSKY szögezte le először a tényt, hogy az alsóbb társadalmi osztályok az elnyomás ellen nagyobb népszaporodással védekeznek. KOVÁCS GÁBOR széleskörű adatgyűjtéssel bizonyította ezt némely vonatkozásában. A népszaporodást tényleg az osztálytagozódás szempontjából kell vizsgálni; de ma még nagyon merevek a szempontok, amikkel a statisztika ezen a téren operál.

Az egyke,

a malthusi elv élő igazolása nemcsak a legfelső társadalmi osztályokban fordul elő, hanem úgyszólván mindenütt, ahol a nép műveltsége és igényei nagyobbak, mint a vagyonszerzés lehetősége.

Inkább a faj fáradtságának, mint degenerációjának a jele. A közegészségügy terén legnagyobb és egyébként is leggazdagabb Franciaországot pusztítja legjobban.

KENÉZ adatai szerint egy-egy házasságra törvényes élveszülött jutott

Magyarországon	4.3	Angliában	4.1
Hollandiában	4.7	Svájcban	3.9
Norvégiában	4.4	Belgiumban	3.9
Olaszországban	4.4	Svédországban	3.8
Ausztriában	4.1	Franciaországban	2.9

RÁTH ZOLTÁN számításai szerint, amelyeket a budapesti házasságokból állított össze, a gyermekáldás az első évben bekövetkezik a házasságoknak körülbelül egyhatodában, a második évben csaknem felében, a negyedik évben minden házasságra esik már egy gyermek, de az utódok száma már csak a tizedik évben annyi, hogy minden házasságra kettő essék.

Franciaországnak, az egyke klasszikus hazájának népessége azért az átlagos három gyermekkel fölötte áll az egykés vidékek 1 —2 gyermekének, mert hiszen a gyári proletariátus départmentjei többet produkálnak.

HARALD és WESTERGAARD elmélete a szociális kapillaritásról az egyke egyik legmélyebb lélektani magyarázata. Csak

a fölfelé törekvő, de el nem helyezkedett társadalmi osztályok nem produktívak.

Hogy tényleg micsoda különbség van lelki dispozició szempontjából a családi termékenységekben, azt mutatja, hogy a beteges családokban: a siketnémáknál, elmebetegeknél átlag 6 gyermek, a büntetteseknél 7 esik egy házasságra, míg a proletár gyári munkásnál sincsen több átlagban, mint 5—1, az egyetemet végzetteknel Angliában 1.5 és Amerikában 2.5 gyermek esik egy házasságra.

NITTI a népesedési probléma jövőjének megoldását az emberiség jövőjének nevezi. Csakugyan igaz, hogy a DÜHRING-féle elmélet a minimális nemi tevékenység céltudatos szabályozásáról, összevetve a NOSSIG biológiai reprodukció-magyarázatával, valamikor a népesedés felső határait, a természetes kiválasztással dacolva, messze ki fogja tolni s nem lesznek szűken vont hatarai a propagációnak.

Az állami beavatkozás az egyke dolgában csakis a nagy számok törvényének igazgatására, s nem az egyén életének megrendszabályozására vonatkozhatik.

BERTILLON javaslatai nyomán Franciaországban a prémiumrendszerrel kísérleteznek.

E sorok írója az egykéről irt könyveiben kimutatta, hogy Magyarországon az egyke épen nem a szegény, de azért mindig a kevésföldű és azt a kevés földet évszázadok óta birtokló paraszti arisztokrácia körében terjedt el. Itt is lehet tehát amolyan szociális kapillaritásféle jelenséget észlelni.

A születések hullámvásának a gazdasági viszonyokkal való összevetése régi gondolat. FÖLDES-nek erre való nagyszerű kutatásai inkább a házasságkötéseknek a gazdasági jóléttel való összefüggését mutatják ki. A születéseknek törvénye már komplikáltabb.

A gazdasági viszonyoknak legkevésbé kitétt, általánosan depopulációs irányzatú Franciaországra nézve az 1880-tól 1910-ig terjedő időre tüzetesen vizsgálva a születések évi számát s azt összevetve a búza árának hullámgörbéjével, azt találtam, hogy a két görbe épen ellentétes kilengéseket

és ellentétes irányváltozásokat mutat. Ez esetben a KAUTSKY törvénye igazolódott.

Angliában a születések számának hullámzása és a búza árának ingadozása között az 1880-tól 1910-ig terjedő időben semmiféle összefüggést nem találtam.

A házasságkötések érzékenyebb fokmérői az anyagi jólétnek, mint a születések. Mert a születésekre nézve sokszor, mint Franciaországban is az utolsó 30 esztendőben, épen az ellenkező áll.

Szorgalmas kutatásoknak könyvtárakra menő eredményeiből tehát a népesedés általánosságra törekvő törvényeit egységesen leszűrni nem lehet. Csakis a részletkutatások, csakis az osztálytagozódás alapján való vizsgálat ígér itt komolyan tudományos eredményeket.

A természetes szaporodás,

a születéseknek a halálozásokat felülmúló eredménye, a vándorlásokat leszámítva: már a legbiztosabb jellemzője az illető nemzet propagációjának.

Két összetevője: a születések csökkenése és a halálozások csökkenése közül a születéseké a karakterisztikusabb. Franciaország közegészsége bármennyire első a világon, mégis stagnáló, sőt depopulációra hajló nemzet, mert kicsiny a születési száma.

Ezer lélekre számítva, a természetes szaporodás évenként a múlt század közepe óta

Svédországban 10'5 körül stagnál, csak a nyolcvanas években volt 12 körül,

Norvégiában 12-ről indulva, ma 14 körül áll,

Dániában 10-ről fokozatosan és egyöntetűen emelkedett 14-re,

Hollandiában 6.8-ról a legújabb időkig fokozatosan emelkedett 15-re,

Németországban ugyanazon idő alatt 9-ről 14-re,

Belgiumban 6-ről 11-re,

Magyarországon 7-ről 11-re,

Ausztriában 5-ről 11-re,
 Olaszországban 7-ről 11-re,
 Spanyolországban 7-ről csak 9-re,

Oroszországban 8-ról 17-re emelkedett. Általában egész Európában a múlt század derekán 7 főt kitevő természetes szaporodás 11-re emelkedett. Csak Anglia természetes szaporodása mutat némi visszaélést 12-ről 11-re és még ijesztőbben

Franciaországé, ahol a közegészségügy minden erőfeszítése mellett is, a század derekán még négy főnyit kitevő természetes szaporodás ma átlagban 1.1 főnyi, sőt sok esztendő van, amely a szaporodás dolgában hiánnyal zárul.

A halálozások

száma köztudomásúan csökkent az egész civilizált világban az utolsó évszázadban. Ez a csökkenés majdnem mértani arányokban halad.

Ezer lélekre számítva esett halálozás

	1800. körül	1850. körül	1900. körül	1910-ben
Angliában	—	23	18	13
Dániában	24	21	16	13
Norvégiában	24	19	16	13
Svédországban	24	21	16	14
Németországban	—	27	21	16
Hollandiában	—	25	18	14
Belgiumban	—	25	18	15
Franciaországban	26	24	20	18
Olaszországban	—	30 (1860)	23	20
Magyarországon	—	45	28	24
Oroszországban	—	37	32	30(1906)

A halálokok

pontos megállapítása még ma is a legkevésbé lehetséges statisztikai úton. A halottkémlést nem végzik mindenütt orvosok. Ezért csak az újabb statisztikák megbízhatók.

Mégis az emberiség haladásának kétségbevonhatatlan bizonyítékait éppen a halálokok adatai mutatják. Az utolsó

negyven év eredményei nagy vonásokban ezek; mindig egymillió lakosra számítva:

A tifuszban elhaltak száma

Angliában 1870. körül még 374 évenként, 1900. körül már csak a fele, 1910-ben csak 53,

Dániában ötven év alatt 785-ről 27-re száll,

Belgiumban 1000-ről 100-ra,

Németországban húsz év alatt 138-ról 41-re,

Magyarországon ugyanakkor 300-ról 236-ra.

A diftéria és a croup

a hetvenes évektől kezdve a század végéig csaknem mindenütt a felére száll le halálozási arányában, a jelen század első évtizedében pedig

Angliában, Dániában, Németországban, Franciaországban annak is a felére,

Hollandiában annak egyharmadára,

Magyarországon — sajnos — stagnál a már megszerzett haladás.

A skarlát pusztítását 1870-től 1910-ig

Anglia és Norvégia egyhatedére,

Olaszország és Írország egyharmadára,

Dánia és Svájc egynegyedére,

Franciaország és Skócia felére,

Svédország pláne egytizedére,

Németország és Hollandia háromnegyedére lokalizálták,

Magyarországon és Ausztriában, sajnos, állandó maradt.

A boldog Japán alig ismeri ezt a fertőző betegséget.

A tüdővésszel is fölvette a küzdelmet az ember. Egymillió lakosra Magyarországon és Ausztriában négyezer, Franciaországban háromezer, másutt mindenütt kétezer halálozás esik, csak a boldog Anglia, Németország, Svájc és Belgium tudták másfélezerre lokalizálni a tüdővész pusztítását.

Egészben véve az utolsó negyven évben Anglia felére, Belgium egyharmadára, Németország kétharmadára szorította

le a tüdővész okozta halálozásokat, Franciaországé, Magyarországé, Ausztriáé alig változott, Norvégiáé emelkedően van.

Anglia legpontosabb és legmesszebb menő halálozási statisztikájából tudjuk, hogy Angliában az 1871-5. és 1901-5. évek átlagai között

a himlőben elhaltak száma egytizenhatodra,
 a vörhenyé egyhatodra,
 a tífuszé 81-ről 1-re egymillióhoz,
 a torokgyíké egytizenkettedre,
 a diszenteriáé felére,
 az orbáncé egyharmadára,
 a tüdővészé csaknem felére,
 az epilepsziáé kétharmadára,
 a gyermekági lázé kétharmadára csökkent.

Ellenben az emberiségnek új ellenségei támadtak néhány betegség gyakoribb előfordulásában és veszedelmesebb mértéket öltésében:

a rákesetek megkétszereződtek,
 a cukorbetegség megháromszorozódott,
 a Bright-kór halálos esetei kétszeresek,
 az elmebajok következtében beállott halál is csaknem

megkétszereződött.

Az utolsó évtizedekben Európa leszámolt a kolerával, a tífusszal. Már előbb le tudta küzdeni a pestist és a veszettséget. Felére szorította le a tüdővést és a gyermekbetegségek legtöbbszörét, mindezek a haladásnak talán legnagyobb vívmányai az ember utolsó évtizedeiben.

A csecsemőhalandóság

még mindig a közegészségügy legfájóbb problémája. De ennek leküzdésében nemcsak a fertőző betegségek elleni védelem segít, hanem a természetes kiválasztásnak térfoglalása is.

Azért a civilizált Európában még a tizenkilencedik század végén is minden negyedik gyermek pusztult el egy-

éves kora előtt és minden harmadik halt meg, mielőtt ötéves korát elérte volna.

A múlt század dereka óta kezdődik a szervezettebb küzdelem a gyermekhalandóság ellen. De amit a múlt század második fele hozott, ugyanazt az eredményt csaknem ugyanannyival fokozta a jelen évszázadnak első tíz esztendeje.

Ezer lélekre esett csecsemőhalálozás a gyermek 0 — 1 éve között:

	1850. körül	1900. körül	1910. körül
Angliában	5	4	3
Dániában	5	4	3
Magyarországon	10	8	7
Ausztriában	10	8	6
Németországban	?	7	5
Franciaországban	5	4	2
Olaszországban	8	6	5

Az emberélet hossza

is lényegesen emelkedett a múlt évtizedekben. A múlt század dereka óta az átlagos emberi életkor

Angliában 39-ről 44-re,
Franciaországban 38-ról 45-re,
Olaszországban 35-ről 42-re,
Oroszországban szintúgy,
Svédországban 42-ről 52-re,

Németországban 37-ről 39-re emelkedett, míg Indiában az ma is csak 24 esztendő.

A nők életkora általában 3—4 évvel több lehet mindenütt: nyugalmasabb életük, nagyobb szívósságuk különösen a csecsemőkorban, élettartamuknak valószínűségét is magasabbra teszik.

A makrobiotika fiatal élettudománya még kevés megállapítással dicsekedhetik. LOEB szerint nemcsak klimatológiai oka van annak, hogy az európai ember a trópusokat nem tudja olyan jól benépesíteni, hanem a hideg, mint fiziológiai tényező is hosszabbra nyújtja az életet. Tehát a mérsékelt

égövön való elhelyezkedése a kultúremberiségnek nem véletlen, hanem a természetes kiválasztás műve.

Az emberiség jövője nemcsak a mérsékelt égövön van, hanem a trópusokon is, meg a sarkvidéken is.

Valószínűnek tartom, hogy a mérsékelt égövnek azok a fajai fogják meghódítani és gyarmatosítani a szélsőséges vidékeket, amelyek arra a szélsőségre már jobban be vannak idegződve.

Szibéria búzatermő földjeit az oroszok, Canada termékeny mezőit az angolok fogják majd benépesíteni.

Ausztrália és Hátsó-India gyarmatosítása minden valószínűség szerint a japánokra vár, Délamerika trópusi vidékeivel az olaszok birkóznak meg, Afrika sivatagjaival pedig a franciák. Internacionális települőhelyek ezeken a vidékeken csak a nagyobb kikötők lehetnek, a többbit az a faj tartja meg, amelyik ott már elhelyezkedett, vagy amelyik a klímát legjobban túri a saját régi klímája után.

MECSNIKOFF makrobiotikája merőben hisztológiai tapasztalatokon épül föl; az alkalmazkodás és a természetes kiválasztás tanainak a makrobiotikával való összeegyeztetésével még adós a tudomány.

Az öngyilkosságok

számának rohamos szaporodása valóban gondolkodóba ejtethet mindenkit, aki az emberiség jövőjével foglalkozik.

Visszatekintő statisztikánk nem teljes.

Egy millió lakosra esett öngyilkosság

Svédországban a múlt század elején 37, a végén már 128,

Norvégiában fordítva: az öngyilkosságok száma 100-ról 60-ra száll alá,

Finnországban 20-ról 48-ra emelkedik,

Franciaországban 70-ről 239-re,

Németországban 200 körül stagnál,

Belgiumban 60-ról 124-re ment föl,

Oroszországban csak 32,

Spanyolországban 22, míg

Japánban 2110 öngyilkosság esik millió lakosra.

Magyarországon az öngyilkosok száma az elmúlt század utolsó négy esztendejének átlagában 167 volt s ez a szám nem emelkedett azóta sem lényegesen.

Az öngyilkosságok erős emelkedése az élet gyorsabb szelekciója. De összehasonlíthatatlanul kisebb a szelekció a betegségek okozta halálozások csökkenésénél. Sokkal többet javult a halandóság a betegségek leküzdésében, mint amennyit romlott az öngyilkosságok által.

Természetesen szomorú jele az ember hiábavaló boldogságkeresésének az öngyilkosságok nagy száma, de a társadalom rajta egyelőre semmiféle pozitív prevencióval, vagy direkt intézkedéssel nem segíthet, mert a bajokat keletkező-félben nem konstatálhatja s az öngyilkosságok okairól vezetett statisztikák is tulajdonképpen csak a szegény öngyilkosok szubjektív vélekedésein alapulnak.

Nem is függ össze az öngyilkosság semmiféle általános társadalmi tünettel. Gyakoriságukat nem az illető nemzet gazdasági helyzete, hanem mélyen a nép karakterben rejlő természete adja.

Az öngyilkosságok első sorban a vallások eredményei. A puritánul protestáns Északnyugat-Európa a legkevesebb öngyilkost adja. A vallás dolgában közömbös Középeurópa már a legtöbbet. A vallásosabb spanyol és a vakbuzgó orosz legnehezebben lesz öngyilkos, még nehezebben, mint a protestánsok. És Japánban egyenesen a vallás nirvánája emeli az öngyilkosok számát az európai maximumnak tízszeresére.

Indiában az özvegyek öngyilkosságát szigorú törvényekkel sikerült megszüntetni. Helyette húszmillió özvegy szenved a vallás szabályai szerint olyan sorsot, amely az utolsó páriáénál is rosszabb: a közmegvetést és kolduséletet.

A kriminalitás

is érzékeny fokmérője az emberiség haladásának. Ahol részletes kriminálstatisztikánk van, ott a nagy átlagban az a tapasztalás, hogy a kriminalitás nemcsak relative, hanem abszolút számokban is kevesbedett.

A legtokéletesebb adatgyűjtésű francia kriminálstatisztikában már csaknem száz esztendőre visszamenőleg ki van mutatva a bűnösség hullámszáma. Ott az ember élete elleni deliktumok a múlt század derekáig nőttek, aztán csökkennek. A többi összes bűncselekmény csaknem állandó és folytonos csökkenést mutat.

A szabadságvesztések időtartama folyton kisebb lesz. A büntettek miatt elítéltek száma évi négyezerről kétezerre fogyott, a vétségek miatt elítélteké egynegyedével megnövekedett. A letartóztatási napok száma 1866. óta 18 millióról a felére fogyott, a javítóintézetekben ma feleannyi fiú és négyötöd résznyi leány van, mint ötven év előtt.

Ezek a múlt század eredményei. A kriminalisztikának feladata a büntettek hullámszáma egyéb szempontokból való mérése. Itt bennünket az emberiség kriminalisztikájának fejlődése érdekel. A legnagyobb vonások adják a legtisztább képet.

LOMBROSO elmélete a született bűntettesről, FERRI és GAROFALO büntetőjogi iskolája új irányt adtak a kriminalisztikának. Ma már külön tudományágak művelik a bűnözés ügyének óriásivá fejlődött tudományát; lélektani és anthropológiai kutatások fogják az emberi önvédelem jövőjét olyan irányba terelni, amely megfelel az emberiség haladásának.

A patronázs a bűnügyi prevenciót is szocializálta. Ma már a társadalom maga működik a bűnösség ellen; a pártfogói intézmény teljes kifejlődése különösen a fiatalkorúak bűnözésének leküzdésében beláthatatlan jelentőségű,

A nemzetközi vándorlások

olyan mértékben jellemzik a múlt évszázadot, különösen annak a második felét, hogy ezt a tömegvándorlást csak a középkort megelőző népvándorláshoz lehet hasonlítani.

1851-től 1860-ig Németország már csaknem egymillió kivándorlót veszít.

1860-tól 1870-ig Anglia több, mint egy milliót, Németország is csaknem egymilliónyi rajt bocsát ki magából. Orosz-

ország félmillió embert veszít, Spanyolországból ekkor kezdődik a Délamerikába vándorlás egyharmadmillióval, Olaszországból részben oda, részben Afrikába egyötödmillióval.

1870-től 1880-ig az angol egymillióس tengerentúli vándorlással szemben Németország már csak hétszázezernyi rajt bocsát ki, az orosz vándorlás felére száll, a spanyol és az olasz változatlanul folyik, Északnyugateurópa a skandináv államokból is újra egynegyedmiliót veszít. Magyarország és Ausztria kivándorlása ekkor kezdődik nagyobb tömegekben: maga Magyarország negyedmillió kivándorlóval szerepel.

1880-tól 1890-ig éri el a tengeren túlra való vándorlás a tetőpontját. Angliából több, mint másfélmillió, Németországból is csaknem annyi ember vándorol ki Amerikába. Olaszország és Oroszország kivándorló raja is megközelíti az egymilliót. A skandináv államok már félmillióval adóznak, Magyarország is 184 ezerrel. Európából ebben az évtizedben 5.7 millió ember megy tengerentúlra, jobb hazát keresni.

1890-től 1900-ig kissé szűnni kezd a kivándorlás: ekkor van Európában az általános gazdasági föllendülés. Oroszország és Olaszország másfélmilliónyi kivándorlójával szemben másutt mindenütt csökken a kivándorlás.

1900. óta ismét nagyobb mértékben történnek a vándorlások, különösen a tengeren túlra.

Franciaországba állandóan növekvő, nagy bevándorlás van, amely a múlt század utolsó évtizedében a 379 ezret is elérte. Mindez azonban nem javít a depopulációs ország népességi mérlegén lényegesen.

Az Északamerikai Egyesült Államok bevándorlóinak száma 1905-dik évben érte el a milliót. Azóta átlagban évente millió bevándorlója van.

A kivándorlások és a tengeren túlra való vándorlások dolga ma már nem a nemzeti demográfiáknak, nem ankétező kivándorlási tanácsoknak, hanem a szociológiának dolga.

Minden eddigi panacea a lomtárba kerül, ha az eddigi vándorlásokat a világháború után bekövetkező visszavándorlásokkal és új kivándorlásokkal csak gondolatban is egybe-

vetjük. Ez egyike azoknak a szempontoknak, amelyekben legnehezebb pozitív jóslásokba bocsátkozni. De mindenesetre olyan nagyok lesznek a vándorlások változásai, amilyeneket ma még nem is sejtethünk.

A városokba tömörülés

a tizenkilencedik század egy más jellemző jelensége. Ez egyöntetű és folytonos.

1860-tól a legújabb időkig az ötvenezer lakosú és ennél nagyobb városokban lakott

Angliában a népességnek 25.6%-a, majd 44%-a,

Németországban 6.2%-a, majd 22%-a,

Franciaországban 10.6%-a, majd 19%-a,

Olaszországban 6%-a, majd 14%-a;

míg jelenleg Európa népességének egyhatoda, az U. S. A. lakosságának 22%-a, Ausztrália lakosságának már 28%-a él ötvenezernél nagyobb lakosságú városokban.

Kár, hogy a kisebb városokat nem a lakosság nagysága szerint, hanem jogi szempontból, városi vagy falusi jellegük szerint osztályozza a statisztika (SUNDBAERG) s így nem alkalmasak az összehasonlításra az adatok.

A városba tömörülés egyébként a jövő életében a kollektív intézmények kifejlődésére döntő.

Az életnek kollektív alakulása a nagy városokban történik ugyan, de a jövő közlekedése az agrárjellegű farm-szerűen épült helyeket is beszívja a nagyvárosok kollektivitásának körébe.

A népesség foglalkozása

már a múlt század derekán szenvedett igen nagy változásokat. A jelen viszonyok csak annak a kiépítései s így a ma már későn gyűjtött statisztika nem számol be olyan nagy változásokról.

Az utolsó két földolgozott népszámlálás eredményeit összevetve, látjuk, hogy a földművelő foglalkozást, Franciaországot kivéve, mindenütt kevesebben űzik, mint azelőtt.

Az iparral foglalkozók száma Francia és Olaszországot kivéve, mindenütt emelkedett, szintúgy a kereskedelemmel és közlekedéssel foglalkozóké is.

A szabad foglalkozás és a közszolgálat emelkedett, a házi és gazdasági cselédek száma lényegesen csökkent.

Egyrészt a termelési rendnek változása, másrészt a szabadság vágya módosította az emberek foglalkozását.

A közszolgálattal és a szabad foglalkozásokkal csaknem mindenütt a népesség 4—5%-a van elfoglalva.

Személyes szolgálatokkal a legfejletlenebb gazdaságú országokban aránylag a legkevesebben, mindenütt átlag 3—5%-a a népességnek. De éppen a szabad Angliában 10% és Amerikában (U. S. A.) 19%.

A kereskedelemmel és forgalommal foglalkozó népesség legjobban van Angliában képviselve 21%-al, legkevésbé Magyarországon, alig több mint 4%-al.

A földműveléssel és iparral való foglalkozás az illető államok gazdasági helyzete szerint oszlik meg a népesség többi százalékában.

Az állami élet indukciói.

A társadalmi ideál kérdésében az állami élet olyan szempontból tehető vizsgálódás tárgyává, hogy mennyiben volna megvalósítható az államok politikai együttműködése, azok önállóságának főtartásával.

Ezeket a legbonyolultabb és legmagasabbrendű kérdéseket induktív szemmel nézve, csak a parlamentárius életet találjuk olyannak, amely összehasonlításokra és a fejlődés vonalainak szemlélésére alkalmas.

Az állami beavatkozások ugyanis, amelyek a termelést és a javak cseréjét valamilyen irányban fejlesztik vagy sza-

bályozzák, a parlamenti élet ellenőrzésén és a törvényhozás retortáján szűrődnek keresztül.

A tizenkilencedik század vége és a huszadik század eleje a parlamentekben éli ki politikai életét. Ott vetődnek fel az ország kívánságai, a reformjavaslatok és ott kerülnek napfényre interpellációk színében az orvoslásra várt beteg jelenségek.

A termelők és a javak forgalmának közvetítői között levő örökös ellentéteknek, az egyes társadalmi osztályok harcainak színtere a parlament.

A pártok alakulása ugyan a legtöbb helyen a közjogi kérdések körül jegecesedik ki, de mindenki tudja, hogy a legfontosabb gazdasági kérdésekben a pártközi megegyezések éltetik vagy menesztik a kormányokat. A közjogi forma, a napirendviták csak látszatok: a kormányzat a szervezett termelőknek és a szervezett más társadalmi osztályoknak az érdekkörei között kénytelen az ügyes evezős szerepét játszani, ameddig valamelyiknek a gazdasági érdekéből, de szintleg közjogi forma miatt helyét elhagyni nem kénytelen.

A nép részvétele a parlamenti életben

nem mindenütt egyforma. Nagyjában véve ezt a részvételt a választójog kiterjedtségével lehet jellemezni, ha még összevetjük a leszavazottak számával. Az utóbbi mindenestre összefügg a kultúrával, de az előbbi még mindig nem a nép kultúrfokának a mutatója.

A műveltség és az általános jólét legegyszerűsebb magaslatra jutott Észak Európában, például a konzervatív kormányzatú Svédországban csak 31 választó jut száz nagykorú férfira, míg a szomszédos Norvégiában 135, Finnországban 168, mert ebben a két európai államban a nőket is felruházták választójoggal.

A száz felnőtt férfira esett szavazók száma legkisebb Romániában (6) és Oroszországban (7), aztán Magyarország következik (22), majd Olaszország (28) és az említett Svédországon kívül már csak Portugáliában (41) van a felnőtt

férfilekosságnak több, mint fele kizárva a választójogból. Dániában, Szerbiában és Angliában körülbelül kétharmada a férfiaknak választó, Ausztriában pedig háromnegyede.

A többi ország jobbra általános választójoggal több, mint négyötödét a felnőtt férfiaknak jogosítja fel a választásra: Belgium 79, Németország és Svájc 84, Franciaország 87, Bulgária és Görögország 83, Spanyolország 81 választóval szerepelnek száz férfi között.

Szavazati jogával Németországban a választók 85%-a él, míg 70—80%-a Finnországban, Franciaországban, Angliában és Spanyolországban. Dánia, Hollandia, Magyarország, Olaszország választói közül 60—70%-a szokott leszavazni, míg a többi államban ennél is kevesebb.

Általános választójoga van Németországnak, Ausztriának, Franciaországnak, Dániának, Norvégiának, Belgiumnak (itt plurális), Finnországnak, a balkáni államok között Bulgáriának, Montenegrónak, Görögországnak, Amerikában az U. S. A.-nak, Braziliának s nagyon csekély megkötéssel a legtöbb délamerikai köztársaságnak. A parlamentek időtartama 3—6 esztendő, az U. S. A.-ban, ahol a politikai életnek tulajdonképpen a 4 évenként megejtett indirekt elnökválasztás a próbája, csak két esztendő.

A választójog korminimuma Európában 20—25 év között változik. A délamerikai köztársaságok közül sokban már a 18 éves polgár is szavazó.

A nők szavazati joga Finnországban és Norvégiában van meg, az U. S. A. némely államában és egész Ausztráliában, ahol tartománygyűlési választójoguk is megvan, ezekben az államokban egyúttal aktív és passzív formájában érvényben van.

A konzervatív és radikális pártok

küzdelme tulajdonképpen felöleli az egész parlamenti életet. Azért a jogváltoztatásnak lehetősége és a jövő politikai működéseknak harmóniája kiderül abból a képből, amit a kulturvilág államainak mai pártmegoszlásából alkothatunk.

Németország sajtóságos állami alkotásában a belső uralom mindenütt konzervatív kézben van, de a birodalmi gyűlés maga kénytelen sokszor kompromisszumot létesíteni a radikálisokkal.

A birodalmi gyűlésben a centrum szavazatai 1884. óta máig egymillióról a kétszeresére, a szociáldemokrata szavazatok félmillióról a nyolcszorosára emelkedtek; ennek ellenére a szociáldemokrata képviselők száma csak most haladta meg a százat, amely körül a centrumnak jutott kerületek száma állandóan ingadozott. Ez a két párt uralja a helyzetet, bár a többi pártnak konzervatív színezete a centrum győzelmét a legtöbb esetben biztosítja.

Poroszország, Bajorország és Württemberg tartománygyűlései merőben konzervatív színezetűek. Szászországé a liberálisok és szociáldemokraták egyenlő számával az egyedül progresszív.

Angliában az 1910-iki választások a liberális párt uralmát a konzervatív unionista pártéval váltották föl. S a munkáspárt is vereséget szenvedett.

Az U. S. A.-ban a politikai élet tulajdonképpen az elnökválasztásokban merül ki. Ott 1888-ban a konzervatívabb republikánusok uralmát négy év múlva a demokratáké váltja föl, hogy aztán ismét négy év múlva újra megváltozzék a helyzet és 1896-tól 1912-ig a konzervatív uralom jusson előtérbe. Az 1912-iki választások azután ismét a demokratákat juttatták majdnem általánosan a helyzet magaslatára, sőt az újonnan alakult progresszív pártban még a fokozott radikalizmus felé akadt ellenfelük.

Dániában a szociáldemokráciáé a legerősebb pártalakulás és a radikális blokké a többség.

Franciaországban háromféle radikális párt a hatszáz mandátum többségét bírja, de mivel ellenzékeik is radikális címekkel jutnak a parlamentbe, tulajdonképpen a különböző párttörödékek időről-időre való egyesülése adja csak a parlamenti többséget, a három radikális párt nem tart mindenben össze.

Olaszországban és Spanyolországban a konzervatív pártok vannak uralmon, mindezek mellett az alkotmányos élet megengedi a köztársasági képviselők választását is. Az ellenzékek szétforgácsoltak.

Svédországban és Norvégiában a radikális pártok vannak az uralmon és a parlamenti többségben.

Belgiumban a katolikus konzervatív párt van túlnyomó többségben.

Hollandiában az egyesült katolikus és protestáns konzervatív pártok csak néhány szavazattal voltak kénytelenek a liberális-radikális-szociálista blokknak engedni.

Romániában 1914-ben a liberális párt bírja az uralmat a parlamentben.

Magyarországon a konzervatív pártoké a szó.

Ausztriában 23 pártra bomlott az országgyűlés; a konzervatív irányú pártok többségben vannak.

Oroszországban az októbristák hovatartozása és szavazata dönti el a kérdéseket; tőlük jobbra-balra a konzervatív és radikális irányok felé majdnem egyforma a pártok irányzatának ereje. A radikális pártok között vannak konstitucionális demokraták, progressívek, munkáspárt, szociáldemokraták és nemzetiségiek.

Japán alkotmányos életét a konzervatív pártok uralják úgyszólván tehát csak Észak és Nyugateurópa, Amerika és a balkáni államok időről-időre esendő pártjai radikálisok. Középeurópa Olaszországgal együtt konzervatív, valamint Keleteurópa is.

A pártoknak alakulása tehát a parlamentekben nemcsak a választójog miként való alakulásával, hanem a gazdasági állapottal is élenken összefügg. Az agrár államok konzervatívak; Észak- és Nyugateurópa fejlettebb gazdaságú élete magával hozza a radikális politikának, a jogváltoztatás gyorsabb voltának lehetőségét.

Összefoglalás.

Az őstermelés terén a munka és a jövedelem számítására a tudománynak nem állanak rendelkezésére olyan pontos meghatározások, mint az ipari termelésnél.

Főleg ezért, de más okokból is nem lehet meghatározni a fejlődésnek legfontosabb kérdését, hogy a birtokkategóriák a kisbirtoknak kedvező irányban tolnak-e el, vagy pedig az őstermelés is kapitalizálódik, mint az ipar.

A többtermelés erőfeszítései mellett eddig műveletlen óriási területeken extenzív és olcsó műveléssel a szemtermelés nagy eredményei várhatók. Ez a két fejlődési irány determinálja az agrárpolitika kettős irányú jövőjét.

Az állatállomány ugyan a kisbirtoktípusra jellemző, de az állatlétszám eltolódásai nem esnek egybe a birtokkategóriák változásával, hanem azt ma még tisztán állatgazdasági tényezők irányítják.

A mai világ gazdaságban még a munkabérek, a kivándorlás, az állati tápszerek ára, sőt a népmozgalmi jelenségek is függvényei a szemtermelésnek.

A szemtermelés az egész világra nézve fele esztendőben fölösleggel, másik fele esztendőben hiánnyal zárul. Egészen véve a fölösleg és a hiány egymást úgy egyenlítik ki, hogy az államok élelmezése egymástól jelentékenyen függ. Ugyanez áll az állati terményekre is.

A termelőszövetkezetek bár némi haladást mutatnak, egészen véve nem kecsegtetnek azzal a kilátással, hogy a termelést belátható időben szabályozni képesek legyenek.

A termelők érdekszövetkezése eddig nem szindikátus formájában, hanem politikai alapon történt. Az államok agrár-

politikája a termelés irányításába csak lényegtelenül volt képes befolyjni.

Az ipari üzemek fejlődése kétségbevonhatatlanul a nagyipar térfoglalása és az iparnak kapitalizációja, sőt a kartellek és a trösztök kifejlődésére mutat.

Az ipari munkabérek a létminimum mértékén fölül javultak, ami a munkásszindikátusok működésének az eredménye.

A munkásszindikátusoknak ezirányú működése változó szerencsével, de egyre hatalmasabb arányokban növekszik.

Az ipari termelés értéke a megnövekedett munkabérek mellett is ugyanazzal a nyereséggel zárul, ami a munkaszisztéma javára írható. A munkaszisztéma ezen javulása a közeli jövőben is állani fogja a további béremeléseket anélkül, hogy az ipari termelés nyeresége kisebb lenne.

Az ipari termelésben sincsenek tehát kimerítve az individuális gazdálkodás jövedelmezőségének határai.

A vasutak építése Európában számtani arányban megy végbe, az U. S. A.-ban ennél valamivel gyorsabban.

A posta, a távíró és telefon igénybevétele a vasutak építésének számtani arányát messze felülmúlja.

Épen így a tengeri kereskedelem is, amely a javak cseréjét ma jórészen közvetíti.

A nemzetközi árucseré az utolsó évtizedekben annyira összefűzte nem csak Európa államait, hanem azokat az U. S. A.-val is, hogy egymásra vannak utalva a legszükségesebb élelmi cikkek, nyersanyagok és gépek dolgában. Zárt gazdaságú ország már alig van a kulturállamok között, s Európát főleg nyersanyagokkal az U. S. A. és az angol gyarmatok látják el.

Minden olyan törekvés, amely az eddiginél kisebb mértékre kívánja önvédelmi, vagy elzárkózási szempontból korlátozni a javak árucseréjét, céltalan.

Az emberiség táplálkozása a közeli évtizedekben mély elváltozásokat szenvedett annyiban, hogy az ember fehérjeszükségletét inkább az állati tápszerekből szerzi be, mint a növényiekből. A közélet megoldásának gerince a fehérje-

probléma. Az élvezeti cikkek, különösen a cukor és a kávé fogyasztása is átalakította az emberiség táplálkozását. Az alkoholos italok fogyasztása is emelkedik, anélkül azonban, hogy ennek nagy tömegekben olyan káros hatása volna észlelhető, amely a közegészségügy javulását és az ember eugenezisét lényegesen gátolná fejlődésében.

Az ember fizikai fejlődése a nemi élet időszakosságát csaknem megszüntette. A nemképződés eddig ismeretlen okokból a nemek számarányának kiegyenlítésére törekszik.

A társadalom nemi életének fejlődése visszatükrözi az egyes ember nemi fejlődésének időszakait s a nemi fejlődés eredménye a monogámiának meghosszabbodott és biztosított ideje.

A házasságban élés kilátásai átlag növekszenek az emberre nézve. A törvénytelen születések emelkedése csak a gyors gyáripari fejlődés eredménye volt s már egész Nyugat Európában visszafejlődött a múlt század elején észlelt állapotnál is jobbra.

A jövő nemi viszonyát valószínűleg a nemi kiválasztásnak nagyobb lehetősége és tökéletessége, a koedukáció kiépítése és az eugenikus születések fogják jellemezni.

Az ember ebbe a fejlődésbe az eugenika irányításával és a pozitív kiválasztással valamikor bele is avatkozhat.

A születések száma állandó, de lassú csökkenést mutat. Vele együtt azonban a halálozások számának még nagyobb és egyidejűleg rohamosabb arányú csökkenése tapasztalható, úgy hogy a kettő együttvéve csaknem mindenütt a természetes szaporodás arányának a megnövekedésével jár.

A halálozások csökkenése mellett a halálokok statisztikájának tanúsága szerint a fertőző betegségek legtöbbjét az embernek sikerül többé-kevésbé leküzdeni. Az embernek azonban új betegségekben új ellenségei támadnak. Egészen véve azonban a halálokok erősen csökkenő tendenciát mutatnak. Különösen a gyermekhalandóság leküzdése körül ért el az utolsó két évtized olyan nagy eredményeket, amilyen nagyokat ezelőtt egy század haladása sem adott.

Az öngyilkosságok állandó, de lassú emelkedése nem zavarja meg az ember eugenikus haladásának ezt az általános képét.

A kriminalitás általában csökkenést mutat.

A múlt évtizedeket az erős városba tömörülés és a nemzetközi vándorlások fellendülése is jellemzik.

Ez a két dolog, de a gazdasági fejlemények is azt eredményezték, hogy az emberiség foglalkozásában is eltolódások támadtak a földművelő csoportok rovására, az ipar, kereskedelem és a forgalom nyereségére.

Az utolsó évtizedek jelentékenyen megnövelték mindent a nép részvételét a parlamenti életben és így az államélet irányításában. Több ország a nőknek is választójogot adott.

A konzervatív és radikális pártok küzdelme ma mindent a parlamentekben zajlik le. Északi és nyugati Európa államaiban a radikális parlamenti pártok, Középeurópában a konzervatívok vannak uralmon. Általában az agrárius foglalkozású államok inkább konzervatív pártokkal, az ipari államok inkább radikális pártokkal kormányozzák az országot, mint a népképviselőt többségével.

KRITIKA.

Csak akkor ér valamit a társadalmi ideál, ha meg tudjuk valósítani.

Viszont megvalósítani csak akkor tudjuk, ha ismerjük. Ha tudjuk, hogy merre tart a fejlődés, ha tudjuk, hogy hogyan lehet annak vonalát megváltoztatni.

A társadalmi ideál kérdése még STAMMLER kiegészítő kísérlete után is csak függeléke a filozófia és a jogbölcselet mélyebb problémáinak.

A filozófiai háttér

összefügg az emberi elmének ama sajátosság hullámvonalban mozgó fejlődésével, amely azt a mechanikus és teleológikus világszemlélet között hányja-veti.

Lehetséges-e irányítani a dolgok fejlődését? Meglehetően változtatni a fejlődés ismert törvényszerűségei mellett annak az útját? Ez a főkérdés.

Az induktív gondolkodás mindig a mechanisztikus világszemlélet túlzásaiba vitte a filozófiát, a pusztán dedukciók pedig elhamarkodva látták és tűzték ki a fejlődés útjait. Bár a filozófia számára egyre szűkebb lesz a pozitív megismerés köre, azért az ismeretek rendezésében időnkint vagy az induktív, vagy a deduktív gondolkodás válik uralkodóvá.

PLATÓN dedukciói után ARISTOTELES az akkor képzelt leginduktívabb alapra fekteti a világszemléletet. Még a középkor teológus-filozófusai is hányódnak-vetődnek a kétféle gondolkodás között: az ugyanazon világszemlélet hívei között SZENT ÁGOSTON kiválóképpen deduktív, Aquinói SZENT TAMÁS pedig induktív elme.

BACON és DESCARTES gondolatreformja sem volt elég arra, hogy a gondolkodásnak ezen egyoldalúságait eltüntesse.

Utánuk SPINOZA és LEIBNIZ gondolkodása a metafizikai téren, LOCKE és HÜMÉ pedig az induktív téren ajándékozzák meg az emberiséget új gondolatokkal, míg aztán KANT kritikai filozófiája egységet visz újra a gondolkodásba.

Az egység nem tart sokáig. FICHTE és HEGEL rendszere a kanti gondolkodás eredményeit deduktív irányban fejleszti tovább. HEGEL intuíciója adja az emberiségnek a fejlődés gondolatát. A másik irányban pedig a tiszta pozitívizmus COMTE világnézetében csúcsosodik ki.

SPENCER-nek a filozófiában ismét a bacon-déscartesi és kanti szerep jutott. Szintetikus filozófiája a fejlődés elvének teljes kiépítésével tulajdonképpen összefoglaló kísérlet ismét a filozófiában s egyoldalúsága csak a kiválasztás merev darwini magyarázatában van, ami által SPENCER az állami beavatkozások negációjának egyik legélesebben jellemző képviselője.

Utána ismét a deduktívabb gondolkodási irány kerül főszínpadra s a mai filozófia még ennek a hatása alatt áll.

OSTWALD energetikai elmélete, BERGSON metafizikája, EUCKEN, MACH világszemlélete mind teleológikus nézései a létező dolgoknak. A középúton WUNDT pszichofizikai kauzalizmusa s a jóval szellemesebb pragmatista kísérletek, a PIERCE és JAMES filozófiái mozognak.

A pragmatista ismerettan pedig megfér egyfelől a teleológikus szemlélettel, másfelől a BENTHAM utilitarizmusával, akinél jobban az emberiség célját s vele a társadalmi ideált még senki sem határozta meg: az ember célja mentül több embernek mentül nagyobb boldogsága.

A társadalmi ideálnak itt vázolt stammleri vizsgálatában tehát biztos háttérként támaszkodhatunk a legújabb pragmatista ismerettanra s mellette a BERGSON és iskolájának világszemléletére. Mindezek a gyakorlati tárgyalásban nem sok szerepet játszanak, de a beavatkozás lehetősége, ami a társadalmi ideál főkérdése, mohón kívánja a filozófiai és energetikai háttérnek ma még kissé félhomályos világitását.

Az energetikai háttér

szintén csak homályos magyarázatát adja a társadalmi ideál fejlődésének és lehetőségének.

Elkezdve LAPLACE sejtésén, aki a világmindenség fejlődésének titkát egyetlen egyenletbe foglalhatónak vallotta, — folytatva HUXLEY jóslásán, aki a küzdelem végét akkorra jövendőli, ha majd az erkölcs a létezés összes feltételeit képes lesz biztosítani, — egész a modern energetikai elméletekig számtalan filozófia foglalkozott azzal, hogy az energia megmaradásából és változásaiból a társadalmi fejlődés célját és képét megrajzolja.

OSTIWALD és THOMSON, a modern energetikusok, az egyensúly felé való törekvést a világmindenségben az entrópia növekedéséből levezetve, arra jutnak, hogy az egyenlősülés minden téren végbemegy. Ez tulajdonképen HEGEL fejlődésgondolatának és SPENCER magyarázatának a kiépítése. STEIN-nál is találunk hasonló magyarázatot a világ sorsának a fejlődéséről.

LE DANTEC-nek, aki szerint az energetika nem tanít meg másra, mint a világban uralkodó törvényszerűsége, nincsen igaza akkor, amikor az energetika kiépítésének a társadalomtudományok felé tagadja lehetőségét. Hiszen az entrópiatörvény (hogy a homogén zárt rendszerekben az entrópia folyton növekszik) nagyon valószínűleg igazolódni fog valamikor a társadalmi jelenségekre is.

Ma még az energetika is csak olyan sejtés, mint a filozófia egyéb elméletei, bárha tételei fizikai alapon is állanak. Alkalmazhatósága a társadalmi jelenségekre akkor fog kezdődni, ha azt a ma még áthidalhatatlannak látszó kapcsolathiányt ki tudjuk küszöbölni, amely a társas jelenségek energiatömegének mérését és azoknak zárt, vagy zárható rendszerét illetőleg a társadalom jelenségeiben föllelhető.

Csakugyan: az egyes társas jelenségeket fizikai pontossággal nem tudjuk megmérni, de azért a kutató elme találhat törvényeket, amelyek érvényesülnek.

A szociológiai háttér

sem biztat a dolgoknak pontos ismeretével.

Régi törekvése a szociológiának, hogy az emberi élet társas jelenségeit számszerű módon megállapítsa s azokat kiszámítsa.

A kiszámításnak azonban könnyen meg lehet állapítani az akadályát: a társas életet determináló tényezőket nem ismerjük pontosan.

A kör területe egy tényezőnek, a kúp köbtartalma két tényezőnek a függvénye. A társas jelenségek számtalan tényező függvényei, amely tényezőket mind meg kellene mérni, hogy helyes eredményt kaphassunk. A legegyszerűbb társadalmi jelenség is végtelen tényező által van determinálva, nincsen tehát rá semmi reménység, hogy ezen az úton matematikai valószínűséggel valaha számíthassunk.

S még ha meg is volna rá a lehetőség, akkor is a tudomány nem sok hasznát venné az ilyen számításoknak. A legpontosabb integrálszámítással ki lehet fejezni valamely törvényszerű görbék által határolt felületet, de az élet nem produkál ilyen törvényszerűségeket s például a szilárdságtan legelméletibb meghatározásai mellett is a hidak szerkezeténél a teherpróbát a kiszámított teherbírás többszörösével kell eszközölni, hogy biztonságban legyünk, jóllehet semmi elméletileg meghatározható tényezőt nem hanyagoltunk el.

Mindez azonban nem zárja ki azt, hogy a szociológia törvényszerűségekre ne hivatkozhassek.

Mert nagyon sok társadalmi jelenséget nagyjából két-három tényező már meghatároz. Ez a meghatározás nem pontos, de viszont a többi tényező, ami még determinálná, bátran elhanyagolható.

Például nagyjából meghatározzak a népesedés viszonyait a gazdasági helyzet, az erkölcsi és vallási tényezők, az egészségügy. De ezeken kívül még számtalan kisebb determináló tényező van. Ha mind akarnók ismerni, akkor eleve le kellene mondani a társadalmi beavatkozás lehetőségéről.

De a legfontosabbaknak ismeretével is csinálhatunk már némi tudományosságra igényt tartó szociálpolitikát

ALEXEJEFF az ő aritmológiai módszerével, amelyet az analitikai megoldásokkal szemben próbál leszögezni, érdekes kísérletében nem jut tovább, mint hogy a mérések pontosságát, sokfelé való determináltságát és összefüggéseik kikutatását szorgalmazza. WAXWEILER az ő szociológiai vázlatában már több formulát alkalmaz, legnevezetesebbet a „potentialité sociale” mérésére; de ezek a formulák sem egyebek próbáknál. Az arányossági tényező, amelyet kénytelenek minden szociológiai mérés matematikai képletébe belekombinálni, mutatja, hogy milyen kezdetén vagyunk a pontos szociológiai mérések lehetőségének.

DURKHEIM objektív szociológiája klasszikusan vágja ketté a matematikai mérések fölött folytatott vitákat. Utána már kevésbé merésznek találjuk a matematikai formulák alkalmazását, WAXWEILER-nek emiatt kísérletei is már a komolyabbak közül valók. (*Esquisse d'une Sociologie*, Bruxelles.)

A szociológia egyoldalúsága

tehát a kevés, nem számszerűen összehordott indukciónak, s a belőle elhamarkodva fölállított dedukciónak eredménye. A statisztika módot adna arra, hogy a nagy számok törvényét néhol fölhasználjuk. Az egyoldalúság azonban éppen abban áll, hogy a statisztika eredményeit eddig csak a szaktudományok használták föl apró következtetésekre, legtöbbször éppen a statisztika hiányos volta miatt, a szociológia pedig kénytelen volt megelégedni hiányos alapon álló kombinációkkal.

MARX-nak elmélete a munkásság elnyomorodásáról például másképpen alakult volna, ha a munkabérstatisztika pontosabb eredményeire támaszkodhatik. Éppen így DÁVID teóriája a birtokkategóriák eltolódásáról nagyszabású adatgyűjtemény mellett nem lett volna annyira elhamarkodott.

Végző következtéseiben a szociológia éppen a legfontosabb problémánál, a kvietizmus, vagy a teleológikus nézőpont kérdésénél számok hiánya miatt tanácstalanul áll.

A kvietista DARWIN, SPENCER, MARX, NIETZSCHE, LORIA mellett a teleológus BERNSTEIN, KIDD, WALLACE, WARD, GUMPLOVICZ, RASSENHOFFER, GIDDINGS, SOMLÓ és STAMMLER a főkérdésekben lényegesen ellenkeznek egymással.

Időnkint az emberiség gondolkozása az egyik, vagy másik iránynak kedvez. A liberalizmus a kvietizmus gyakorlati politikája, a szocializmus pedig a teleológikus nézőponté. De azért az állami beavatkozás tana és a szocializmus, vagy a szocializmus és a teleológikus álláspont nem mindenben földik egymást.

MÉRAY és BODNÁR elmélete szerint a gondolkodásban észlelhető emez eltolódások törvényszerűek és megvan az ideje mind az ideáлизmusnak, mind a reális gondolkodásnak. BODNÁR épen ebből vezeti le a társadalom fejlődésének formáját s magát ezt a hullámzó változást teszi meg mozgatóerőnek, amely ismeretlen okokból az emberiséget egyik végétől a másik felé hajtja.

Természetesen a tudomány haladásával bizonyos problémák kiküszöbölődnek a megvitatásból. Épen a pragmatizmus küszöbölte ki az ismeret egyoldalúságát, a raja épült szociológia és DURKHEIM objektív szelleme zárja ki a kérdésnek tiszta protekcionista, vagy kvietista jellegét.

SOMLÓ szerint az állami beavatkozásnak a tere folytonosan bővül, úgy azonban, hogy az állami kényszer elviselése egyre önkéntesebb lesz. Csakugyan, az állami beavatkozások épen a legújabb időben olyan tért nyertek mindenütt s az emberek közössége a beavatkozásokat olyan természetesnek találja, hogy ma már a tiszta kvietizmusnak nincsen hive a tudományban. Pláne azóta, hogy a szerzett tulajdonságok öröklése körül a LAMARCK alkalmazkodási elmélete győzedelmeskedni látszik a tiszta drawinizmus és a weismannizmus fölött.

A társadalom szerves fejlődése

tetszetős analógiájával sokáig csábította a szociológusokat arra, hogy a szerves élet általános törvényeit alkalmazzák annak fejlődésére s így a fejlődés vonalának módosítására.

SCHAFFLE túlzásaival szemben, aki szövettani szempontból is messze viszi az analogikus magyarázatot, SPENCER társadalmi organizmusa csak a funkciók párhuzamára szorítkozik. Nálunk PIKLER lélektani magyarázata, CONCHA célelmélettel egybekapcsolt társadalomkeletkezési elmélete kevésbbé hódolnak a szerves analógiának; azt egyedül PULSZKY-nál és THEGZÉ-nél találjuk meg a túlzások kritikai leszűrésével.

Legteljesebben WORMS építette ki rendszerré a szerves társadalomelméletet. Bár a társadalom fejlődése sok tekintetben mutat analógiát az emberi szervezettel és annak funkcióival, azért sokkal magasabbrendű alakulat lévén az egyes ember természethatárolta funkcióinál, sokkal komplikáltabb törvényeknek is hódol a társadalom.

MÉRAY organikus teóriája már nem szövettani, vagy funkciókra vonatkozó analógiákon épül, hanem élettani hatásoknak magyarázatán.

Az asszimiláció tényleg már sokkal csábítóbb analógia, mint a sejt szerkezete. De az élettan biológiai és fejlődési alapjain túl is más a társadalom élete; komplikáltabb és nagyobbyszerű, mint az emberé. A társadalom fejlődése annyi tényező eredménye, hogy azokat még pontosan nem ismerhetjük. Minden biológiai magyarázat egy megközelítése a társadalom életének, de csak egyetlen oldalról való megközelítése.

A nemzetek keletkezése és elmúlása,

hatalmuknak zenitje és alkonyata csakugyan csábító példák az összehasonlításra.

A huszadik század Európája maga előtt látja a fejlődés legkülömbözőbb korszakában lévő nemzeteket: a letűnt hatalmú spanyolt, a depopulációs, nagy erőfeszítéseket végzett franciát, a hatalmának teljességében levő angolt és a most szervezkedő németet, a jövőben expanzív oroszot.

A 17-ik század a spanyol hatalomé volt, a 18-ik század a franciáé, a 19-ik az angolé és a jelenkor körülbelül a németé. Minden kultúra a művészet és irodalom nagyságá-

val kezdődik. Minden kultúra csúcspontja a forradalmi vagy más úton végbemenő belső szervezkedés. Minden kultúra alkonyata a pénzszerzés és a gyarmatosítás. Akárcsak az embernél: az ifjúkor a szerelemé és a költészeté, a férfikor a politikáé, az érett kor a vagyonszerzésé.

Minden következő szervezet lassúbb evolúciójú az előzőnél, viszont kultúrája is maradandóbb, mert a hódítás nem tudja egészen letörni. Minden hódítás humánusabb, mint az előzője s nem pusztítja el a megelőző kultúrát.

Az egyes nemzetek erkölcsi élete a monogámia nézőpontjából kevésbé erkölcsös az irodalom és a művészetek korszakában, mint a forradalmak és belső konszolidáció idején. Legfejlettebbek az erkölcsök a nemzetek teljeskorúságában, mint az embernél is különböző erkölcsű korszakok folyamata az élet.

Arra is megtanít a tömegélettani szempontból fölfogott társadalom élete, hogy a társadalom az egyének átlagán alul való kultúrájú. A mostani világháború lélektani alapját nem lehetne másképpen megmagyarázni.

Mindezek az analógiákon épülő okoskodások, amelyek között az imént elmondottak szinte kikíváncsoznak belőlünk a kritikai vizsgálódás közben is, tudományos értékre nézve nem állanak hátrább egyéb hasonló analógiás következtetésnél, de gyakorlati szempontból nem lehet őket sokra használni. Mélyebb tudományos alapon következtethetünk a társadalmi jelenségekre a fejlődéstan megvilágításaiból.

A fejlődéstan szociológiája

már biztosabb alapokat szolgáltat az állami beavatkozás kérdéséhez, mióta az elvi harc a szerzett tulajdonságok öröklékenysége dolgában LAMARCK elméletének igazolásával jóformán eldöntöttek tekinthető.

A tiszta darwinizmus szociológiája olyan formagondolat megkötöttsége volt az emberiségnek, mint a TURGOT és QUESNAY fiziokratizmusának egyoldalúsága. DARWIN és HAECHEL, azután WEISMAN és SPENCER, meg KIDD a szociológusok

között, MARX és KAUTSKY a szocialisták között jóformán a beavatkozás negációját hirdették, s a darwinizmus tanításainak alkalmazásával a szocializmus együttműködését az államhatalommal mellőzendőnek tartották, inkább a természetes kiválasztás mentül nagyobb elősegítésével vélték a kérdést megoldhatónak.

Hogy a darwinista tanoknak LAMARCK és DE VRIES elméletével való kiegészítése mellett a szocializmus legtöbb elvének megvalósítása az ember alkalmazottsága folytán lehetséges, azt WIRCHOV, GIDDINGS, FERRI és SOMLÓ erőteljesen hirdetik. De ki lehet azt olvasni BERNSTEIN-nak és a legtöbb revizionistának írásából is.

Az ember zoológiai fejlődése

az alkalmazkodás nagyszámú tüneteiben látható. Az nemcsak hogy nem ért még véget, hanem egyre gyorsabb tempóban megy előre.

Az alkalmazkodás népesíti be a trópusokat és Szibéria meg Canada hómezőit. Az alkalmazkodás és a megszerzett alkalmazkodó képesség átöröklése teszi kisebbé a gyermekhalandóságot, a halvaszülöttek számát, a legtöbb betegség leküzdését úgy, hogy nemcsak a védőoltás és prevenció segítségével leküzdött fertőzőbetegségekről beszélhetünk itt, hanem a nem fertőző gyermekbetegségekről és például a tüdővész okozta halálozások jelentékeny kisebbedéséről is.

Az ember alkalmazkodása még egyre tart. Azt a következő esztendő csak elő fogják segíteni. Az induktív részben láttuk ennek kétségbevonhatatlan számszerű bizonyítékait. A tudomány már-már meghatározza a jövő übermenschének testi sajátosságait is. Ha a természetes kiválasztás hatása alatt ilyen alkalmazkodás jöhetett létre, mennyivel nagyobb lesz az alkalmazkodás a jövőben a helyesen alkalmazott eugenikus intézkedésekkel.

A társadalom szabályozó hatása

egyelőre legjobban az ellentétek kiegyenlítésében és az egyenlő kiindulás nyújtásának kedvezményében áll.

Az equal chance és equal starting gyakorlata sokkal előbb létezett a társadalomban, mint amikor arra a tudomány rá gondolt. Minden altruizmus, amelyet a társadalom a gyengének az erőssel szemben előnyt nyújtott, vagy amikor a gyengét felkarolta, ilyen egyenlőségre való törekvés. A kórházak, a szegényügy rendezése, az anyaság védelme, a nő- és gyermekvédelem csak a legnagyobb vonások.

De mellette ott van még a társadalomnak az az irányító munkája is, amely az átmenetek simábbá tételében nyilvánul. Se szeri, se száma, nincsen a társadalom ilyen intézkedésének. Egyfelől a társadalmat magát fenyegető elégtelenség veszedelmétől félve, másfelől önkényt, a társadalomnak már-már mutatkozó emberi lelkéből folyólag, a SPENCER említette szimpátia megnyilvánulásakép, maga az embertömeg segít ott, ahol szükség van rá és beleavatkozik a fejlődésbe ott, ahol jónak látja.

Természetesen ezek a segítések nagyon sokszor kevésbé érik el a céljukat. Még nagyon messze vagyunk attól, hogy akár a létminimumot is biztosítani tudja a társadalom minden tagjának. Sem a társadalom ereje és lelkiismerete, sem az emberek jelleme nem fejlődött még odáig, hogy teljes legyen a társadalmi jótékonyosság s hogy a beavatkozások gondtalan munkátlanságot ne idéznének elő a társadalom némely csoportjaiban.

Magának a kereszténységnek alap gondolata is tulajdonképpen az ellentétek kiegyenlítése és az emberek egyenlőségének evangéliuma. Annak idején a pogányság liberalizmussával és rideg laissez-passer-jével szemben a kereszténység kiegyenlítő szociális forradalmat jelentett: a szegények és gyöngék javára való beavatkozás forradalmát.

Hogy a kereszténység óta mennyire fejlődött, vagy esetleg stagnált ez a társadalmi beavatkozás, azt a fejlődés

különböző stádiumai mutatják. Stagnálása rendszerint olyan korszakra esik, a mikor az emberi gondolkodásban a liberális fölfogás jutott túlsúlyra. BODNÁR-nak nagyon zseniális és eredeti, de túlzó elmélete szerint ez a realizmus kora, amikor a társadalom a beavatkozásoktól legjobban tartózkodik, míg az idealizmus korában túlságba viszi a beavatkozást.

Minden esetre az utolsó évtizedeké a pálma az állami és társadalmi beavatkozások óriási arányaiban, sokféleségében és igazságosságra törekvésében.

Minden fejlődése mellett is a társadalmi beavatkozás nem a jog változtatás mesgyéjén halad. A társadalmi jótékony-ság legtöbbször mellőzi a radikális intézkedéseket, mert az állam vagy a társadalom nem szeret túllépni a bajok enyhítésének, csillapításának határain.

Az állam vagy a társadalom (ebben a tekintetben a kettő között nincsen különbség) a hatáskörébe eső dolgok intézését keveseknek tartja főnn. Az uralkodó osztályok a jogváltoztatással magukat fosztanak meg élvezett előnyeiktől.

Azért a jogváltoztatás nem a társadalmi jótékony-ság és a prevenció keretében, hanem az uralkodó társadalomcsoportok ellenében megy végbe.

A jog változtatásnak a társadalmak között végbemenő formája a háború, a társadalmak keretében végbemenő másik módja pedig, amely szintén a társadalmak ellen irányul, mert azok vezetősége többnyire kicsi uralmon lévő csoport, — az osztályharc vagy a forradalom,

A háború

sokáig volt a tudomány szemében szükséges rossz. OPPENHEIMER mutat rá, hogy a háború a társadalom közötti szervezkedésnek egy szükséges formája. A jogváltoztatás és a társadalmi uralkalmak cseréje háború nélkül nem mehet végbe.

Eltekintve attól, hogy ez csak általánosítás, mert a legtöbb régi háború nem is célzott társadalmak között lényeges jogváltoztatást és annak indító oka egyedül magánérdek volt, a legújabb háborúk tényleg arra látszanak mutatni, hogy

cél nélkül nem indultak s utánuk bizonyos lényeges változás történt a háborút viselő társadalmak életében: vagy legyőzte egyik a másikat és beolvasztotta, vagy szövetségre lépett, vagy egészen egyesült egyik a másikkal a háború után.

De ez csak a legújabb háborúk tanulsága. És még mindig nem mutat arra, hogy társadalmak lényeges átalakulásához, szövetségre lépéséhez, fúziójához a jövőben a háború szükséges lenne.

A most folyó világháborúban egyik félnek teljes és elhatározó győzelme a másiknak megsemmisülésével járna. Ez a háború csaknem remis-eredményével az európai államoknak szövetségbe való összeolvadását fogja eredményezni.

Lélektani okait kikutatni a jövő feladata, de már ma meg lehet állapítani, hogy ugyanazt az eredményt háború nélkül is el lehetett volna érni.

Hogy a háború bizonyos erényeket hoz fölszínre az egyénben s annak alávetettsége, önfeláldozása (BODNÁR szerint az idealizmus túlerésével, CONCHA szerint, mint váltokozva kellő természeti törvény) az embert az altruizmus bizonyos magaslatára emeli föl: azt ha megengedjük is, akkor is hivatkozhatunk az ellenkezőkre.

A mostani népháború is csak a jogoknak és kötelességeknek egyenlősülő tendenciáját fejleszti visszafelé: az állam mindenkitől ingyen kívánja életét

— de az elvett gazdasági javakat kénytelen busásan megfizetni.

A repülés ügyének a békében is halálmegvető, önfeláldozó bajnokai voltak s a béke szervezett gazdasági élete sohasem nyújtott volna alkalmat másfelől olyan tömeg-gaztettek elkövetésére, amelyeket a hadseregszállítók elkövettek.

A mai fejlett társadalom az altruizmus gyakorlására (életmentés, találmányok, orvosok mártírhalála kutatás közben, expedíciók) olyan tömeges alkalmat nyújt, hogy a háború vaskényszerűsége következtében előálló hősiesség -- még ha egyesek kiválóságát a történelem bámulattal jegyzi is föl — mint tömeges jelenség nem jöhet annyira érdem-

számba s nem annyira az embernek, mint inkább a tömegszuggesztiónak erénye. Ezért magáért nem kell a háború. Ha aztán figyelembe vesszük a természetes kiválasztásnak megfordított működését az éptestűek tömeghalálával, a szaporodásnak és az egészségügy haladásának megállását, a kultúra általános visszaesését, a világnak lázas gazdasági érverését s az emberpusztulás mellett a javaknak hosszú munkás éveken át alig helyrehozható pusztulását: akkor látjuk, hogy semmiféle elmélet nem állíthatja a háborút a társadalmi fejlődés szükséges, vagy akár el nem kerülhető jelenségei sorába.

Az osztályharc

tulajdonképen nem a MARX értelmében vett proletárszervezkedés, hanem az államban való szervezkedése egymás ellen az állam minden társadalmi osztályának.

A trösztök éppen olyan osztályharc-eszközök, mint a sztrájk, vagy a sabotage.

Mellőzve az osztályharc formáiról és eszközeiről jogbölcsészeti szempontból teljesen meddő okoskodást, csak arra kell rámutatni, hogy a társadalomban minden osztály szervezkedik a többi osztály ellen, mert érdekeinek megvédésére ezt az eszközt találja a legjobbnak és a legcélravezetőbbnek.

Osztályharc minden együttartozóságnak a szervezkedése. A fajok harca is osztályharc, például az U. S. A.-ban, de másutt is, ahol ellentétes vérösszetételű és nemzetiségű fajok küzdenek egymással. Osztályharc a zsidókérdés is, amint MARX óta ezt a kérdést helyesen szemlélik.

Amint FINOT kimutatta, hogy nem létezik faji szupremácia, épen úgy lehetne kimutatni, hogy nincs alapja a fajin kívül a más osztályszervezkedésnek sem.

A társadalom szervezkedése azonban mégis osztályharc keretében kénytelen végbemenni, mert ez a legközelebbi mód arra, hogy az együvértartozóság érvényesítse a maga igazát.

Két nagyon jellemző tünetét kívánjuk itt az osztályharcnak leszögezni.

Az egyik az, hogy az osztályszervezkedések a modern állam keretében ugyancsak gondot adnak az állam kiegyenlítő tevékenysége számára. Ma már Európában az lesz az államférfi, aki az egyes osztályok érdekeit egymással legjobban ki tudja egyenlíteni. E mellett a többi államban ugyanazok az osztályok, legtöbbször ugyanazon az alapon szervezkednek. Nemcsak a munkásszövetségek tartanak főt nemzetközi érintkezést, hanem az agrárszervezetek is, a többi kisebb érdekszövetség is mindinkább táplálkozik nemzetközi összetartozóságának ideológiájából.

A nemzetközi életnek ezek az összefüzdő száalai mind az állami élet ellen irányulnak. Az egymás ellen is küzdő államok derekát párhuzamos és megfelelő irányokban metszi a sok nemzetközi összetartozóságnak sikja és hovahamar eljön az idő, amikor az államok egymás közötti ellentétét a sok nemzetközi szervezkedés ezen az alapon fogja megbékíteni. Ugyanakkor, amikor az állam ellen irányulnak az osztályszervezkedések, — már építik a jövőnek nemzetközi összetartozóságából felépülő magasabbrendű szervezet sejtjeit.

Ma az államnak, amely a legmagasabbrendű szerves jelenségeket mutató alakulat, az osztályharcokkal szemben saját főnállását kell biztosítani. De ezek a párhuzamos réteg elhelyezkedések az államok testében, azoknak főnállását csak úgy teszik lehetségessé, ha erejüket nem a külső ellenség leküzdésére fordítják, amely ellenség teste hasonló párhuzamos rétegződéssel van tarkítva, hanem ha a belső ellentétek minél teljesebb kiegyenlítésére törekednek.

Ezek a belső ellentétek ma már minden nemzeti vagy faji ellentétnél expanzívabb erejűek. Az államok életének bomlása és magasabbrendű szervezetbe való átmenetele az osztályharcok eredménye. Nagyon természetes, hogy az államok élete nem fog egyszerre megszűnni s mindazok a dolgok, amik az állam legsajátosabb tulajdonságai, az állammal együtt fognak tovább élni.

A másik jellemző tulajdonsága az osztályharcnak, hogy az bármennyire szabályozott szervezkedés, mégis csak ma-

gánérdekek szövevénye. Ebből a szempontból tehát az államnál alacsonyabbrendű erőalakulat.

A magánérdekeknek osztályérdekké való alakulása teljesen a magánérdekek ezer láncolatán keresztül történik és akkor is, amikor már szervezetté érik, nagyon könnyen bomlik vissza ismét a magánérdekek apró szálaire.

Az állam keretén belül az uralkodó osztály szervezkedése és az uralkodó hatalom megtartása szinte csak magánérdekek szövevényes szálain épül föl. A vagyon, a hivatalos befolyás hatalma fűzi egymáshoz a társadalom csúcán élőt a középosztálybelivel, míg ez ismét csak vagyonával és a hatalomhoz való közelségével gyakorolja presztízsét az alattavőre.

Így az államban az uralkodó osztály hatalmát igyekeznek a magánérdekek láncolatán kívül még szervezetekkel is megvédeni, ami azt eredményezi, hogy a jól összefűzött és biztos alapra fektetett érdekláncollal szemben az ellentétes érdek is kezd szervezkedni.

Ma az állam kénytelen békíteni a termelők és fogyasztók harcát, az agrárizmus és a merkantilizmus ellentéteit, a szakszervezeteket a munkaadókkal, a kishivatalnokokat a hivatalvezetőkkel, a katonaság érdekeit a polgárságéval, a várost a faluval, a fővárost valamennyivel, — mindezekon kívül kénytelen, amennyire tudja, saját hatalmát nemcsak közjogi szabályokkal, hanem az uralomra jutott társadalomcsoport kiváltságainak védelmezésével is biztosítani.

Az állam kormányzata ma nem egyéb, mint ezeknek az érdekcsoportoknak a megalkuvása. A háború ezeket az érdekcsoportokat részint szükségből, részint el nem tagadható és az emberek nagy tömegében mindinkább létező idealizmusból ideig-óráig egyesíti. De a *salus rei publicae suprema lex uralma* nem tart sokáig: az osztályok szervezkedése a közös veszély elmúltával újra nagyobb mértékben fölbukkan.

Ma így áll az osztályharc, mint a társadalmi szervezkedésnek az a formája, amely a jogváltoztatásra legtöbb kilátással formálhat jogot.

A forradalom.

Az osztályszervezkedés a jogváltoztatást nem mindig tudja az uralmon levő társadalomtól, vagy az államtól sima eszközökkel kiküzdeni.

A belső jogváltoztatás egyedüli formája sokáig a forradalom volt. A történelem számtalan forradalomról tesz említést, amelyek mind több-kevesebb sikerrel változtatták meg a főnálló jogrendet. A forradalom erőszakossága az érvényesülni kívánó új jogrend ultima ratiója.

A háborúk esetleg nagyobb területeket olvasztanak össze; a forradalmak egy jogterületen belül végzik el munkájukat. De azért az emberi szolidaritás sokszor túllépi az államok korlátait: az 1848-as fölszabadító forradalmak egész Európán végigviharzottak.

A háborúval nemcsak etikailag egyenlő értékű a forradalom, hanem sokszor a hősiességnek, az idealizmusnak nagyobb példáit is mutatja. Lélektanilag a forradalomban résztvevő (természetesen majdnem minden forradalom valódi vagy vélt igazságért harcol) sokszor öntudatosan nagyobb életkockázattal, önkéntesebb önfeláldozással küzd, mint a háború közkatonája.

A forradalomban az agent provocateurök játszókat azt a szerepet, amit a háborúban a hadseregszállítók: a kockázat nélküli hasznot ők nyerik el. Tömegforradalmakat sokkal nagyobb belső erők hoznak létre, mint háborúkat, azért Olyan ritkák a forradalmak. A háborúban résztvevőket tételes törvények vasszigorúsága kényszeríti az előremenésre; a forradalom részeseinek már alig van mit veszteniök, hogy erre a végső lépésre szánják magukat.

Nem lehet megállapítani, hogy az idők folyása a jövőben a forradalmaknak kedvezni fog-e, vagy sem.

Egyrészt a nemforradalmi, szabad szervezkedéseknek a nagy sikerei számos jogváltoztatást tudtak az utóbbi időkben a társadalmak vezetőitől kicsikarni, — másrészt maga az állam is sokkal hamarabb preveniál saját érdekében, a nagy

elégületlenségeket megelőzi. A jogváltoztatásnak kevesebb megcsontosodott ellenzője van már a modern államban, mint a régiekben.

Az a gondolkodási forma, amit közönségesen szociális érzéknek neveznek, s ami nemcsak a tudományban, hanem az emberek közvéleményében is olyan erősen tért hódított az újabb időkben, lehetővé teszi, hogy a nagyobb elégületlenségen még akkor segítsenek, amikor ez nem teszi az embereket végleg elkeseredetté.

A világháború alatt egész Európa népe megtanulta és természetesnek találta az egyéni gazdálkodás menetében az olyan beavatkozásokat, a javaknak annyira szociális ízű szétosztását, amilyent talán csak a régi kommunista írók álmodhattak. És nemcsak a jelenre terjed ki ez a szociális gondolkozás, hanem a jövőre is: Magyarországon a közvélemény természetesnek találja ma PRPHÁSZKA földfelosztó indítványát, amit hangoztatni pár évvel ezelőtt még hazaárulás vádjá nélkül nem lehetett.

Egyrésztől az állam szociális érzéke, másrésztől a forradalmon kívül álló szervezkedéseknek mindig nagyobb ereje úgy mutatja, hogy forradalomra a mai társadalomban nehezebben kerül a sor, mint a régiben. Lehet azonban, hogy ez csak látszat. Itt jóslásba bocsátkozni lehetetlen.

A forradalom pusztításai éppen olyan fölöslegesek, mint a háborúé. A forradalmakat megakadályozni éppen úgy érdekében áll az államoknak, mint a háborúkat. A jobban szervezkedett fél győzelme csakis pusztítással érhető el, s minden emberélet, vagy minden emberi mű, vagy minden gazdasági jó, ami elpusztul az erőszakos jogváltoztatás zivatarában, élő szemrehányás az ember részére, aki nem tudott megférti a társadalomban, amelyben így vagy úgy, a végén mégis csak meg kell férnie.

A forradalmak jogosságáról vagy jogtalanságáról éppen olyan meddő minden jogbölcseleti elmélkedés, mint a háború jogosságáról.

A jog a társadalmi viszonyoknak konzerváló ereje. A

jognak tendenciája az, hogy önmagát mentül tovább fönn-tartsa. Tehát minden háború és minden forradalom jogtalan. Mégis találóan mondotta valahol egy szellemes író, hogy akkor jogos a forradalom, ha — sikerül. Mert akkor új jogot hoz létre, amelyet az akkor uralomra jutott társadalom lépen olyan gonddal őriz, mint az előzője.

A jogbölcseleti háttér

a társadalmi ideál kérdésében tehát az állami beavatkozásnak s vele együtt a jogváltoztatás szabadságának vagy jogosságának problémáját kell, hogy megoldatlanul hagyja.

STAMMLER sok küzdelem után, amivel a kauzális és a teleológikus okszemlélet útvesztőjében megbirkózik, a jognak pozitív tartalma szerint a priori megkonstruált szabályait tagadva, arra a következtetésre jut, hogy igen is létezik egy olyan jog, amely átmenetileg ideális jog lehet a társadalom valamely egységében, de amely jognak ideális voltát az idő már a másik pillanatban meghaladja.

STAMMLER kutatásaiban csak módszert keres arra nézve, hogy objektív helyességű jogszabály jöjjön létre az élet valamely viszonylatában. Ez a módszer a kiegyezésnek módszere, amely az uralkodó jogot és az uralomra törekvőt egyaránt élni hagyja. A nagy jogbölcselőnek ez az elve tulajdonképpen nem egyéb, mint magának a kereszténységnek az elve, vagy a már SPENCER által is fölhasznált altruizmus és egoizmus fogalmának esetről-esetre való összeegyeztetése.

STAMMLER szerint a társas élet helyessége maga a jogrendnek helyessége, ami ismét egyenlő a helyes joggal. A szociális ideál legfőbb értékmérőjéül a jóakaratot vallja, mi ismét csak olyan határozatlan fogalom, mint ha az altruizmus, vagy a szeretet jeligéjével akarnók a természet küzdelmében a küzdő feleket egyszersmindenkorra szabályozni.

A békés kiegyezés elve helyes elv, de nem jogbölcseleti meghatározás. A jog fogalma mindig jövő időre is szóló, lehetőleg örök időre biztosított jogosságot foglal magában. A tulajdonjog csak akkor tulajdon, ha tudom, hogy tulajdo-

nomat a legtávolabbi jövőben sem fogja semmi háborgatni. Már pedig a világ folyása ilyen távoli értelemben kiterjesztett jogot eddig sem tűrt, ezután még kevésbé fog tűrni a jogváltoztatás növekvő lehetősége és gyorsasága miatt.

STAMMLER formulája tehát csak azt mondja: emberek, férjetelek meg egymással lehetőleg békén. A jog ugyan ma neked ad igazat, te konzervatív (ki azért vagy konzervatív, mert birtokban vagy), de talán már holnap neked lesz igazad, te radikális (aki azért kívánod a jogváltozást, mert attól előnyt vársz). Ez a formula nem tartalmaz a szó jogfilozófiai értelmében vett megoldást. SOMLÓ a megoldást a helyes érték-mérő-terminológia felállításától várja. Ez azonban ma épen olyan kilátástalan, mint más társadalmi jelenségeknek szám-szerű megmérése.

FOUILLÉ lélektani magyarázata, LASK methodológiája sem kecsegtetnek más eredménnyel. A helyes jog megállapítását és vele kapcsolatban a társadalmi ideálnak érték-mérővel való körvonalozását ez idő szerint a jogi lehetlenségek közé kell soroznunk.

Valószínű, hogy a jövő igazolni fogja ennek a problémának transzcendentális voltát: a helyes jog kérdése nemcsak hosszú időre nem oldható meg, de nem oldható meg két küzdő fél között sem.

A fejlődés még sem mutat teljesen sivár „jövőre.” A jogváltoztatás növekvő szabadsága, az erősebb jogának mindig kevésbé rideg érvényesülése, a mindinkább növekvő szociális érzék arra mutatnak, hogy a jogért küzdő felek küzdelme mindig simábban fog végbemenni. A jog merevsége a tények erejének fog engedni olyan esetekben is, amelyekben ma az erőszak alkotja az új jogot, vagy a hatalom szentesíti a régít.

A társadalmi ideál lélektani háttére.

STAMMLER a helyes jog érték-mérőjéül a jogakaratot állítja fel. Világos, hogy ez lélektani appellálás.

STAMMLER jóakarata ugyanaz, amit a vallások szeretet-

nek neveznek. Magában véve megfoghatatlan, transzcendentális erő, amiről tudjuk, hogy létezik, de aminek a létezése felől nem mindig szerzünk meggyőződést.

Ez a határozatlan megoldás a jóakaratot, vagy más szóval a szeretetet állandóan működő erőnek tételezi fel. Lásuk, hogy a lélektani alkalmazkodás fejlődött-e az emberekben annyira, hogy a történelem vagy a szociológia azt komolyan méltányolhassa ?

Első gondolkodásra is igennel felelhetünk. Az ember lelki alkalmazkodása vagy szeretete, vagy jóakarata, vagy akár a PIKLER értelmében vett belátása a kultúra folytán egyre erősebb mértékben jelentkezik.

Nem kell hozzá sok indukció, hogy erről meggyőződjünk. Elég, ha rámutatunk a bűnözés csökkenésére, az ember egészségének és életerejének megnövekedésére, eugenikus eredményeire, a lelki kultúrájának egész haladására. Elég, ha rámutatunk gazdálkodásának fejlettségére és gazdasági viszonyainak olyatén összekuszáltságára, amely többé a kezdetlegesebb gazdasági relációkba való visszaesést csaknem kizárja.

A kereszténység szeretetelve lényegében ugyanaz, mint a STAMMLER jóakarata értékmérője, tulajdonképpen nemcsak lélektani valóság, hanem egyúttal a fejlődésnek egy posztulátuma.

Energetikai értelemben magyarázva, anélkül, hogy ezzel a későbbiekben föltétlen energetikusoknak vallanánk magunkat, az OSTWALD által említett entrópiának a növekedése. A homogenitás felé való haladás. Az emberek egyenlősége felé való lendület.

A kereszténység ezt az egyenlőséget a szeretettörvény követelésével, mint sztatikai állapotot állítja fel ideálul a küzdelem és ellenségeskedések dinamikájában. Gyarló emberi nyelven ugyanannak a dolognak a kifejezése a vallás szertetszava és STAMMLER jóakarata. Akár a vallás tételez fel az emberekben valami állandóan működő erőt, akár STAMMLER szupponálja a jóakaratot: a teleológusnak és kauzalistának egyaránt kedves fejlődési vonalat meg fogjuk kapni.

Nem is egyéb ezeknek a dolgoknak továbbfűzése a szavak játékánál. A tény csak annyi, hogy a lelki alkalmazkodás erős megnövekedése a társadalmi ideál elérését ma már a filozófia mindkét oldalú megvilágításában is megközelíthetővé teszi. A társadalmi ideál célját nem tudjuk kitűzni. De valamilyen haladási vonalat észlelünk.

A cél ismeretlen. De a haladás vonalának valami olyan kicsi részét, mint a matematikában a differenciálhányados által jelzett pillanatnyi iránya a görbének: már ismertetjük.

A következőkben a haladás gazdasági irányát igyekszünk meghatározni.

A társadalmi ideál a gazdasági alakulás vonalában.

Az emberi élet fejlődése gazdálkodásának rendje szerint történik. Bár a fejlődés feltárja előttünk a lelki alkalmazkodás tényeit is, ezek is mind a gazdálkodási rend változásának a függvényei.

Azért, ha az emberi társadalom legközelebbi képét nagy vonásokban is meg akarjuk rajzolni, azt csak a gazdasági rend legjobban előrelátható változásaiból tudjuk megsejteni.

A kollektívizmus felé való haladás látszik az emberiség legközelebbi jövőjének. Minden író másképp értelmezi a kollektív életet, ami az ember előtt a közel jövőben fel fog tárulni.

A kommunista írók a gazdasági ideált és a jövőt a kommunizmus teljes érvényesülésnek magaslatán szeretnék látni; a marxisták már csak a termelőeszközök kisajátítását kívánják; MENGER a népies munkaállamban is soká megtűri a magántulajdon bizonyos formáit. STAMMLER már odáig megy, hogy előre látja ugyan a kollektívizmus érvényesülését, de annak helyességét nem vizsgálva, azt csak a legközelebbi jövő jogának, tehát nem társadalmi ideálnak ismeri el.

A kollektívizmus érvényesülésének három lehetséges útja van. Azt vagy a szabad fejlődés fogja magával hozni, vagy az emberek önkéntes társulása, vagy pedig külső társadalmi szervezés, amely az uralomra jutott új társadalom

jogváltoztatásán fog alapulni, akár átmenettel, akár forradalommal.

Világos, hogy az uralmon levő csoport magától nem fogja a kezéből kiadni a magántulajdont. Itt tehát csakis a dolgoknak olyatén fordulása várható, hogy a kollektív gazdálkodás előnyei ölnék meg a tulajdoni gazdálkodást.

Az emberek szabad egyesülése már első pillantásra is alkalmasabb módon valósíthatná meg a kollektivitást.

De az sem lehetetlen, hogy az államok vagy az uralomra jutott más társadalmi formák maguk szüntetnék meg tételes intézkedéssel az egyéni gazdálkodást. Ez történhetnék önkéntes úton, lassú fejlődéssel, mint a revizionista szocializmus szeretné, vagy mivel nincsen rá kilátás, hogy az uralmon levő és az állam kormányzatában oroszlánrészt vevő hatalmi csoportok önként adják föl jogaikat, forradalmi úton a marxisták szerint.

Minden esetben az emberi gazdálkodásnak új rendje állana elő a kollektivisták szerint.

Mint látni fogjuk, a téves következtetések láncolata ismét a dolgok egyoldalú szemléletében rejlik.

Az emberi tulajdon nagyon sokféle formában jelentkezik és fog jelentkezni. A római jogi értelemben vett tulajdoni jog a maga korlátlanságával csak fikció, amely sohasem létezett. A tulajdon fejlődik, átalakul, formáiban változást szenved.

A társadalmi ideál a legközelebbi jövő jogában a közös tulajdonnak újabb és újabb alakjait fogja produkálni, anélkül, hogy a tulajdont teljesen megszüntetné vagy kollektivizálná. Lássuk a fejlődésnek három fent vázolt lehetséges útját.

A szabad gazdasági fejlődés vonala

nem kedvez a kollektív tulajdonnak. Ha azt képzeljük, hogy máról holnapra elvágjuk az útját minden további állami beavatkozásnak, állami üzemfejlesztésnek és szövetkezéspártolásnak, akkor nem lehet kilátásunk arra, hogy a tulajdon bármi módon kollektivizálódjék.

A legliberálisabb gazdaságú államoknak, Angliának és az U. S. A.-nak példái mutatják ezt, ahol még a vasutak sem államiak.

Az U. S. A. ipari fejlődését az utolsó évtizedekben a trösztök irányították és jellemezték. Láttuk, hogy a munkaszisztéma által nyert megtakarítások rámentek ott arra, hogy a nyersanyagvásárlás drágaságát és a munkások szervezkedése okozta béremeléseket ellensúlyozzák.

Aránytalanul növekvő ipari termelési érték mellett körülbelül ugyanazt a nyereséget érték el az ipari vállalatok évről-évre. A trösztöknek küzdeni kellett a nyersanyag-trösztök szabad versenyével és a munkásszervezkedés szabad versenyével. Az ipari termelés fenn tudta ugyan tartani nyereségét, de csak így, hogy a munkaszisztéma-okozta előnyöket szétosztotta a másik két érdekcsoport között.

Ez a se előre-, se hátra-gazdálkodás ugyan megnövesztette az ipari vállalatok értékét, de a tulajdont nemcsak hogy nem kollektivizálta, hanem még jobban egy kézbe hozta, még akkor is, amikor a munkások bére az élelmiszerekénél jobban emelkedett.

Anglia liberális gazdálkodása az ipar terén az ipari részvénytársaságok tőkeerejének óriási megnövekedését és ezzel kapcsolatos hatalmát eredményezte, az agrártermelés terén pedig a középbirtok emelkedését és ezzel kapcsolatban a kisbirtokosok fogyását. Ahol nincsen állami beavatkozás a tulajdonelosztás ellentéteinek megakadályozására, ott a kapitalisztikus fejlődés folytatja tovább a tőkefelhalmozást.

A liberális gazdasági fejlődés különböző stádiumai érdekesen tüntetik fel különösen az ipari termelés terén a munkátlan jövedelem aránylagos megnövekedését.

A nagyüzem felszívja és megszünteti a kisüzemeket. Láttuk ennek példáit a legtöbb európai államra és az U. S. A.-ra nézve. A nagyüzem szisztémanyeresége és gépei a termelés értékét lényegesen emelik. A munkabérek aránylag kisebbek maradnak.

Az értékelmélet kritikája.

Új formulát keresve ennek a nyereségtöbbletnek megállapítására, jelöljük t -vel az összes tőkét, amelyek az üzem folytatásához szükségesek, eltekintve a MARX óta használatos állandó és változó tőke megkülönböztetésétől.

Jelöljük továbbá m -mel a munkabérnek azt a minimumát, amely az illető időben a termeléshez szükséges; a munkabérnek ez a minimuma jelenti egyúttal magát a munkát is.

A termelés során előálló értéktöbbletet e -vel jelölve, az individuális gazdálkodás termelési értéke a következő fog lenni:

$$t+m+e$$

Ez a képlet áll minden individuális termelésre, legyen az kisipar vagy kicsiben való östermelés.

Mert a termelő a befektetett tőkét annak egy eszményi hányadában felhasználja a termeléshez, ezenkívül belefekteti a mindennapi megélhetéshez való munkát, illetve annak bérértékét és mellette értéktöbbletet is produkál, mert a legkisebb termelő is tulajdonképpen tőkés, akinek kicsi tőkéje mégis csak létrehoz valamilyen értéktöbbletet.

Ha ez az értéktöbblet nem volna, akkor a termelő tőke hiányában elmenne munkásnak, akinek termelési munkában való részvétele tőkebefektetés nélkül és mivel nem a maga számára produkálja az értéktöbbletet, m -mel volna jelölhető.

Minden nagyüzem, amely a kisüzemtől a gépek nagyobb alkalmazásában különbözik, tulajdonképpen a munkaerő megtakarításában ér el szisztémanyereséget.

A nagyüzem tőkéje csak úgy tőke, mint a kisüzemé, a nagyüzem értéktöbblet-produkciója evvel a tőkével arányos.

Ha egyszerűség kedvéért nem törekszünk számszerű megkülönböztetésekre, hanem az előálló ár és értéktöbblet eredetét vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy a nagyüzem termelésének értéktöbblete főleg a megtakarított munkaerőből származik. A nagyüzem értéktöbbletében tehát a munka-

érték kevesbedik aránylag a többiéhez képest, így annak termelési értéke

$$t-f(m-d) + é$$

képlettel fejezhető ki a legtalálóbban.

Véleményünk szerint a rodbertus közös munkatermékenységéről való teóriája, a ricardo járadékelmélete, a marx értéktöbblete, a menger munkanélküli jövedelme lényegében a munka szisztéma által előállott értéktöbblet. Természetesen a tőke az, amely ezt az értéktöbbletet segít megszerezni. Ha ricardo járadékára nem is áll ez egészben, mégis lehet vele párhuzamba vonni.

A kartellnyereség.

A kartellek ezt az értéktöbbletet még jobban kihasználni igyekeznek.

Az árkartellek, amelyek az anyagbeszerzésre vonatkoznak, a termelési kartellek, amelyek meghatározott árú termelését szorítják jogilag szabályozott korlátok közé egymás között, a piaci kartellek, amelyek piaci körzeteket szabnak ki egymás számára, a nyereségmegosztó poolok egyformán ennek az értéktöbbletnek versenynélküliségre számító, túlzott kihasználására törekszenek.

A kartelleket aránylag könnyű a résztvevőknek egymás tudta nélkül kijátszani. A trösztöknél azonban már arról is gondoskodva van, hogy az egységes kezelés miatt ez csaknem lehetetlen legyen.

A kartellek és trösztök termelése a verseny kizárásával tehát új értéktöbbletet produkál, amelyet épen ezért a fenti képletben bizvást új kifejezéssel jelölhetünk. Ez az értéktöbblet tehát már nem a munkaszisztémáé, ezt már nem a munkabérmegtakarításokon nyeri el a termelés, hanem az kényszerűen előállított értéktöbblet, amelyet a fogyasztók fizetnek. Ez, a képletben k -val jelölve, mint kartellnyereség, a következően módosítja a kartelltermelés értéknnyereségét, illetve árát:

$$t+(m-d) + é + k$$

Az é-vel jelölt értéktöbblet, ami szintén a tőke eredménye, az individuális gazdaságnak és a kapitalizmusnak a világ által eddig megszokott és szinte elismert termelési értéktöbbletét jellemzi. A liberális gazdasági rend szisztémanyeresége annyira természetes az emberek nagy többsége előtt, hogy csak a szocialisták látták a szisztémanyereség hatásait a gépekben.

Azt hiszem, hogy a szisztémanyereségnek így a munkaérték rovására való kiterjeszkedése és ezzel kapcsolatban az értéktöbbletnek a szisztémanyereség javára írása, de egyúttal a munkaérték terhére való kimutatása világosabban megmutatja a munkanélkül való jövedelem keletkezését, mint MARX-nak ismeretes hasonló képletei, ahol az állandó és változó tőke megkülönböztetése merőben felesleges és ahol MARX azt az egyoldalúságot követte el, hogy a termelésnek egyszerűen árú—pénz—árú körforgását ellentétbe hozta a tőkés pénz—árú—pénz gazdálkodásával.

A különbséget itt nem is annyira a munkás és a tőkés termelése, mint inkább a nagyüzem és a kisüzem termelése között akartam feltüntetni, ahol világos, hogy a nagyüzem értéknyereségét főleg a munkaszisztéma javára kell írni.

A kartellnyereség már nemcsak a munkaszisztémával dolgozik, hanem erőszakos drágítással. A nagyüzem értéknyereségéhez a társadalom félig-meddig hozzászokott, ha azzal nem békült is ki. De a kartellnyereség k-ja az egész fogyasztóközönségnek megadóztatásával arra újabb terhet ró, olyan terhet, amelyet a szisztémanyereségen kívül már többé nem jellemez semmiféle termelési értéktöbblet, amely terhet a fogyasztóközönség a liberális gazdálkodás megszokott keretein is túl kénytelen viselni.

Minden drágítás a fogyasztóknak egy bizonyos csoportját zárja ki a további fogyasztásból. A drágításnak ez a legantiszociálisabb hatása. Mert sohasem lehet olyan általános jövedelememelkedés a nagy tömegekben, amely lehetővé tenné mindenkinek, hogy bizonyos szükségleti cikket beszeressen. Minden szükségleti cikket a fogyasztóknak csak

egy bizonyos percentje szerezhethet meg magának, az a percent, amelynek anyagi módja felül van a cikk napi árának átlagos határán.

Ha a húströszt emeli a hús árát, akkor vagy a húsfogyasztást korlátozza, mert csak kisebb tömegek engedhetik meg maguknak a húsfogyasztást, vagy pedig egyenlő fogyasztásra kerülő kvantum mellett a hús eddigi elosztását teszi még igazságtalanabbá és egyenlőtlenebbé.

Minden kartellnyereség ártóbbletet okoz, anélkül, hogy értéktóbbletet termelne.

A szabadgazdálkodás jövője.

A kartellek és trösztök eddigi fejlődése azt mutatja, hogy még nincsenek kimerítve a lehetőségek az individuális gazdálkodás emelkedése számára. Az U. S. A. ipari termelésénél láttuk, hogy a munkaszisztéma állja a nyersanyag-emelkedést. A nagyüzemek statisztikája pedig arra tanít bennünket, hogy mindig kevesebb kézbe kerül a vezetés, a nyereség és mindig több lesz a nem önálló ipari munkás.

A BÖHM-BAWERK-féle határhaszon-elméletet az ipari fejlődésnek erre a tapasztalt dinamikájára hiába alkalmazzuk, mert azt a megállást, amit az értéknövekedésnél a készlet növekedése ellenében a haszon növekedésének határa, a határnövedék által nyújtott haszon nyújt, kompenzálja a másik oldalon a munkaszisztéma nyeresége.

BÖHM-BAWERK elméleti meghatározásából tehát nem lehet következtetni az ipari termelés jövőjének alakulására a tökefelhalmazódást illetően.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok, különösen az U. S. A. ipari üzemstatisztikája azt mutatják, hogy a munkaszisztéma még állja az ipar további kapitalizációját és ha az individuális gazdálkodási rendnek semmi társadalmi akadálya nem volna, akkor az tovább folytatódna addig, míg a kartellek és a trösztök teljesen monopolizálnák a helyzetet.

VANDERVELDE híres könyve a kollektívizmusról szintén nem tartalmaz elég számszerű adatot arra, hogy a fejlődés

jövő irányai meg lehetne mérni. Jóslásai sem állják mindenütt a logika próbáját, mert a következtetéseiben hol az autonóm szisztémáknak, hol az állami gazdálkodásnak a hivévé lesz.

Az ipari fejlődés vonalának meghatározása azonban még nagyjából tekintve is csak könnyebb, mint az agrárius fejlődése. Ott, mint láttuk, a kisüzem jelentkezik a jövő gazdálkodási formájának, de csak bizonyos vonatkozásokban.

A föld története azt mutatja, hogy a földművelés még sokkal jobban megkívánja az individuális tulajdont, mint az ipari termelés. Ma a modern mezőgazdasági üzem a magántulajdonon alapszik. Csak az a kérdés: vajjon a kisüzemre bomlás vagy a nagyüzemmé alakulás lesz-e a jövő fejlődési formája? A tudomány erre a kérdésre ma még nem tud határozott feleletet adni. Mindegyik üzemforma virágzik a maga módján, a nagyüzem az újonnan művelésbe hozott területeken, a kisüzem pedig a sűrű népességű részeken.

Összefoglalva az individuális gazdálkodás későbbi szabad fejlődéséről mondottakat: a kötetlen, liberális gazdálkodási módnak a jövő fejlődési lehetőségei még nincsenek kimerítve sem az iparban, sem az őstermelésben. Az iparra nézve csaknem egészen áll a tőkehalmozás felé való fejlődés abban a formájában, hogy nemcsak a nagyüzemek szívják föl a kisüzemeket, hanem a trösztök is a nagyüzemeket.

Még egy sajtóságos tőkefejlődést kell itt megállapítani: ma a termelés és a kereskedelem külön funkciói összeolvadni látszanak. A nagybankok kezében futnak össze a földértékesítés és az ipari termelés száalai, csak úgy, mint a nagykereskedelemé. Ez a tőkespecializálódás teszi azután lehetővé, hogy mind az ipar, mind a kereskedelem kapitalisztikus fejlődése egy mederben mehessen végbe.

A bankok állanak a jövő kapitalizációjának homlokterében. Igazgatóságaikban az ipari kapacitásokat csak úgy megtaláljuk, mint az agrárius nagyságokat. Az ipari nagyüzemek a kikötött nyereségrészesedés folytán épen úgy a

bankok számára dolgoznak, mint a nagy földüzemek. A kapitalizációnak ez egy új korszaka, amelyen azonban talán még mindig nincsenek lezárva a szabadjára hagyott individuális gazdálkodás lehetőségei és a tőkekoncentráció formái.

Hogy milyen irányban megy a végső alakulás, azt nem lehet igaz tudományosság lelkiismeretével megjósolni.

Ami a szabadnak föltételezett tőkekoncentrációt illeti: akár számításokba is lehetne bocsátkozni. De az állami beavatkozások és az autonóm szervezkedések ellenkező hatásával is le kell számolnia annak, aki tudományosan következtetni akar.

Az állami termelés lehetőségei.

Állami termelés alatt — ellentétben az autonóm termelési szervezkedésekkel — a következőkben a termelésnek a legfőbb hatalom kezében való összpontosítását fogjuk nevezni, bármekkora terjedelmű legyen ez a gazdálkodó közület. Az állami termelést tehát elsősorban a túlcentralizáltság jellemzi.

PLATÓN ideális állama óta folyton kísért a közös gazdálkodás gondolata. MORUS TAMÁS Utópiája és FÉNÉLON Telemaque-ja regényei, Louis BLANC 1848-iki műhelyei és az utána következő szocialisták írásai már gyakorlottabb megfogásai az állami gazdálkodás témájának.

OWEN ROBERT szövetkezetei még autonóm jellegűek lettek volna, de utána SAINT SIMON új kereszténysége, FOURIER falanszterei, PROUDHON kommunizmusa már az állam vállára helyezik a társadalom fentartásának a terheit.

Majd a régi szocialisták elérhetetlennek látszó túlzásai után a tudomány is megalkuvó, elérhető megoldásokat kezd keresni: RODBERTUS katedraszociálizmusa és DÜHRING szocialitárius rendszere mintegy átmenetet képeznek a revizionizmushoz. MARX és iskolája tulajdonképpen csak a kritikában volt objektíven tudományos, de a jövő társadalom képével adós maradt.

A methodikusok között HENRY GEORGE a földbirtok államosításával, RENARD az ő munkaóraelméletével, MILLERAND átmeneti terveivel az államszocializmus legnagyobb szószólói. Rajtuk kívül a legkomolyabb terveket már csak az autonomisták kovácsolják, akik belátják, hogy az állam, amely tulajdonképpen közjogi hatalmát a magánérdek szálai-
val uralomra jutott kisebbségnek a kezében tartja, nem fog semmiféle módon áttérni a magántulajdon feladásával az állami gazdálkodás rendszerére.

Azért az autonomisták között JAURÉS és OPPENHEIMER elmélete az állami gazdálkodást tulajdonképpen alulról szervezett érdekcsoportokkal akarják elérni, amely kis csoportok később összeolvadva, a nagy gazdálkodást megelőznék.

Nálunk HERTZKA szabadföld elmélete és RÉVAI munkája a társadalmi jólét feltételeiről inkább az államszocializmus szószólói.

A legpraktikusabb és legjobban körvonalazott megoldás az összes szocialista elméletek között MENGER-é, amellyel a legtöbbet is fogunk foglalkozni.

Az állami gazdálkodás üzemformái közé kell számítani azokat a közös gazdálkodásokat is, amelyek merőben altruisztikus alapon indulnak: a községi üzemeknek nagy részét.

Az egészen állami üzemeket kell, hogy magas szociálpolitikai szempontok irányítsák, úgy, hogy az állam nagy költségvetésében egyik vagy másik üzem jövedelmezősége mellékes legyen, így a vasúté, postáé, táviróé. Mégis ezek a legtöbb államnak igen nagy hasznot hajtanak. Olyan hasznot, amely épen felhasználása szempontjából nem mondható az állami gazdálkodás jövőjének.

A községi fogyasztási és beszerzési, élelmezési üzemek, ha altruisztikus alapon dolgoznak, versenyt támasztanak a magánvállalkozásnak és mivel csak fakultatívak, maguk is versennyel küzdenek.

Egészen véve a közlekedési eszközöket kivéve, amelyek ma már a legtöbb államban kollektívek, a közüzemek térhódítása még kérdéses gazdasági eredményekkel jár. A köz-

ségi üzemformák annyira újak és változatosak, hogy egységes következtetést fejlődésükből nem vonhatunk. Az a rendkívüli gyorsaság azonban, amellyel egy évtized alatt elterjedtek, mindenesetre komoly versenytársait sejteti bennük a legpraktikusabb magánvállalkozásnak is.

Jellemző, hogy az községi beszerzési üzemek tulajdonképpen nem termelő, hanem fogyasztószövetkezetek és mint ilyenek, a kiskereskedelemnek csinálnak versenyt. Ahol a községi üzemek a termelésbe avatkoztak, ott még nem tudták az árakat diktálni.

Szociális jelentőségük természetesen a közéletmezés terén különösen beláthatatlan, mert a mai komikusán kevésbé ellenőrzött közéletmezésnél ezek az üzemek még mindig aránylag megbízható, tiszta árút szolgáltatnak.

Az állami és községi üzemek bürokratikus hibáik mellett is egy csapásra megoldhatnák a javak elosztásának kérdését. Természetesen a közös termelés egészen más dolog. Az erre vonatkozó egy-két apró kísérlettel eltekintve, azt mondhatjuk, hogy az állami és egyéb altruisztikus alapon álló termelés még a mesék országába tartozik.

Az államnak mindenekelőtt a termelési eszközök birtokába kellene jutni. De a legmodernebb állam, amelyik aránylag a legnagyobb budget-vel dolgozik, a német, a HELFERICH adatai szerint csak egyötödét használja fel az összes közcélokra a német nemzet jövedelmének. Nagyon messze vagyunk még attól a fejlődéstől, hogy az állam pusztán az eddigi módok szerint a termelés eszközeit hatalmába vehesse.

Sőt a közlekedési eszközök kommunizálásán kívül alig van jelentős más vagyonszocializálódás, amit az állam indított volna meg. Ahhoz, hogy az állam egyik napról a másikra elhatározza a termelési eszközöknek birtokába vételét, olyan erőszakos jogváltoztatás kell, ami minden eddigi forradalomnál nagyobb volna.

Arra sincsen kilátás, amit MENGER tervez, hogy a kollektivizálás átmenettel, de az állam garanciája mellett mehesen végbe.

Mert ahogyan MENGER ezt a kisajátítást kezdeni akarja, a nagybirtokok kisajátításával, az igazan nagy jóhiszeműség. Nem lehet föltételezni az államtól, amelynek kormányzata a legradikálisabb államokban is csak a plutokrácián fölépülő érdekkörökre támaszkodik és azoktól függ, hogy ilyen lépést kényszerűség nélkül megtegyen. Azok a szociális jellegű szabályozások, amiket az állam tesz abból a célból, hogy a fák az égig ne nőjjenek, a nagybirtok esetleges progresszív adója, a holtkéz kisajátítása, művelési föltételek szabása, — mind csak palliatív eszközök, — a dologok rendjébe való belenyúlástól még nagyon messze vannak.

Ma még a legradikálisabb kormányú államoktól sem lehet jóhiszemű naivság nélkül föltételezni, hogy az állami termelést akár átmenettel, akár anélkül komolyan megvalósítani igyekeznének.

Az autonóm gazdasági szervezkedések

fejlődése sem biztat olyan jelenségekkel, amelyek a társadalmi probléma megoldásához közelebb vinnének.

Autonóm szervezkedésnek mindenekelőtt azokat nevezük, amelyek nem állanak altruisztikus alapon, mint a jogi személyeké, hanem a nyereséget tagjaik között osztják szét. Ilyen autonóm szervezkedés minden szövetség, vagy minden olyan községi üzem, amelyik tagjainak nyereséget is biztosít.

De ilyennek tekintjük azokat a szervezkedéseket is, amelyek kevésbé látható gazdasági alapon, de egyazon érdekkörben igyekeznek a termelés módját megváltoztatni, vagy pedig abból előnyöket húzni.

A szervezkedéseknek utolsó évtizedei nemcsak a szövetkezeteket teremtették meg, hanem a látszólag ideális alapon álló egyéb érdekszövetkezeteket is. A termelők és fogyasztók tudományos vagy társadalmi mezbe öltözött egyesületei mind a termelésnek, vagy a fogyasztásnak egységes, az ő érdekkörükhöz legalkalmasabb formájú szervezését sürgetik.

Így jönnek létre a termelők érdekkörei a fogyasztók

ellen, a merkantilistáké az agráriusok ellen, a munkásoké és a tisztviselőké munkaadóik ellen. A társadalmi szervezkedéseknek ezek a módjai gyakran nagy anyagi hatalmat képviselnek s mind arra céloznak, hogy a szervezetlen termelésben és fogyasztásban valami magasabb rendszert hozzanak létre. Minden ilyen szervezettsége a társadalomnak közelebb vihet a kollektív élethez.

Láttuk a szövetkezetekről, hogy azok fejlődőben vannak, de fejlődésük ma még — különösen a termelőszövetkezeteké — annyira kicsiny, hogy mint a termelés tényezői számba sem jöhetnek.

A szövetkezetek túlnyomó része itt is csak a közvetítő kereskedelmet igyekszik kiküszöbölni a javak elosztásának szervezettebb formáival. A termelőszövetkezetekről láttuk, hogy még fejlődésük arányai sem biztatnak semmi jövővel; hogy miért, azt az agrártermelés természete megadja: a munkagépek és a munkaidő beosztása a termelők között annyi ellentétet hoz létre, hogy autonóm termelési szövetkezetek nagyobb számmal nem alakulhatnak.

A társadalmi természetű és nem gazdasági alapon álló szövetkezetek pedig csak politikai, vagy anyagi hatalmat képviselnek, de nem egyúttal a termelés pozitív szabályozását.

A nagyon kevés számú termelőszövetkezet értéktermelése a munkás tagok között, a résztvevők között oszlik meg. Ha a termelőszövetkezetnél munka nem járul az üzemi célokhoz, csak tőke, akkor az a szövetkezet tulajdonképpen elveszti eredeti célját. Azért az üzletrészek, vagy a szövetkezeti termelőegységek számát egyes egyénekre nézve korlátozni kell a szövetkezetnek, hogy szociális jellegét megvalósíthassa.

A munkaeredmény lényege abban áll, hogy a termelőszövetkezet az értéknyereséget a munka arányában osztja föl tagjai között. Azt a differenciát, amit más szisztéma-nyereségnél kivonunk a munkaértékből, itt ahhoz hozzá kell adni s így a termelőszövetkezet értéktermelése a következően alakul a főntebb ismertetett képlet szerint:

$$t + (m + d)$$

Kétségkívül ez volna az ideális szétosztása a munka eredményének. Azonban a gyakorlati élet ezeket a társulásokat autonóm keretben még nem tudta megvalósítani oly mértékben, hogy azok a termelés lényeges részei lehetnének.

A szövetkezések főformái

mind megegyeznek abban, hogy szabad társulások, teljes autonómiával és így az állam beavatkozására nincsen szükségük. Tulajdonképpen ezzel a gondolattal akarja az újabb szocializmus az állami hatalom konzervatív és magántulajdont védő rendjét kikezdeni, ezzel az anyagi erővel akarja az államörizte kapitalizmust szétrobbantani.

Így a szövetkezés nem volna egyéb, mint ügyes kereskedelmi ötlet a szocializmus kollektív termelésének megvalósítására.

JAURÉS autonóm kollektivizmusa a MARX értékelméletét fönntartva, állami garancia mellett, de az osztályállam ellen akarja, a szövetkezeti kérdést megoldani. A tulajdonnak korporatív formáját fogadja el. Egyáltalán a tulajdon formáinak megválasztásán törik meg a legtöbb szocialista elméletnek a gyakorlati életben való kivihetősége.

MENGER a mai érték- és árrendszerből kiindulva, a használati javaknak és termelési eszközöknek a komunitáson belül való kollektivizálását akarja keresztülvinni. Az első lépés erre nézve a nagybirtokok kisajátítása volna.

OPPENHEIMER még egyszerűbb megoldási módot ajánl, miután belátja, hogy MENGER kedvéért nem fogják a nagybirtokosokból álló parlamentek a szocializmust a nagybirtok kisajátításán kezdeni. Az ő Siedlungsgenossenschaftjai, amelyekről azt állítja, hogy a társadalmi kérdésnek Kolumbusztójtás módjára egyszerű megoldását rejtik méhükben, majd össze fogják vásárolni a nagybirtokot, amely ügyis alkonnyodó,an van a DAVID jóslatai szerint. A pénzt hol veszik rá?... Van a német takaréktárakban elég betét, hiszen az mind a proletármunkásnak a megtakarított tőkéje, a takaréktárak betétjei a kistőkék apró filléreiből gyűltek össze... Csak az a

kár, hogy a munkásságnak nincsen ennyi heverő tőkéje, mert hiszen akkor nem is kívánna rajta földet vásárolni. Az a kár, hogy ezt az egész nagy akciót nem lehet megcsinálni, mert a nagybirtokosok sem állami kisajátítással, sem pedig pénzért nem hajlandók a nekik még mindig annyira járadékos nagybirtoktól megválni.

És OPPENHEIMER településszövetkezetei épen úgy nem akarnak megszületni, ahogy nem sikerül MENGER-nek keresztülvinni kedvenc kiindulópontját: a nagybirtokok állami kisajátítását.

Látnivaló, hogy az első kiindulást nem olyan könnyű megtalálni.

A szociális kérdés megoldásához való utak nem olyan egyszerűek. Az az út komplikált és szövevényes.

Az individuális gazdálkodás kapitalisztikus alapjai még nem termettek ki magukat, ott a kapitalizáció még soká folyhat. Az államok csak a nekik hasznos közlekedési eszközöket kollektivizálják és ők maguk egyébként a magántulajdon legkonzervatívabb örei. A szövetkezetek volnának a legalkalmasabb szabad módok a termelés kollektivizálására, de azok még gyermekkorukat élik.

Most a világháborúban ugyan az államok a termelésnek olyan kollektív láncolatát és a termékeknek olyan szociális elosztását valósították meg, amit álmodni sem lehetett volna akár egy évtized előtt; azonban ez csak a kisajátítás formájában, ideiglenes jelleggel történt s akkor is az államnak igen bőven kellett kárpótolni mindenkit a tulajdonáért. A kényszerűség sem hozott tehát igazán szociálisztikus, vagy kollektív termelést ígérő berendezéseket napvilágra.

A keresztény szocializmus

sem tartalmazza a társadalmi kérdés végleges formái megoldását, csak annak az elveit hangsúlyozza.

A keresztény szocializmus a korlátlan magántulajdonon fölépülő konzervatív ideológia, amely a társadalmi jótékony-ságot tűzte ki legbiztosabb szerül a bajok orvosolására. Ebben még a tudományos rendszerek is a fő szempontokat jelölik

meg. POEY (Manuel de sociologie catholique, Paris, 1914.) a szociális kérdés lényegéül a depopuláció, alkoholizmus és gyermekkriminalitás elleni küzdelmet jelöli meg. Ugyanilyen szellemben ír CATHREIN az ő híres Erkölcsbölcseletében.

Formai megoldást tehát a keresztény szocializmustól sem várhatunk, csak úgy, ahogy a szociáldemokrata rendszerek kénytelenek adósok maradni a megoldás legközelebbi útjaival.

GIESSWEIN a kommunisztikus alapon fölépült társadalmat a kereszténység lényegével ugyan összeférhetőnek tartja, de azt gyakorlatilag kivihetetlennek nyilvánítja.

Tényleg, a keresztény szocializmus programja sokkal kevesebbet foglal magában a kereszténység programjánál. A kereszténység a társadalom statikai ideálját tűzi ki s mint ilyen a lehető legszociálistikusabb világnézet. A keresztény szocializmus pedig csak dinamikai megoldásokat tartalmaz, azok közül is a legkevésbé jelentőseket.

Végigtekintve így az állam, a szabad fejlődés és a szövetkezetek szocializmusának megvalósulási nehézségein, keressük az okokat, amelyek a háromféle irány lassú együttműködése, együttúrlódása után valószínűen látható irányban fogják a társadalmi kérdést valamilyen megoldás felé előmozdítani.

A munka lélektana

kínálkozik egyik ilyen szemléleti iránynak. Ennek a jellege és módosulása fogja meghatározni, hogy a jövőben az individuális gazdálkodás egész a csődig fokozódik-e, amikor egy amerikai trösztkirály lesz az ura a világ összes javainak, vagy talán az állami szocializmus, avagy a szövetkezeti szocializmus fog-e megvalósulni.

A világtörténelem arra tanít bennünket, hogy folytonosan csökken a munka szolgasága. Az ókor rabszolgaságánál jobb a középkor hűbéri köteléke; ennél jobb az újkor bér munkás szabadsága. Még azok is gondoltak erre, akik meglehetősen pontosan meg akartak rajzolni a jövő munkájának

minden vonatkozását; VANDERVELDE említi egy helyen, hogy a kollektív munkaállamban mindenki kötelező részt fog venni a durva és alacsonyrendű munkában s hogy ezt akkor az emberek elviselhetőbbnek és természetesnek fogják találni.

Másik elismert jelensége a munkának az, hogy a munka nélkül szereshető jövedelmek aránytalansága a munka jövedelméhez viszonyítva csökkenőben van. A pénz, mint heverő tőke egyre kisebb jövedelmet jelent. A vagyonok kamataiból munka nélkül sokkal kevésbé lehet jól élni, mint akár az egyszerű munkából.

A legmunkátlanabb jövedelmek: a közvetítő kereskedelem jövedelmei megcsökkennek az által az út által, hogy a középkereskedelem kiküszöbölődik s a nagykoncepciójú nagykereskedelem is a termelőkhöz közelebb szívódik. A termelők a kiskereskedelem számára a maguk útjain juttatják el a portékát; a munkás kiskereskedelem már aránylag kevésbé drágítja az árut. Ebben a tekintetben a fogyasztószövetkezetek tanulságos példát szolgáltathatnak.

A nagyipar munkanélküli jövedelmét, mint láttuk az U. S. A. ipari fejlődésénél, alig tudja az előbbi percentjében megtartani p munkaszisztéma segítségével is. A jövedelmet, amely az értéktöbbletből előáll, kénytelen a szintén nagy munkával küzdő nyersanyag vásárlására és a munkások bérének emelésére fordítani.

A nagybirtokról láttuk, hogy intenzívebb népességű vidékeken már nem az az előnyös gazdálkodási forma s hogy sok kézen keresztül a földjáradékot már nem lehet adni, úgy, hogy még albérlőkre is jusson belőle.

A munkabéreket összehasonlítva az elsőrendű élelmi cikkek áraival, azt látjuk, hogy index-számaik keresztezik egymást: három évtizeddel előbb még a munkabér index-száma volt az alacsonyabb, a legújabb időben pedig az élelmi cikkeké. A munkabérek tehát jobban emelkedtek valamivel, mint az elsőrendű szükségletek árai.

Az individuális gazdálkodás az akkordmunka megvalósí-

tására törekszik. A munkásszindikátusok pedig a bérmunka mellett küzdenek. A TAYLOR-rendszer tudományos mérései igyekeznek a kettőnek ellentétét kiegyenlíteni.

Ma még a munka egyhangúsága az, ami az ipari munkásnak idegzetét leőrli. Azt hiszem, hogy a közeljövőben be lehet majd látni, hogy amennyit nyer az ipari termelés az egyhangú és egyforma munka szisztémájában, annyit veszít a munkás fáradt idegzete folytán a gyorsaságban. Mert a TAYLOR-rendszerű számításoknak a kalkulációkban közepesen fáradt munkást kell fölvenni. Gyorsabb és változatosabb munkamozdulatokon fog fölépülni a jövő ipari munkájának szisztémája és a jövő javított TAYLOR-rendszere.

Az államszocializmus megvalósulása a munkának általános kényszerét hozna be, ahol a különböző munkanemeki mindenkinek egyenlő részt kellene vennie. Mondani sem szükséges, hogy ez milyen lehetetlenség. Viszont, ha a munkanemek osztályozása következne be, akkor azonnal kialakulna a munka-arisztokrácia, a plutokráciának új formában való megújulása.

De bármilyen államilag szabályozott és államban végbenő közös termelést képzelünk is el, az emberek ott a munkát a legkönnyebb oldaláról vennék egészen addig a határig, amely határ a végzett munka arányában jutalmazná őket. Ha pedig ez következik be, akkor ismét csak előáll a munkaeredmények kapitalizmusa és a keresetfölösleg kapitalisztikus fölhalmozódása.

Az állam, mint munkaadó

még korántsem volna mostanság alkalmas ezekre a föladatakra. Bürokratikus szervezetével az állam ma egyfelől a legridegebb kapitalista a saját munkásaival, a hivatalnokaival szemben, másfelől a legerélytelenebb üzletfőnök, akinek ezer és ezer hivatalnoka rossz munkaszisztémával, vagy semmittevéssel tölti el az időt.

Az az állam (és valamennyi ilyen), amelyik a saját adminisztrációját olyan rosszul látja el, még messze van

attól, hogy igazságos munkafelosztás alapján vegye kezébe a termelésnek ügyét. Bürokráciája erre képtelenné teszi.

A nyugati államok valahogyan biztosítják még tisztviselőik megélhetését és függetlenné teszik azokat a korrumpálni kész társadalomtól, de a keletiek, Oroszország és Törökország csaknem lopásra utalják a szellemi munkásaikat.

Ha tisztán a gépszerű adminisztrációt nem tudják ellátni az államok jól, akkor mit lehetne most várni valamilyen termelési szervezkedésben? Ahol az emberek lelki alkalmazkodása még nem érte el azt a határt, hogy a köz számára lelkiismeretesen dolgozzanak, ahol az állam munkása munkátlan-sággal kénytelen magának elégtételt venni a létminimumnál lejjebb álló fizetés miatt, ott az állam nem való még nagy feladatokra, ott az emberek még nem értek meg arra, hogy egész munkaerejüket magasabb föladatakra szenteljék.

Az állam, mint szociálpolitikus

még kevésbé biztat egyelőre pozitív reménységgel. Ami szociálpolitikát ma az állam üz, az csak tapogatózás, vagy a társadalmi osztályoknak egymással való békítése abban a reményben, hogy az állam élére jutott vezetőket pozíciójukban élni hagyják.

Egyszer háziipari tanfolyamok, aztán a gyáriparnak nyújtott milliós prémiumok; egyszer vetőmagkölcson a kisgazdáknak, aztán milliókba menő luxuslótényésztés; egyszer a létminimum adómentesítése, aztán a nagy szállítási díjkedvezmények: ezek a sarkkövek jellemzik az államok kezdetleges, békítő szociálpolitikáját. Nem ismerik a fejlődés útjait, nem egyengetik a fejlődés rázkódásait, csak akkor, amikor már igazán nagy bajokon kell segíteni.

Az állam rossz gazda.

Óriási budgetjével, amely Európaszerte fölülmúlja már a nemzeti jövedelmek tizedrészét, nem tudja fönntartani a nagy gazdasági versenyben legértékesebb társadalmi osztályát, a szellemi középosztályt.

Az állam rossz kereskedő.

Övé a legtöbb helyen a forgalom minden eszköze s nem tudja lehetővé tenni a javak olcsó és gyors cseréjét, úgy, hogy ne a munkanélküli közvetítő kereskedelemnek jusson ebben a cserében a legnagyobb haszon.

Mindezek a hibák azonban a múltban fokozottabban megvoltak s a jelenben egyre jobban tűnedeznek. Csak még a mára mondhatjuk ki egész határozottsággal, hogy az állam nem volna képes egyszerre átvenni a társadalom fõntartásának ráváró szerepét. A holnapot nem látja senki. A holnapnak nagy javulást kell hozni.

Az emberek lelki alkalmazkodottsága a közéletet illetõleg annyira megnõvekedett az utolsó évtizedekben s különösen a világháborúban, mint még soha.

Az állam a szociálistikus gazdasági elosztásnak olyan magaslatára jutott, mint eddig még soha. Hogy ez a magaslat még ma nem a fejlõdés csúcspontja, az természetes. Hiszen az az állam, amely a háborúban fiai életét ingyen elfogadja és a rokkantakat óriási erõfeszítés után is csak félig tudja a koldulástól megmenteni, de viszont a termelõknek kétszeres árat fizet a terményeiért és nem meri, nem tudja legalább ideiglenesen monopóliumszerûen birtokába venni az ipari és mezõgazdasági termés gyümölcsseit: az az állam még nem emelkedett a szociális teljesítések magaslatára, még mint individuális berendezkedésû állam sem.

De a beavatkozás körének egyre nagyobb nõvõlése, a beavatkozás és alávetettség egyre nagyobb elismerése az emberek részérõl minden jóval kecsegtet.

Hogy tényleg lelki alkalmazkodás eredménye a szociálisabb gondolkodás térfoglalása, azt a szociális intézmények egyre nõvekvõ száma, a progresszív adó és a választójogoknak most már gyakrabbi és forradalom nélkül való kiterjesztése s más példák bizonyítják.

Az államok földpolitikája a parcellázások terén minde-nütt jelentõs lendületet vesz. A parcellázott föld, még akkor is, ha az korlátlan magántulajdon és nem örökbérlet forma-

jában adódik is, nem tulajdon, hanem csak az állam javának haszonélvezete, a parcellázás egyéb anyagi és etikai föltételei miatt. Itt és ebben a formában jelentkezik legelőször az állami tulajdonnak egy halványan gyöngye formája.

Az állam a forgalmi eszközöknek birtokában tulajdonképpen a szövetkezeti gazdálkodás előnyeit is megvalósítja. Az állami vasutak, a posta, a távíró, a telefon, a városi közúti vasutak, a városi jég, a városi villanyos áram: tulajdonképpen monopolizált szövetkezetek, mert szabad társulást biztosítanak mindenki számára és mellette nem teljesen altruisztikus alapon állanak.

Az állami és közgazdálkodás ebben a tekintetben tehát már az emberek lelki alkalmazkodottságán fölépülő kényszerrel biztosítja azokat az előnyöket, amiket csak a szabad társuláson alapuló szövetkezet tud biztosítani, de amelyeket épen a szövetkezet az emberek egyébként nehézkes társulásánál fogva csak lassan és bizonytalanul tudna megvalósítani.

Minden bürokráciája mellett is tehát az állam pótolja a szabad társulásnak sok előnyét. Az állami vasutak ténye az ember magas lelki alkalmazkodottságának kultúrbizonyítéka. Az OPPENHEIMER települő szövetkezete tervének sikertelensége az individuális gondolkodás legerősebb jele: bizonyos kényszer nélkül a lelki alkalmazottság sohasem állott volna be, mert az emberiség nagy tömegei még nem érettek akár a gazdasági alkalmazkodásnak olyan kis egyesített munkájára sem, mint amilyenek a szövetkezetek.

Az állam és a szövetkezetek, mint az egyéni gazdálkodás versenytársai.

A szociális fejlődésben az állam jobban föl tudja venni a versenyt az individuális gazdálkodás káros túlzásaival, mint a szövetkezet.

Oka ennek nagyon egyszerű. A szövetkezet a legminimálisabb anyagi eszközökkel induló szabad társulás. Az állam pedig már kötött és kényszerített együttműködése az őt alkotó sok embernek.

A közvélemény nyomása alatt egyetlen progresszív adóval, vagy ellenőrzéssel jobban szabályozhatja -az állam például egy trösztnek a gazdasági életét, mint a kis tőkével rendelkező szövetkezet az ő kezdetleges versenyével.

A szövetkezet autonóm jellege miatt is nélkülözi az egységes vezetést. Az állam minden bürokratizmusa mellett is ebben a tekintetben is előnyben van a szövetkezet fölött.

A termelőszövetkezetek közül a mezőgazdaságiak a gépek és a munkaidő kérdésében nem tudnak dűlőre jutni. Az ipariak olyan kis számban vannak, hogy még el sem kezdhették a versenyt a nagy vállalatokkal. Különbösen is az ipari szövetkezet kisipar-típusa miatt sem versenyképes az individuális nagyüzemmel.

A fogyasztószövetkezetek bírják ugyan a versenyt a nagykereskedelemmel egy bizonyos mértékig, de már például a trösztök árszabályozó hatásával szemben egészen tehetetlenek.

A trösztökkel egyedül az állam versenyezhet. MÉRAY kimutatta ugyan egy eddig tudományos oldalról kellően nem méltányolt utópisztikus regényében, az Amerika Cézárjában, hogy ez a küzdelem mennyire nehéz, — de azért mégis lehetséges. Sőt folyik a küzdelem az U. S. A.-ban is, hogy változó eredménnyel, az természetes.

A történelmi fejlődésen végigtekintve, az állam beavatkozó hatásának nagyobb sikert jósolhatunk, mint a szövetkezetek gazdálkodásának. Az individuális gazdálkodás csődje után nem a szövetkezetek, hanem a mindig hatalmasabb és mindig jobban alkalmazkodott emberekből álló állam fogja a kezébe venni a kollektív gazdálkodás gyepelőjét.

Hozzá el kell még gondolnunk, hogy a szövetkezet a tulajdonnak korporatív és nem kollektív módját testesíti meg. Az állam az, amely a tulajdonnak a korlátait legjobban megszorította. És az állam az, amely ezeket a korlátokat a kezében tartja.

A magántulajdon kérdése

teszi legjobban próbára a szocialista és individualista írók kritikus gondolkozását.

A tulajdon abban a merev római jogi dogmatikus értelmezésben, amelyben a dolgok fölötti és kizárólagos uralmat jelent, sohasem létezett.

A szláv közös tulajdonok, az orosz mir, a szerb házközösségek, a középkori jobbágyság és az újkori jobbágyi viszony a tulajdonnak mind más és más formái: több vagy kevesebb megkötöttséggel. Amint a modern fejlődés bizonyos helyen más és más birtoktípusnak kedvez s a kis és nagygazdaságokat produkálja, épen úgy a fejlődés a tulajdonnak is különböző alakjait hozta létre.

Az ipari termelésnél is számtalan megkötöttségi formája van a tulajdonnak. Az államkölcsonozte gépekkel üzött középipar és kisipar, a kereskedelmi zálogjog és a szövetkezeti termelés, a nyereségrészesedéssel kombinált munkabér: mind megannyi megkötői a termelés kizárólagos tulajdonjogának

A vasutak és más forgalmi eszközök kollektív tulajdont képeznek csaknem egész Európában, de Angliában és az U. S. A.-ban individuális tulajdonok.

De változik a kollektivitás köre is, amelyben a kollektív tulajdon mozog: az állami használatú vasutak, a községi erdők és legelők, a családi háztartási dolgok mind különböző megvalósulásai a kollektív tulajdonnak. Sőt a kollektivitás szorossága is különböző: a szövetkezetek korporatív tulajdonának eszmei hányadrésze a tagok részéről átruházható s mint ilyen, csak a közös tulajdon ismérveivel bír; de magának a szövetkezetnek működése és fönnállása a vagyonnak egyébként kollektivitását föltételezi, úgy hogy azt a kilépőknek bármily nagy csoportja sem bonthatja föl.

A tulajdon kérdése tehát sokkal komplikáltabb, mint azt első pillanatra hinni lehetne.

Korlátai a szabad rendelkezésnek az ipari termelésben az állami ellenőrzés, a szakértelemhez kötöttség, a kisajátítás,

a rekvirálás, a progresszív adó, — a földtermelésben a szolgalmak, a művelési korlátok, a vadászat, a halászat, bányászat, vízjogi és egyéb művelési megszorítások, a termények ármaximálása: — mindmegannyi dolog, amikkel a fejlődő államszervezet az ember magántulajdonának kizárólagosságát a többi ember érdekében kikezdte.

A magántulajdon a dolgok fölött egyre kisebb rendelkezést jelent.

Sokszor nem is a formája fő, hanem az, hogy a tulajdonos a gyümölcseit háborítatlanul élvezze. Például a járadék-birtokok, az örökbérlet kedvezőbb föltételekkel többet érhet, mint a magára utalt tulajdon. A legtöbb kollektív intézmény olyan, hogy állami megalkotás nélkül az emberek maguknak hasonló előnyöket, mint a mi azoknak a használatával jár, sehogy sem tudnának teremteni. Például a vasutakat részvénytársasági vagy szövetkezeti alapon megteremteni nagyon nehéz volna; Középeurópában a vasútépítő részvénytársaságok többnyire csak állami garanciával tudnak megalakulni.

A kollektivitás fejlődése

az őstörténetből indul ki. A legelső kollektív intézmény a családi gazdálkodás: közös szerzések közös fogyasztása, közös lakás, közös tulajdona a családi használati tárgyakkal, egyúttal meghagyva külön tulajdonul a férfinak és a nőnek nemi jellegével kapcsolatos dolgok magántulajdonát.

De már korán kezdett kifejlődni a törzsnek és a községnek kollektív tulajdona a kooperációk szaporodásával.

Ezek a kezdetleges törzsi és községi kollektív tulajdonok nem a gazdálkodásból kifolyólag, hanem a közös védelemből kifolyólag inkább politikai, mint gazdasági alkotások voltak; legtöbbjük a közös védelemre szolgált. De azért számtalan szociológiai író említ télire való közös eleséggyűjtést és más közös gazdálkodást.

A közös föld intézménye az egész világtörténelmen végigvonul. Van kollektív közös föld és van a szónak modern magánjogi értelmében vett közös tulajdon.

A kollektivitás egyidőre érintetlenül hagyta e legkisebb gazdasági termelő egységet, a családot és csak évszázadok során kezd a családi termelési forma bomladoxni. A javak cseréjével és a foglalkozások differenciálódásával már családi termelésről csak a földmívelő népnél lehet beszélni. A későbbi gazdálkodásban már a nemföldmívelőknél nem a termelés, hanem a fogyasztás történik a család keretében, tehát nem a termelés a kollektív, hanem a fogyasztásra szánt cikkek lesznek kollektív tulajdonná.

Közben az állam kezdi a közös célú intézmények megvalósítását. Első egyesülése az embereknek az önvédelmi célból történő egyesülés. A hadsereg a legrégebb kollektív intézmény a törzs és a család keretén kívül.

Utána a templomok és az iskolák, majd a többi kollektív célú intézmény fejlődése van soron. Az újkor teremti meg a vasutak kollektivitását, majd rohamos egymásutánban jön a mai modern állam kollektív intézményeinek egész sorozata.

Közben a községek sem maradnak tétlenek s azokat a dolgokat, amelyeket nagyobb arányban keli megvalósítani, sietnek megcsinálni. Az utak, közúti vasutak után a vízvezeték a történelmi fontosságú, mert mindennél előbb halózta be a városokat. Utána jött a telegráf és a telefon, majd a villanyvilágítás hálózata.

Ezalatt a legújabb nagyvárosi kollektív intézmények is kifejlődtek: ma még házakhoz kötve a központi fűtés és a melegvízszolgáltatás, továbbá a bérházak közös mellékhelyiségei: a mosókonyhák és vasalók. A közös főzésre számtalan jobban, vagy rosszabbul sikerült kísérlet után mostanában kezd rájönni a házak vagy utcák, utcablokkok kollektivitása a nagyvárosokban.

A közeljövő a kollektív intézményeknek még egész sorával adós.

A közeljövő kollektivitása

többféle irányban fog kifejlődésre jutni.

A család keretéből először kiesett a termelés, aztán most a fogyasztás tekintélyes része kezd kiesni. Ha ez a kollektivizálódás eleinte csak a nagyvárosokban megy is végbe, mégis általánosságra vezet, mert láttuk egyrésről a városbatolulás óriási mértékét, másrésről a földművelésnek farmszerű fejlődését, ami szintén kollektív közlekedést föltételez, azután meg a kollektivitás előnye a városból a falu felé is terjed, s ma már a falusi gazdálkodás is számtalan tömegcikket fogyaszt, amit nem ő termel, számtalan kollektív intézménynek a részese.

A fogyasztás terén a legközelebbi jövő a fogyasztásra szánt élelmi cikkek földolgozását fogja kivenni a család keretéből.

Az utolsó tíz-húsz esztendő alatt a nagyvárosok közönsége a munkahelyéhez legközelebb eső kiskocsmába tért ebédelni és hideg ételeket kezd vacsorázni, amelyeket a szakácsművészet már a fogyasztásra való, tetszetős formában hoz a piacra. Az emberiség egyötödének — Angliában egyharmadának — a táplálkozási rendje, ami évezredek óta megcsontosodott, egyszeriben átalakult 10—20 esztendő alatt. A női munka és a nagyvárosi élet kényszerűsége csak folytatni fogja az életnek ebben az irányban való átalakulását. Megoldására a formáknak egész sora kínálkozik, de bizonyos, hogy pár évtized múlva a fűzés csaknem egészen el fog tűnni a családi gazdálkodásból és teljesen kollektív ügye lesz az emberiség legnagyobb részének. Az az óriási időmegtakarítás, amit ezzel az ember el fog érni, hatalmas energiákat szabadít föl.

Más fejlődési irány a gyermeknevelés kollektívvá tétele. Az állam már most is számtalan módon beleavatkozik a gyermeknevelésbe. Az iskolakötelezettség először szakította meg azokat a kötelékeket, amelyek a gyermeket a család-

hoz fűzték. A kötelező gyermekgyógyítás és a fertőző betegségekben szenvedőknek kötelező elkülönítése a szülőkre nézve fájdalmas, de a drága gyermekéletre nézve okos intézkedés lett az új társadalomnak.

A kollektív csecsemőgondozás eddig elért eredményei, amikről az induktív részben bőven megemlékeztünk, még tovább is sarkalják az emberi haladást. A legveszélytelenebb iparágakat is kvalifikációhoz köti ma az állam. Még a lovakat hajtó bérkocsisoktól is szakvizsgát kivan. És a gyermekgondozást, ezt a legnagyobb felelősséggel járó funkciót, amely a született gyermekek csaknem felének időelőtti elpusztulásával jár még ma is, az állam még nem kötötte semmiféle garanciához. Egpár szegényes tanfolyam az egész, ami a szülőket a gyermekgondozás komplikált művészetében pár óra alatt bevezetné, az egész, amit a társadalmi jólékonyság eddig megcsinált ebben a kérdésben. A kötelező anyavédelemtől és csecsemővédelemtől még messze vagyunk. És még messzebb vagyunk a gyermeknevelés ellenőrzésétől, vagy kollektívabbá tételétől.

A gyermekélet, különösen az első hónapokban, állandó orvosi felügyeletet kivan. A múlt idők megoldása egyszerű volt: a gyermekeknek több mint fele elpusztult. Ma is csak nagyon gazdagok rendelkeznek oly lakással és olyan eszközökkel, amelyek a tökéletes gyermekgondozást lehetővé tennék.

A jövő megoldás csakis az lehet, hogy a gyermeket állandó orvosi felügyelet alá helyezzék, az első hónapokban, vagy azokon is túl az anyával együtt csecsemőgondozó intézetekben ápolják. A társadalom legfontosabb kérdéséről van itt szó. Aki szűkkeblű gondolkozással a családi élet melegségét siratja, annak jusson eszébe, hogy a családi élet eddigi melegsége mellett a járatlan és jóhiszemű, de kényelemszerető, sokszor beteg szegény anyáknak csaknem fele gyermekük meghalt eddig, mielőtt az ötödik évet elérte volna.

A kollektív intézmények további fejlődése sorában a kultúrának még beláthatatlan és áttekinthetetlen új vonatko-

zásai lehetnek. A kultúrigények népszerűsítése, a közös fürdők, könyvtárak, étkezők és társalgók mind olyan funkciókat teljesítenek majd a jövőben, amelyeket a család háztartása, vagy gazdálkodása nem tud nyújtani. Amelyek azonban azt a lényegyet nem érintik, ami a férfi és a nő monogam viszonyában eddig kifejlődött, sőt azt megszépíti és megnemesíti.

A kollektivitás fejlődésének a mezeje időnkint más és más lesz. Ma a kollektív intézmények egy része a nagyvárosi modern házban fejlődik. Később ezt valószínűleg nagyobb házcsoportok fogják átvenni, mert azok könnyebben tudják megcsinálni a közös étkezést, a közös gyermekfelügyeletet, közös nagyszabású fürdőket, könyvtárakat és irodákat.

A mezei gazdálkozás kollektív intézményeinek még soká a község lesz az alapja. A község és a farmgazdálkodási forma egyformán elláthat kollektív intézményeket.

Mindezek mellett a városok és az államok, sőt az államoknál is nagyobb, nemzetközi vonatkozású vállalatok, különösen a közlekedés terén (gondoljunk csak a nemzetközi vasúti hálókocsokra) — újabb és újabb ilyenforma intézményeket fognak teremteni.

A távoljövő kollektivitása

már a földművelést és az ipart fogja sokszoros szálával egybefonni olyan intézkedéseknek, amelyek a jövő kollektív tulajdonát egyre jobban megközelítik.

Már STAMMLER is siet megjegyezni, hogy a kollektív tulajdon nem a szó jogbölcséleti értelmében vett ideál, hanem csak a fejlődés vonalának ide tendálását lehet megállapítani.

A kollektivizmus fejlődésének az útját a gazdasági használhatóság fogja jellemezni.

Az utat semmiféle praktikus és elméleti tudomány oda pontosan megjósolni nem tudja. Egyet tudunk: hogy az ipari és földművelő termelés lesz a termelési eszközeivel a legkésőbbben kollektív. De viszont látjuk, hogy ezeknek az individualitását is minden esztendő jobban kikezdi, mint az előző.

A földtermelés kisbirtoktípusa tökéletesebb, mint az extenzíven művelt nagybirtok és tényleg az intenzív kultúra hordozója. De éppen az egyéni kisbirtok szorul rá legjobban a kollektív termelőeszközökre. A kisbirtokot a szövetkezés fogja kollektivizálni ott, ahol lehet.

A nagybirtok és a nagyipar kollektív termelése fog legkésőbb elkövetkezni. Részint azért, mert a termelők tőke birtokában legtovább ellenállnak a liberális gazdasági fejlődés mellett a bomlásnak, részint azért, mert az állam is a legkésőbbben fogja magát rászáni, hogy egységüket megbontsa, hiszen az államhatalom kormányzatát monarchiákban és köztársaságokban egyaránt ezek a nagytermelők fogják még hosszú ideig befolyásolni.

De az ellenük való szervezkedés egyre nagyobb mértéket fog ölteni s maga az állam lesz kénytelen úgy, amint most is kezdi tenni, a szabad gazdálkodásuknak minél több határt vonni közérdekből.

Ma még nem látott gazdasági fejlemények is valószínűen csak siettetni fogják ezt a kollektivizálást, hiszen a világháború tapasztalatai most a legkonzervatívabb kormányzatú államokban is a termelt értékek egyenlő szétosztását és bizonyos tekintetben a termelőeszközök kisajátítását kényszerítették ki.

A távoli jövő kollektivitásának a pontos útjait azonban csak annyiban ismerjük, hogy az a családi élet, a nagyvárosi háztömb, a község, az állam kollektív intézményeinek egész sorában fog megvalósulni, legkésőbb maguknak a termelés eredeti eszközeinek s talán legeslegkésőbb a földnek kollektivizálásával.

Összefoglalás: a fejlődés útjai és a társadalmi ideál.

A társadalom gazdasági fejlődése nem egységes vonalakban halad tovább.

Az individuális-kapitalista gazdálkodás lehetőségei még nincsenek kimerítve.

Az ipari üzemek a nagyipar és a trösztök felé halad-

nak. A földművelés az új területeken extenzív nagybirtok formájában, a sűrűn lakott területeken kisbirtokra bomlással halad tovább. De az utóbbi ténynt nem lehet egész határozottsággal megállapítani s nincsen kizárva a földtermelésnek teljes kapitalizációja sem.

Az individuális gazdasági rendet az állam beavatkozással a szocializmus irányában szabályozza.

Az állam szabályozása azonban még tökéletlen. Maga az állam mindenütt a nagytermelők érdekképviselője s ez okból szabályozó hatása csakis az átmenetek egyengetésében merül ki.

Az állam a lelki alkalmazkodottság hiánya miatt sem kollektivizálhatja egyelőre a magántulajdont. Az emberekben is hiányzanak azok a garanciák, amelyek fejlettebb kollektív élethez kellenének.

Az állam mellett az individuális gazdálkodási rend ellenében még a szövetkezetek és a munkásszindikátusok küzdenek.

A szövetkezetek közül a fogyasztószövetkezetek helyes beavatkozással irányítják a javak szétosztását. A termelő szövetkezetek az ipari termelés terén csaknem kilátástalanul veszik föl a küzdelmet a nagyiparral, az őstermelők fejlődése sem mutat olyan garanciát, amitől a társadalmi gazdálkodás nagyfokú átváltozását várhatnók.

A munkásszindikátusok a munka értékelésében pozitív eredményeket értek el. A munkások megélhetési standardja az elsődendő élelmi cikkek áránál magasabbra emelkedett.

A gépek munkaszisztéma javítása a nagyiparban egyelőre a termelő azonos nyeresége mellett állja a munkabéremelést. A munkaszisztéma javítása tehát mind a két félre pozitív gazdasági eredménnyel járhat.

A nagytermelés és a munkások érdeellentétei a további szervezkedésekkel valószínűen javulni fognak. De azért nincsen kizárva bizonyos ellentétek túlságos megnövekedésénél a forradalmi irányban való fejlődés sem.

Ezt azonban az állam beavatkozásokkal igyekszik megakadályozni. Az állami beavatkozások egyre nagyobb tért

nyernek a termelés rovására és a munka javára. (Ahol a dolog ellentétesen fejlődik, ott fenyeget a forradalom veszélye.)

Az államok a lélektani alkalmazottság növekedésével mindig több intézményt fognak kollektivizálni.

A kollektív intézmények fejlődése sorában minden bizonnyal a termelőeszközöknek már ugyan megkezdett kollektivizálása lesz az utolsó.

Valószínűbb, hogy a békés megegyezések folytonossága, mint forradalom fogja ezt megvalósítani, mert a szindikátusok és szövetkezetek munkája mellett az állami élet is mindinkább kénytelen tért engedni a munka jogának a tőke fölött.

Bár a kollektív államot ez idő szerint megvalósítani sem az állam, sem az emberek lelki fejletlensége miatt nem lehet, valószínű, hogy a közel jövő fejlődése erre irányul; ezt az intézmények kollektiválásának egész sora és a magántulajdonnak mindig nagyobb korlátozottsága mutatja.

A kollektív társadalom a munkán fog fölépülni. Első küzdelmei a munka típusainak osztályozása körül lesznek és benne valószínűleg munka-arisztokrácia fog kifejlődni.

Ennyi az, amit a jövő fejlődéséről tudományos kritikával elképzelhetünk.

A társadalmi ideál útja most már világos:

A termelőeszközöket az emberi munka és az állam alkalmazkodottságának foka szerint kell kollektivizálni.

Ebben az esetben a társadalmi ellentétek a lehető legkisebbek lesznek.

Az individuális gazdálkodás ellen való küzdelemben a szindikátusok és a szövetkezetek képviselik a természetes kiválasztás hatását, az állam munkája pedig a mesterséges kiválasztását. Mindkettőnek szerepe van.

Az individuális gazdálkodás a termelőeszközök birtokában mindegyik ellen tud küzdeni. Ezt a küzdelmet azonban a szociális gondolkozásnak tagadhatatlanul kezdődő általános térfoglalása enyhíti.

Tehát sem a szindikátusok és azoknak különböző (orthodox, marxista, revizionista, vagy action directe) takti-

kája, sem a szövetkezetek ereje, hanem mindez az állami beavatkozásokkal együtt fogja a társadalmi kérdést más irányba terelni.

A társadalmi ideál a szervezett osztályharcot és a békés megalkuvást egyaránt föltételezi.

A legközelebbi jövő társadalmi ideálja: a kollektiválás felé öntudatosan haladó állami működés, amely azonban ezt a haladást a mai társadalomnak legkisebb rázkódásával akarja megvalósítani.

A család fejlődése a társadalom gazdasági életétől nagyjában mindig független volt. A monogámia időtartamban és tökéletességben növekedett. Ezt az irányzatát a kollektív termelési rend mellett, sőt a kollektív gyermeknevelés mellett is meg fogja tartani.

POLITIKA.

Célunk csak a társadalmi ideál útjának irány megjelölése volt. A politika ezen alapuló részletkérdések halmaza; itt csak a vázlatát nyújtom.

A társadalmi ideál minél nagyobb megközelítése adott viszonyok között csak úgy lehetséges, ha az emberek csoportja ezt nemcsak a természetes kiválasztás kényekedve szerint, hanem öntudatos előrelátással és irányítással, a mesterséges beavatkozások láncolatával eszközli.

Az irányításra leghatalmasabb tényező az állam.

Az állam lényege és célja

iránt sok eltérő nézetet vallott már a tudomány. Bár nem az a fontos, hogy minek nevezzük az államot, hanem az, hogy az állam milyen hatalmas és mennyire tud bizonyos célokat megvalósítani, mégis megkíséreljük az állam eddigi elméleteiből és a mai államból annak lényegét meghatározni.

PLATÓN kommunisztikus állama, a szociális államideál, a vagyoni, sőt a családi jogoknak is összességét gyakorolja szuverén módon.

ARISTOTELES szerint az állam a legmagasabb közület, amely önmagának elegendő; az ember államban élő lény, ez az embernek lényeges sajátysága.

CICERO az állami érdeket a magánérdek fölé helyezi, az állam keletkezését történelmi alapon magyarázza.

SZENT ÁGOSTON szerint az állam önzés és rablás eredménye; keletkezése háború és szerződés együttes műve.

MACCHIAVELLI az állam célját és létezését a fejedelmek érdekével veszi azonosnak; híressé vált célelmélete érdeké-

ben minden eszközt megengedhetőnek vél az állami élet megtartására.

MORUS TAMÁS állama ideális alapon fölépülő szabad demokrácia.

GROTIUS szerint az állam szerződésen alapuló személyes folytonossága az embergenerációknak.

PUFFENDORF szerződési elmélete, SPINOZA objektív racionalizmusa, HOBBS bellum omnium contra omnesből előállott szerződéses állama, MILTON kétoldalú, fölbontható államszerződése, LOCKE mérsékelt népszuverenitás elmélete képezik az átmeneteket a tudományban az államszuverenitásnak a néphez való visszavezetésére.

WOLFF már a néptől származtatja az állam hatalmát. Vico, a szociológiai megismerésnek egyik úttörője, már a népszuverenitást hangsúlyozza, akárcsak MONTESQUIEU és ROUSSEAU elmélete.

KANT szerint az állam célja már a jog megvalósítása.

COMTE természettudományi magyarázata az államról a szociológiai fölfogásnak már hatalmasabb nekilendülését képezi. Míg a régi iskolában az állam öncélúsága és magamagáért létező lényege mellett folyik a harc (nálunk PULSZKY, CONCHA és KUNZ különböző fölfogásokkal), addig a pozitívizmus államtana az államot csak ideiglenes uralomra jutott társadalomnak tartja, amely az emberek kedvéért él.

Majd különösen a SPENCER organikus magyarázata után jöttek a szerves államelméletek, a szervezetek öncélúságának magyarázatával.

BENTHAM utilitárius elmélete helyezte az államot és annak célját a legegyszerűbben a köztudatba: az állam célja minél több ember minél nagyobb boldogságának a megvalósítása. Ezt a célt az állam csak lassan-lassan fogja elérni, ha a boldogságra való törekvést minél szélesebb körben tudja majd kielégíteni.

Bár a legújabb filozófia mindenütt erősen teleológikus fölfogást hozott az állam funkciói körének magyarázatába, az újabb politikai tudomány már az állam lényegének és

céljának elméleti meghatározását mellőzni kezdi s csak a szónak német értelmében vett általános államtanok foglalkoznak még ilyen meddő magyarázatokkal.

Kritikai szempontból, de a politika megvalósításának kérdéséből itt az érdekelhet bennünket, hogy hogyan lesz a mai állam, amelynek analitikus elemzése a legkülönbözőbb érdekszövevények konglomerációját mutatja, mégis hivatott arra, hogy az emberek lelki alkalmazkodásának fejlődésével a társadalmi ideál kérdését megvalósítsa vagy megközelítse?

Az állam ma nem egyéb, mint közjogi formába öltötett megtestesülése a hatalmi viszonyoknak. Ezek a hatalmi viszonyok merőben a magánérdeken alapulnak.

A szocialisták osztályállama, mely csak a hatalmasok érdekét akarja megvalósítani és a legideálisabban fölfogott nemzetállam, amely az egyéni érdeket eltörpíti öncélúságának súlyával: egy és ugyanazon állam. Ugyanannak a dolognak két oldalról való szemlélete okozza ezt a majdnem kiegyenlíthetetlen nézetkülömbiséget.

Valóban: az állam ereje a vezető hatalom erején alapul. Látjuk ezt a gyorsan változó, egyébként tökéletes szervezetű délamerikai köztársaságok gyakori forradalmainál, ahol az uralomra jutott érdekszövetségek a katonai hatalmat igyekeznek mielőbb kézrekeríteni s vele az állam új életét inaugurálják. Ez a hatalom azonban siet mielőbb közjogi formát öltetni.

Való, hogy az állam hatalmi viszonyok eredménye. Sőt az is igaz, hogy ezek a hatalmi viszonyok nem valami szerződésből, nem a nép szuverenitásából, hanem a legténylegesebb magánérdek leszűrődéséből erednek. Az is igaz, hogy ezt a hatalmi alakulást az uralomra jutott csoport siet közjogi és alkotmányos jelentőségű intézményekkel megerősíteni. Az is igaz, hogy eddig minden állam osztályállam volt, mert minden állam vezetői a születési, vagy vagyoni arisztokrácia embereiből kerültek ki. Sőt még ez volt mindig a jobbik eset, mert a forradalmian gyors államformaváltozá-

sok, mint Franciaország és a délamerikai államok mutatták, a nép legkevésbé értékes és hivatott elemét juttatták a főhatalomra, ugyanolyan osztályszervezkedés kapcsán, mint amilyen a mai modern államok legtöbbszörében van.

És mégis: mindezek mellett az állam mégis szuverén a szónak nemcsak politikai, hanem tényleges értelmében. Az állam mégis megtestesítője az egész összességnek. Az állam mégis a hazát jelenti BEBEL-nek és a mai szociáldemokráciának csak úgy, mint a többi társadalmi osztálynak.

Egyik véglet-teória sem állja meg a helyét; különben is csak üres magyarázattal szolgálhat mindegyik elmélet az állam személyiségéről vagy szuverenitásáról.

A valóság mindössze annyi, hogy az államban a nép egyre nagyobb részt vesz, mint irányító. Hogy az állam egyre több embernek a hazájává válik. Hogy az állam mindinkább egyenlő lesz az őt alkotó embertömeeggel s nem lesz azoknak az elnyomója.

Mindezek csak azt mutatják, hogy amint az állam állja a modern tudomány elemező tekintetét, épen úgy állania kell annak a kritikáját is. Minden személyiség-elmélet, vagy minden osztály állam-jelző csak a szavakkal való játék.

Ma az állam az uralomra jutott legmagasabbrendű társadalom.

Az állam az osztályállam és az édes haza — egy személyben.

Az állam: a minden.

Az állam szervezete

épen úgy meddő vitáknak a tárgya. A mai állam hármas szervezetű: benne az államfő, a parlament és a minisztérium gyakorolja a hatalmat.

A hatalomnak erre a megosztására ismét szép elméletek épültek: a MONTESQUIEU balance des pouvoirs-ja, a HEGEL és KUNZ egységgé létele, a mai modern államelméletek során LABAND és STEIN LŐRINC egységesítő fölfogása.

Tényleg a hatalom GYAKORLÁSÁNAK ez a megosztása

teljesen illuzórius és semmi alkotmánygaranciát nem foglal magában. A legszabadabb köztársaság is lehet elnyomója minden személyes szabadságnak, ha rossz az alkotmánya és merész az államfője; a legszilárdabb monarchia is lehet a szabadság hazája, amelyben az alkotmány és a parlament élete dominál.

A köztársasági vagy monarchikus kormányforma, a parlamenti rendszerek és a kormányzat kérdései a politika tudományának részletkérdései, amelyek az egyes államokban még sokáig, sok okból lesznek különbözők.

Egységes fejlődési vonalul itt is, mint a szociálpolitikában a lelki alkalmazkodás fejlődésével föllépő nagyobb demokráciát lehet kitűzni.

A választói jognak, mint a mai parlamenti élet főtényezőjének minél nagyobb kiszélesítése a jövő föladata. Európa fele államában már megvan az általános választójog. Ez a forma maga sem dogma, mert néhol bajjal jár a rajta épült parlament működése, néhol pedig az általános férfiválasztójog szembetűnő konzervativizmust jelent, ha ugyanakkor a nők a választójog gyakorlásából egészen ki vannak rekesztve.

A nők választójoga, mint láttuk, sok helyütt már általános. Ezek az északi országok azonban annyira fejlett kultúrájúak, hogy az általános női választójogot könnyen megbírják. A női választójognak minél szélesebb körben való kiterjesztése most már a többi európai államnak közeljövőben megvalósítandó föladata.

A háború és béke kérdése

talán már a világháború végével a parlamentek ellenőrzése és döntése alá helyeződik. A diplomácia titokzatos munkája is jó, ha kellő előzetes kritikában részesül. Attól lehet félni, hogy a nyilvánosság tüzeiben a diplomáciáról lehulló lepel azt árulja el, hogy a vélnél is kisebb készültséggel és körültekintéssel vezette évszázadokon át az embereket a diplomáciának titokzatosság kódébe burkolózott tudománytalansága.

A konzervatív és radikális irányok

küzdelme a későbbi jövőben sem fog megszűnni. Ez a harc szükséges lesz mindig. Sőt a legegészségesebb fejlődés mindig ennek a két irányzatnak a küzdelme, amint azt az évszázados angol példából most már a legtöbb európai államélet megtanulta.

De a jövőben egyre kisebb lesz az állam konzervativizmusa és egyre kisebb a szocializmus radikálissága. A modern állam szakított már a laissez faire, laissez passer elvével s viszont a modern szocializmus mindinkább revizionista irányban dolgozik.

Az osztályharcok

sem fognak megszűnni, csak enyhébb formában lezajlani. Az osztályellentéteken kívül még számtalan érdekcsoport szervekedése fog támadni, amelyek mind az állam szabályozásától fogják várni érdekeik kiegyenlítését. És az állam mind jobban meg fogja találni a harmóniát ezek között az érdekek között. Az igaz, hogy a jó kormányzás művészete egyre nehezebb lesz s nem fog kimerülni a szuronyok alkalmazásának időnkénti taktikájában.

Menenius Agrippa meséjének rosszhiszeműségét ma már az érdekelt felső osztályok is belátják és maguk sem tudják az államot, bármennyire is közel állanak irányításához, a maguk kicsinyes érdekeinek tisztára megnyerni.

Az osztály ellentétek kiegyenlítése közben az államnak minden igaz érdekekkel le kell számolni.

A középosztály

megmentésének jelszavával a közeljövő állama nem nyújthat majd igazságtalan kedvezményeket, mert mindenki tudni fogja, hogy az osztályváltások gyorsabb lefolyása miatt a modern állam középosztálya alulról folytonosan és frissen fog kiegészülni.

Ellenben az állami funkciókat végző és alárendeltsé-

güknek tudatában az állam ellen nem szervezhető hivatalnokok légióinak tisztességes megélhetést az államnak kell biztosítani, annyival is inkább, mert a jövő hivatalai nem lesznek szinekurák, hanem az egyén egész munkaerejét és munkaképességét fölszívó valódi hivatások.

A hadsereg

már a világháború zivataráiban átalakult néphadsereggé. A gyakorlat megmutatta, hogy a legmodernebb háború is rövid kiképzést, de annál inkább állandó tréninget kívánna.

Az eddigiéknél sokkal szigorúbb sorozások mindenki számára megtalálják majd a nekivaló munkakört a hadsereg nagy szervezetében. Sőt a nők is hozzájutnak az őket megillető, szervezett föladatakhoz.

A nők kötelező katonai szolgálata a hadsereg adminisztrációjában, a betegápolásban és más emberbaráti munkában merül majd ki. De egyébként is a nők szervezett és rendszeres kitanítása az egészségápolásra, a csecsemőgondozásra és betegápolásra kötelező szolgálati időt kíván.

Az így fölkészült hadseregeknek kevesebb tényleges fegyverben álló katonára lesz szükségük, mint a mai militárisztikus állandó hadseregeknek. A néphadsereg amelynek csak a tisztjei a hivatásos katonák, a béke legbiztosabb záloga.

Magától értődik, hogy a néphadsereggel, a katonai osztálykiváltságok: a külön bíróságok, a tisztikülön-becsület fogalma és a tisztikülön-becsület joga eltörlődnek.

A világbéke

nem utópia akkor, ha a háborút legalább csak bizonyos esetekre sikerüli lokalizálni a nemzetközi bíróságoknak és az ezek határozatát végrehajtó nemzetközi hadseregszervezeteknek föllállításával.

A nemzetközi élet az államokat már a világháború után szorosabb politikai és gazdasági egyesülésbe fogja vonni.

Hogy ennek a magasabb nemzetközi szervezetnek Európai Egyesült Államok, vagy az amerikai államoknak

bevonásával Egyesült Kultúrállamok lesz-e a neve, az mellékes. Annyi bizonyos, hogy Középeurópa címen sem állam-szervezet, sem gazdasági szervezet nem alakulhat épen úgy, ahogy a jelen pillanatban készülõ entente-szövetségi gazdasági kapcsolat nem lesz életképes.

A sovinizmus

a nemzetközi államalakulások mellett is meg fogja találni a maga szerepét. Sõt azt a nemzeti hagyományoknak és a nemzeti nyelvnek megõrzésében a mainál is jobban teljesítheti.

A nemzeti kultúrák az összes kultúrák fokozottabb cseréje és a világkereskedelemnek egynéhány világnyelven való lebonyolítása mellett a mainál is fontosabb jelentőségre fognak jutni. Minden nemzet részére sokkal drágább és féltettebben õrzött kincs lesz a nyelve és a nemzeti kultúrájának tiszta eredetisége, mint akár mostan.

Fájdalom, ezt a sovinizmust talán egy népnek sem kell úgy újra megtanulni, mint a magyarságnak, amelynek sovinezta nemzeti öntudata az újabb idõkben úgy elhomályosodott.

A nemzetiségek

állambomlasztó ereje megszűnt. Ma már gazdasági kapcsolatok annyira összeolvasztották a különbözõ nemzetiségű államokban is az embereket, hogy Európa térképe nagyjából a mai fog maradni. Amelyik nemzet ma nem érte meg a föltámadását, az már többé nem fog önálló területként élni.

De másrészt a világháború után elkövetkezendõ kölcsönös nemzetközi békülékenység visszahatása a nemzetiségek sorsát az eddigi elnyomás helyett megértéssel fogja mindenütt fölváltani. Teljes megértés itt sohasem lesz ugyan, de a nemzeti kultúra megõrzésében a nemzetiségek is hasonló elismerését kívánhatják majd nyelvüknek, amint az uralkodó állam a maga nyelvét félti idegen behatásoktól.

Meg fog szünni a nyelv dolgában való féltékenység,

mert az államot a hódításnál és a nyelvkényszernél sokkal erősebb kapcsok fogják összetartani.

Az államok között való kapcsolat szorosabbra fűzése tehát mindenütt a nyelvnek jogait fogja érvényre juttatni; ez a sovinizmus lesz a nemzeti létek megőrzője. A külön államszervezeteknek pedig nem lesz szükségük arra, hogy a nemzetiségeket elnyomják.

A vallások szabadsága

teljesen kifejlődésre jut a jövő államában. Nem teljesülnek ugyan ROUSSEAU polgári vallásról szóló álmai, vagy COMTE pozitív etikája nem emelkedik vallási nivóra, hanem a már meglévő tételes vallások fognak magukba öntudatlan módon is fölszívni újabb és újabb elemeket az emberiség szolidaritásáról.

Nagyon valószínű, hogy a teozófiának egynémely tanítása erős hatással lesz az emberiségnek az emberföltreiekről való általános hitére. Valószínű, hogy magát a kereszténységet is újabb fejlődési fokra juttatja a buddhizmusnak hatása, ami elkerülhetetlen lesz a két vallás egymáshoz közeledésével.

A vallási ideológiák kölcsönös hatása mellett azonban a vallásszabadság az eddigi tételes vallásokat mind meg fogja tartani és azok hagyományait tovább fogják ápolni. Politikai tekintetben a vallások teljes szabadsága mellett azoknak az államelméletre való szabályozó hatása egészen megszűnik. Az egyházak és az állam kettéválasztása így automatikusan fog bekövetkezni.

Az emberiség soknyelvű és sokvallású közösségében a vallásokra is ugyanaz a sors vár, mint ami a nemzeti nyelvekre: a vallási élet a politika teréről a templomokba fog húzódni és ebben a formában megtisztultan él tovább. A nyelvek az internacionális érintkezésben annyira kopnak és fáradnak, hogy eredeti tisztaságukat majd a sovén nemzeti kultúra az irodalomban, a szóbeszédben fogja ujjíteremteni és föntartani.

A családi élet szabadsága

a jövő társadalmában minden szabályozás nélkül a legmagasabb etikai eredményekkel biztat.

Ha elgondoljuk, hogy a gyáripár forradalomszerű kifejlődése Északnyugat-Európában milyen rövid időre tudta csak a városbatömörülés folytán a törvénytelen gyermekek számarányát megnövelni s hogy az csakhamar a réginél is kisebb lett, ha elgondoljuk, hogy most ugyanaz az eliparosodás Középeurópában már kisebb rázkódásokkal jár: be kell látnunk, hogy a monogámia intézményét az egyre kollektívebbé váló társadalomban semmi sem fogja fenyegetni.

Sőt éppen a törvénytelen gyermekek jogainak nagyobb elismerése mellett folyik ilyen irányban a fejlődés. Állami kényszer nélkül, a családi életnek minél nagyobb szabadsággal is a fejlődés a nyugodt és biztosított családi élet felé halad.

A népesség számába való beavatkozásokat az államok eddig sem pozitív módon teljesítették. Bár a magzat igen helyesen büntetőjogi védelemben részesül, nem kellett másfelől a fogamzások meggátlása miatt semmi pozitív akciót folytatni a családi élet szabadsága ellen.

A beavatkozás helyességének nem is ez volna a mértéke. A születések számának emelése nem az egyes családi életnek szabályozásával (aggregényadó, gyermektelenségi adó), hanem inkább esetleg kedvezmények és prémiumok nyújtásával volna kivihető ott, ahol szükségés.

Pozitív eredményeket ezektől az indirekt beavatkozásoktól minden bizonnyal lehet majd várni. Eddig a tudomány csak nagy számok átlagából vonhatta le következtetéseit a népesség emelését célzó politika gyümölcseiről, mert az egyes népcsoportok szaporodását nem vehette szemügyre és nem állapíthatta meg az intézkedéseknek rávonatkozó eredményét. A nagyszabású telepítési politika azonban már olyan helyzetben lesz, hogy közvetlenül mérhesse a települők szaporodását és így a beavatkozás kérdése tudományos eredményeivel együtt fog állani az ember előtt.

Az anyák és csecsemők védelme

a jövő államnak legnagyobb szerű föladata lesz. Aránylag ez a legkönnyebben és legolcsóbban megvalósítható tömegellátási szociálpolitika, mely lényegesen kevesebbe is kerül, mint például a fogyatékosán keresztülvihető aggkori biztosítás és mellette a legnagyobb szerű eredményekkel jár.

A csecsemővédelmet fokozott gyermekvédelemnek kell követni. Ezen a téren eddig az államok máris többet tettek, mint az anyák és csecsemők védelmében.

A közeljövő tanulságai meg fogják mutatni, hogy a csecsemővédelemre a központi kezelés lesz alkalmasabb. Az anya és a csecsemő együttes elhelyezése és állandó orvosi felügyelete eleinte csak hetekre, később hónapokra is terjedhet: itt föltétlenül a központi kezelést kell majd meghonosítani, először akármilyen rövid időre, esetleg csak a gyermekágy tartamára. A csecsemőhalandóságot olyan kicsire fogják leszorítani ezek az aránylag könnyen kivihető intézkedések, hogy a reájuk fordított költség a legszebb eredményekben bőven megtérül.

A szülést megelőző időnek kiszámításával az anyákat a gyermekágy idejével együtt mindössze pár hétig kellene a szülőotthonokban elhelyezni. Kötelezővé lehetne tenni, hogy a vagyonosok a tartás költségeit fizessék.

Az egészségügyi közigazgatás

már eddig is szépen mutatja a kollektivalódásnak és az állami beavatkozásnak fejlődését.

A kötelező himlőoltástól elkezdve, ma már a fertőző betegek elkülönítésével, a megelőzésüket célzó rendszabályokkal és a kötelező gyermekorvoslással egész sereg szabály veszi ki az egészségügyet az emberek kénye-kedve alól.

De még itt is sok a tenni való. A kötelező ravatalozás, a kötelező hamvasztás elrendelése a kultúra haladásával már nem fog seholsem oktan ellenvetéseket kiváltani az emberek kevésbé haladott csoportjából.

Különösen a hamvasztás hiánya szégyene még ma az emberiségnek. Az ellene fölhozott ellenvetések kicsinyessége minden kétségen fölül áll. Száz bűnténynek a kinyomozása nem éri meg egy élve-eltemetett embernek a szenvedését. Különben is a mérgeket a hamvából is meg lehet állapítani, a külső erőszak nyomai pedig a hulla bomlásának előrehaladásával úgysis elenyésznek. Minden emberi kegyelet parancsoló módon sürgeti a hamvasztást.

A rendőri közigazgatás

sokféle irányban fog tovafejlődni. Maga az egyszerű rendfőntartás automatikusan kevesebb föladatot fog róni a rendőrségre.

A büntető rendszet, mint eddig, ezután is csak pár lépéssel a bűnözők találékonysága után fog járni. A prevenciónak mégis tág tere nyílik működésében.

A jóléti közigazgatás rendszete számára nyílnak a legdifferenciáltabb és legtöbb tudást igénylő feladatok.

A politikai rendszet mindig kisebb térre szorul; a rendelkezési alap címén eltékozolt milliőkat más célokra lehet majd fordítani.

A rendőri beavatkozás diszkrécionárius joga nem a dolgok természetéből folyó következmény, hanem ideiglenes állapot az emberek lelki alkalmazottságának hiánya miatt.

Fejlettebb állami étellel és szabadságjogokkal sokkal kisebb diszkrét hatalom fog járni. KMETTY a rendőri funkció természetéből vezeti le a diszkrét eljárás jogosultságát. Ma csakugyan így áll a dolog. De holnap talán már kevésbé lesz szükség rá, hogy csaknem felelőtlenül intézkedhesek az egyes hatóság a legfontosabb ügyekben.

Sajátságos és ferde jogfejlődés, hogy míg a bírósági testületek mindenütt társasak, addig a rendőri természetű és a közigazgatási tevékenység egyes hivatalnok kogníciójára van bízva. Ma már ezer ok van rá, hogy éppen megfordítva legyen helyes és alkotmányos a dolog. A jogi kérdésekben a tételes törvények annyira körülhatárolják az anyagi igaz-

ságot, hogy legfőlegb néhány különös perben az utolsó fórum döntése lehet elvi jelentőségű, egyébként a bírói tevékenység csak formai munka. A közigazgatási és rendőri dolgokban azonban az élet annyiféle bonyolult, tételes törvények alá nem fogható esetet produkált, hogy azokat az egyes hatóság diszkrét hatalmára bízni csaknem lehetetlen.

A bíróság függetlenségébe vetett erős hit onnan is származik, mert a bíróság a legtöbb esetben kötve van a tételes törvényekhez. Ellenben a törvényekkel és rendeletekkel nem szabályozható mindennapi élet a közigazgatási és különösen a rendőri visszaéléseknek egész sorozatát veti nap-nap után a fölszínre.

Ez okból a közigazgatási és rendőri tisztviselő nagyobb felelőssége mellett nagyobb függetlensége is kívánatos volna, mert csak az akadályozhatná meg lényegesen a közigazgatási korrupciót.

A fontos esetekben pedig nem volna semmi akadálya annak, hogy társas hatóságok döntsenek a közigazgatási és rendőri kérdésekben.

A jövő fejlődése minden valószínűség szerint a diszkrét rendőri jognak alkonyatát fogja jelenteni az alkotmányos érzék fejlődésének arányában.

A gyülekezés és a sajtó joga

természetesen egyre nagyobb szabadság felé fejlődik.

Sajátságos osztályozó tulajdonsága az emberi kritikátlanlanságnak, amely a gyülekezési és sajtójog szabadságának mértékét vitatja. Jogi szempontból vagy van ilyen szabadság, vagy nincsen. Például az előzetes cenzúra mellett nincsen sajtószabadság, a gyülekezések előzetes bejelentésének kötelezettsége mellett, amikor azt a hatóság jogosítva van tudomásul nem venni, — nincs gyülekezési szabadság.

A szabadság mértéke mégis nem a jogban van, hanem abban a módban, amint az illető hatóság a tiltó szabályt többé-kevésbé fölfüggeszti. Az előbb említett esetekben például csak az szabad, amit a hatóság megenged, tehát egészen a hatóságtól függ a gyülekezés és a sajtó.

Jogi szabályozást mértékkel mérni tényleg nagyon bajos. Általában a közintézményeknek sokkal kisebb sajtóvédelemre volna szükségük, mint a magánérdeknek. A közintézményeket ugyanis számtalan más dolog védi és azokról a támadások legnagyobb része hatástalanul pattan vissza.

Fejlődöttebb államérettel meg fog szűnni a félelem, amely az állam megszilárdult életét: osztályait, nyelvi és vallási, vagy más szabadságát félti. És fejlődöttebb állami élet valami kis rendőri ügyből, pl. öngyilkosságból kifolyólag nem fogja odadobni a családi és magánérdekek egész láncolatát a boulevard-sajtó helyrehozhatatlan indiszkréciójának.

A jövő sajtója merőben magánérdekeknek lesz a szócsöve. Politikai pártok, irodalmi és művészeti pártok a közérdek ürügye alatt mindinkább magánügyeiket fogják a jövő sajtójában propagálni; ezért is fontos lesz a magánérdekek fokozottabb sajtóvédelme, nem a cenzúras álsajtószabadság, hanem a liberális kártérítési érzékkel megszabott keresetiségi jog formájában.

A várospolitikai

beláthatatlan lendületet fog venni. A városi kollektív intézmények száma ma még nem ismert és nem látott számtalan új intézménnyel fog szaporodni, amint a városbatódulás és a városi kényszerűségek azt meghatározzák.

Nem tartozik ide ezeknek a lehetőségeknek részletes ismertetése. Csak egy fejlődési vonalra akarunk rámutatni: a városi kollektív intézmények mellett még külön kis csoportok kollektivitása is fog támadni.

Lesznek olyan dolgok, amelyeket a ház keretében már nem lehet elhelyezni. A kollektív kényelmi és életrendintézményeknek egész sora ilyen természetű. Valamivel nagyobb bérpaloták keretében ezeket el lehetne helyezni, de mivel nem lehet egész városokat újjáépíteni, ezek a dolgok a háztömbök bizonyos szabályos csoportjában fognak elhelyezkedni.

Így a központi fűtés, melegvízszolgáltatás, lift, közös telefon ma még drágává teszik a kisebb bérházakat. De blokkszerű elhelyezkedésben ezek a közös intézmények egyszerre nagyobb lendületet vehetnek. És a blokkszerű ház-csoport, aminek átjárói vannak az egyes emeleteken, 100—200 család együtt lakásával már alkalmas lesz a közös konyha ellátására, a közös gőzfürdőre, kapcsolatban a központi fűtés amúgy is drága apparátusával, a közös írószobákra és a közös gyermekjátshelyekre.

Nem a rohamosan szaporodó drága szállodák és penziók tömege fogja ebben a tekintetben megszervezni a haladás útját, hanem két-három házcsoporthoz egységes blokká váló átalakulása. Az ilyen blokkban azután más magánvállalkozások, boltok, helyett található, sőt később a növekvő postaforgalommal a posta is mindenütt külön fiókot tartana s a blokk és annak postaszáma legjobban jellemezné az illető lakások várostopografiai elhelyezését.

A várospolitikának a dolga a kollektív intézményeknek illetően elhelyezése útját egyengetni, ami a lakáskérdés megoldásához is a legrövidebb utat szolgáltatja.

A farmgazdaság lakáspolitikája

a földművelő lakosság jövő fejlődésének az útja.

Az intenzív kisgazdaság föltételezi, hogy a gazda lakása a földhöz mentül közelebb legyen. A városokba csoportosult Alföldet ez hozta Magyarországon hátrányosabb helyzetbe a dunántúli kis falvakhoz képest. Ma már az Alföldön a jelszó: ki a tanyára! Az U. S. A. farmgazdaságai is, mint láttuk, a kisbirtoktipushoz folytonosan közelednek.

A farmok lakáspolitikája európaszerre egy pontban foglalható össze: a közlekedést kell odafejlesztetni, hogy a falvakban, tanyákon lakó népesség a kultúra kollektív intézményeit: az orvost, a postát, a városbajutást, az élelmiszerek beszerzését és a nyers élelem kivitelét könnyen elérhesse.

Az intenzív gazdaságú falvakat a közeljövőben már a

villanyos, vagy egyéb közúti vasutak avagy repülőjáratok szálai fogják szorosan egymáshoz és a városhoz fűzni.

A lakáspolitikának is alkalmazkodni kell a jövőben az ember haladásának ahhoz az irányához, hogy a javak szétosztása lassankint egyenlősül. Megfelelő kollektív intézményekkel a lakás is átalakul. A jómódúaké nem lesz a tőpazarlásnak olyan túlzott komfortjával építhető s a szegényké is méltóbb lesz emberi mivoltukhoz.

A szegényügy

szociálpolitikája az általános, de amellet egyéni szegénygámolítás felé fog tendenciát mutatni.

Az eddigi társadalmi jótékonyaságok tulajdonképen csak tetézték az igazságtalanságot, amennyiben a szegényeknek csak igen kis számán segítvén, a többit magára hagyták.

Az általános szegénygondozás olyan anyagi erőt kíván, amilyennel az államok és a társadalom még nem rendelkeznek. Azért a szegényügynek továbbra is a decentralizált fejlődés iránya felel meg legjobban, ahol a nyújtott támogatás a községek természetben való ellátásával könnyebben kivihető.

Mint minden jótékonyasági szociálpolitikának, úgy a szegényügynek is arra kell törekedni, hogy az intézmények hivalkodó pompája helyett inkább több embert, de egyelőre kisebb mértékben segítsen. Mintaintézményekre nincsen szüksége a társadalomnak, amely még sokára fog csak abba a helyzetbe jutni, hogy általánosan megoldja akár a szegényügyet, akár az agkori biztosítást.

A kötelező biztosítások

kereskedelmi szervezete fogja a pauperizmust később igazán megszüntetni. Ma még ezek az intézmények csak gyermekkorukat élik. De etikailag is helyesebb a tiszta protekcionizmusnál a kötelező biztosítás formája, amely az egyént kényyszeríteni fogja, hogy a jobb napjainak eredményéből a későbbi idők nehézségeire magának ellátást biztosítson.

Az államok anyagi ereje egyelőre nem nyújthat ellátást minden szegény vagy keresőképtelen tagjának. Ez még nagyon sokáig nem fog bekövetkezni. A dolognak ilyen megoldása azonban, amely a liberális és szociális elveket egyesíteni törekszik, a kötelező biztosítás formájában aránylag hamarabb keresztülvihető.

A kötelező biztosítások közül legelső sorban azt kell megvalósítani, aminek megvalósítása később egészen az államok költségére is történhetik, amely legkisebb eszközökkel aránylag a legnagyobb eredményt fogja létrehozni: a kötelező anyasági és csecsemőbiztosítást, amíg azt egészen állami alapon nem lehet szervezni.

Az iskola átalakulása

lesz a legnagyobb jelentőségű és legradikálisabb a közeljövő összes fejlődései között. Mert az iskola szenvedte meg legtovább a maradiságot.

Alig múlik esztendő már ma is jelentős tanügyi reformok nélkül. A tendencia mindenütt a szakszerűség felé irányul: az elméleti előiskolázások lassankint az egységes középiskola típusára vezetődnek vissza.

A számtalan szakiskola már nem fogja a jövőben a nagyobb elméleti készültséget föltételezni s ezért a polgári iskolák négyosztályú típusának lesz az egységes középiskolán kívül nagyobb jövője.

A társadalom lassankint be fogja látni, hogy nem szükséges semmiféle szakképzettséghez a hosszú esztendők során át folytatott lélekölő elméleti iskolázás. Ma az orvos 24 éves korában, az ügyvéd 29 éves korában kapja meg diplomáját, — a mérnök már 22 éves korában kész ember. Pedig munkájuknak fontossága és felelőssége talán épen fordítva aránylik.

A legfontosabb kérdése az iskolának, hogy szakítson a különböző tisztán elméleti értékű kvalifikációnak hagyományával és tegye lehetővé a családalapítást a szellemi pályán levőknek is.

Az utolsó félszáz esztendő nagy eliparosodása és kapitalizációja elfeledtette a társadalommal a szellemi munkásokat, a társadalom szellemi vezetőit. A szabad szellemi pályáknak kis számát kivéve, hivatalokba ölte őket, ahol a létminimumnál is kisebb, szervezkedésekkel nem emelhető ellátást is alig biztosított nekik, megnehezítette a családalapításukat, a vagyonszerzés kilátásának kizárásával elvette tőlük az otthonépítés reményét.

A társadalom egyensúlya legsürgősebben ennek a középosztálynak a szanálását kívánja. Egyik lényeges programja ennek a szanálásnak az iskola és a kvalifikáció reformja.

Az iskola másirányú, pedagógiai reformja a koedukációnak minél szélesebb körben való bevezetésében csúcsosodik ki.

Módszertani reformja lesz az iskolának a könyvek reformja, amelyeket tekintélyes pályadíjakkal kell elősegíteni. Az iskolai könyvek az adatok halmozását teljesen a pedagógiai módszer nélkül nyújtják még ma is.

A gyermek lelkének tanulmányozása, értve ez alatt az annyira fontos serdülőkort is, meg fogja hozni a metodika számára annyira szükséges pszichológiai alapot.

Az iskolák teljes, a mai lassú menetnél sokkal fokozottabb mértékű, gyors reformálása épen olyan létkérdése a társadalomnak, mint minden más olyan kérdés, ami a jövő generációval áll összefüggésben.

A gazdasági fejlődésbe való belenyúlásokat az állam csak a liberális gazdasági fejlődés bizonyos vonatkozásainak szemeltartása mellett oldhatja meg a társadalom rázkódása nélkül. De a gyermekélet nagy kérdéseit olcsó pénzzel, vagy olcsó eszközökkel rendezheti.

A jövő generáció kérdése a legfontosabb és ez tűr meg legkevésbé félintézkedéseket, vagy lassú átmeneteket.

A művészetek

pártolása vagy irányítása a közeljövőben az állam kezéből a társadaloméba megy át. Ezt a jelenséget máris lehet észlelni: az államok művészpártolása mindenütt a legkonzerva-

tívabb irányokat követi s a társadalom maga hoz sokszor a hivatalos támogatás irányával ellenkező döntést. A jövőben ez a fejlődés csak folytatódhatik.

Viszont a kezdő művészeknek ösztöndíj, vagy a tudományos pályákra készülőknek külföldi tanulmányút dolgában az államoknak a mainál sokkal jelentősebb támogatást kell majd nyújtani.

A tömegek lelki életének az az energiafőlöslege, amely a művészetek élvezetében és művelésében nyilvánul, a néptömegek hedonikája dolgában is mélyreható lelki változásokat fog előidézni.

A zajos multságok helyét nemesebb örömekek és intim művelődés fogja elfoglalni. A színházak és mozgóképfházak kultúrmissziója mellett a tanulságos utazások és az együttlét más kellemes alkalmak nyújtanak a jövő nemzedéknek ünnepdelutánokat és alkalmat az egymással való ismerkedésre.

Az emberek hedonikáját az állam nem tudja irányítani vagy szabályozni. Azt a társadalomnak ebben a tekintetben ma még túlságosan szabad és rendszertelen fejlődése még sok átmeneten keresztül fogja magasabb nivóra emelni.

Ezek a hedonikus alkalmak fogják a két nem felnőttjeinek koedukációját a társadalmi munkának közös alkalmak kívül előmozdítani, úgy, hogy a nemi kiválasztás nagyobb szabadsága és tökéletesebb volta is ebből a fejlődésből fog kisarjadni.

Új találmányok és újítások egész sora fogja jellemezni a jövő művészeti fejlődését, amely épen ebből az okból sem maradhat meg az állam védőszárnyai alatt.

Anélkül, hogy tárgyunkhoz tartoznék, röviden leszögezni szeretnők a művészetek fejlődésének főtrendenciáit, amelyek arra engednek következtetni, hogy az irodalom a próza és a vers között átmeneti formát fog teremteni, a színjátás az egyfelvonásos jelenetekre fog szorítkozni, a zenedráma az opera teljes kihaltával a recitativóban éled föl újra, a szimfonikus zene pedig az orgona fejlődésével fog el-

enyészni és újabb műformáknak helyet adni. A képzőművészeteknek és a zenének programmszerű irányai a jövőben még ismeretlen fejlődési lehetőségeket rejtjenek.

A mezőgazdasági termelés szociálpolitikája

tudományos szempontból a főkérdéseket illetőleg pontosan nem körvonalazható, mert a fejlődés irányának summája ismeretlen.

Említettük, hogy részint a DÁVID által megjósolt irányban, részint pedig a mezőgazdasági termelés kapitalizációja irányában vannak helyesen észlelt eltolódások.

Az állami irányításnak tehát kellene tudnia azt, hogy a jövő szempontjából a kapitalizáció következtében előálló kollektív termelési rendet segítse-e elő, vagy pedig a kisbirtokokat segítse. Ha a kisbirtokpolitikát űzi az állam, akkor lehet, hogy a kapitalizációt hátráltatja, pedig lehet, hogy az előzője volna a kollektiválódásnak.

A termelés szociálpolitikája tehát az elméleti kérdés eldöntetlensége miatt csak palliatív eszközökkel dolgozhat tudatosan.

Mégis a telepítés, a kiscgazdák védelme állami föladat a birtokpolitikában a latifundiumokkal szemben. A szociális gondolkodás térhódítása ma már a kiscgazda-programmot elintézett kérdésnek tekinti.

A nagybirtoknak is megvannak a maga kedvezményei, amikkel dominálják a termelést és a vámpolitikát, de ezzel szemben a kisbirtokpolitika sem tehet egyebet, mint hogy a kisbirtokot a nagybirtok agrárérdekkörébe vonva, érdekvédelmét vele együtt szervezi. Ezért az államok termelési politikáját főleg a vámkérdések irányítják.

Nagyobbszabású telepítési akciók mégis mintegy átmenetet képezhetnek ahhoz, hogy maga az állam vegye kezébe a földdel való rendelkezést és annak művelési rendszabályozását.

Minden mellékes agrárkérdés eltörpül, ha a főkérdésben a tudomány még nem döntött. Marad az agrárkérdés politikai

irányítása is az, ami az államnak annyi más hasonló természetű gondja: az érdekek lehető összeegyeztetése. Mindazáltal az intenzív termelés, a mentül nagyobb népesség eltartására szolgáló földkultúra, a földjavítás, a többtermelés mind olyan kérdések, amelyekben minden agrárpolitikának egyet lehet érteni.

A birtoktípusok fejlődését az individuális gazdálkodás számos eshetősége fogja a jövőben megmutatni. Akármerre dől el a dolog, akár a kisbirtokká való szétbomlásra, akár a mezőgazdasági termelésnek teljes kapitalizációjára jutunk, mindenképen indokolt a földnek minél nagyobb kihasználása és a munkanélküli földjáradéknak lehető korlátozása. Ezért jó minden telepítési politika, akármilyen lesz a jövő tendenciája. Ezért jó minden hitbizományi és holtkézi reform, mert mind az intenzívebb mezőgazdasági kultúra előmozdító.

Ezért kell a holtkézi javak művelésének reformját élesen megkülönböztetni a latifundiumok ellen működő agrárpolitikától.

Az iparpolitika útjai

már sokkal világosabbak.

Az ipari termelés a kapitalizációnak útján félreismerhetetlenül halad tovább. Ez a termelési válság hováhamar a kisipar teljes szétbomlására vezet.

Meddő kisiparpártolások helyett tehát az állami föladat világosan áll előttünk: a nagyipar kapitalizációjának a káros társadalmi hatásait szanálni, magát a nagyipart bizonyos föltételekkel és állandó ellenőrzéssel a munkanélkül élvezett járadékától lehetőleg kiegyenlítő módon megadóztatni, a neki eddig oly bőségesen adott állami és vasúti kedvezményeket a minimumra redukálni, a nagyipari kapitalizációt szabad fejlődésében egyébként nem gátolni, az állami beavatkozásokkal és kisajátításokkal előkészíteni a kollektíválódás útjait.

Az államok helyes iparpolitikája főleg a kartellek, trösztök munkanélküli nyereségének meggátolására terjedhet ki, anélkül, hogy az ilyen társulásokat magukat meggátolná.

A munkásvédelem és annak intézményei az állami iparpolitikának sarkalatos pontjai kell, hogy legyenek, mert a munkás a maga szervezettsége mellett is könnyen adja oda magát a túlórázásért, vagy akkordmunkáért a kizsákmányolásnak. Főleg a női és gyermekmunkások védelme az állami feladat,

A kereskedelmi politika útjai

összefüggenek a kereskedelemnek azzal a tapasztalt irányzatával, hogy a középkereskedelmet az egészen nagy szétosztó telepek és az árukat a fogyasztóhoz közeljuttató kis-kereskedések kezdik mindenütt kiszorítani.

A fogyasztószövetkezetek sohasem képesek olyan tőke, vagy olyan hatalom összehozására, amilyen erőt egyetlenegy helyes állami intézkedés képviselhet a kereskedelem túlkapasáai ellenében. Ezért a kereskedelmi politika útjai csaknem minden tekintetben az iparpolitika útjaival azonosak.

A közlekedési politika eddig nagyban az államok egymás iránt való féltékenységén alapult. Európai vasúti térképét ha látjuk, az országhatárok ismerete nélkül valami idegen világrészbeli ember, aki Európa politikai térképét nem ismeri, megrajzolhatná benne a politikai határokat, annyira jellemzők mindenütt a stratégiai vasutak és a közlekedési utaknak az egyes szomszédállamok felé való megszakadása. Ennek a rendszernek meg kell szünni a szolidáris Európában.

Kicsinyben a vasútépítéseket ha szemléljük, vicinális vasútjaink és közlekedési útjaink arra mutatnak egy vármegye területén, hogy merre laknak a tekintélyes birtokosok, akik az állam pénzén utat építtetnek, vagy vasutat vezettetnek a birtokukhoz. Az individuális közlekedési politikának el kell törpülni a közérdek előtt: az utak és vasutak egyenes iránya kell, hogy jellemezzék az államok egyenes erkölceit.

A posta nemzetközibb szervezetté tudott kinőni, mint az újabb távíró és telefon. A postának jövője még beláthatatlan. Kell, hogy a posta vegye át az állami igazgatásnak

még egy jó csomó funkcióját, amit könnyen és munkatöbblet nélkül átvehet.

A posta képviseli a nyilvánosságot az emberek között. A kézbesítéseknek a postára ruházásával még nem ért véget az állami feladatok sora, amelyet a posta teljesíthet. A postának a maga teljességében át kell hatni szálaival az egész emberiséget, a falvak rejtett zugait. A posta fogja a javak cseréjét és forgalmát közvetíteni. Alkalmas módszerekkel és szisztémákkal a posta útjait meg lehet tisztázni és számtalan közgazdasági funkciót, természetesen a közönséget az igénybevétel mértékében megterhelve, a postára kell bízni.

Az export és import politikája

a világháború után lényeges változásokon fog keresztül menni. Nem lesz szükség arra, hogy a nem zárt gazdaságú országok erőltetve állítsák föl a vámvédelmi intézmények egész sorát, hogy kicsiny mezőgazdaságukat a versenytől megvédelmezzék.

Európa és Amerika teljes vámuniója is csupán az idők kérdése. Itt ismét különbséget kell tenni a tiszta vámvédelem vagy a tiszta vámközösség rendszerei között, mert a helyes politika a kettő között az átmeneteknek egész sorozatát tudná statuálni.

Nem fogunk félni az idegen ipari cikkek versenytől, amivel mi a versenyt csak lényeges és sohasem kamatozó áldozatokkal vehetnénk föl. Németországnak vegyiipara és szene, vasa nélkül, az angol gyarmatok javai nélkül, az orosz búza nélkül, az amerikai gyapot és a brazil kávé nélkül nem élhet majd a jövőben egy állam sem, amely nem akarja életerejét haszontalan versenyekre pazarolni.

A közélet politikája

a szociálpolitikának legújabb, de leggyorsabb fejlődést igényelő ága.

Nemcsak a helyes export-importpolitikában, nemcsak az élelmiszereknek a fogyasztóhoz való legrövidebb eljuttatása-

ban fog ez a politika kimerülni, hanem ennek kell szabályozni azt a mélyreható és mindennél gyorsabb átalakulást, amely a kultúrvilág társadalmának termelési és fogyasztási rendjében, sőt életmódjában is rohamosan végbemegy.

Ma már mindig kisebb és kisebb tömeg foglalkozik a sokirányú, extenzív termeléssel s az agrárfoglalkozású népességnek is mindig nagyobb része lesz bizonyos irányban fogyasztóvá. A városi fogyasztók száma ijesztően növekszik; a városbatódulással az állati termények fogyasztása nemkülömben.

Ezzel kapcsolatban átalakul az emberek életmódja és étkezési módja. A sokmillió tűzhelyen való főzést a nagyban való főzésvállalkozások fogják föl váltani; a konzervek évről-évre szaporodó száma és találmányai is hozzájárulnak ehhez az átalakuláshoz. Az élelmicikk-hamisításokat eddig nevetséges kicsiny eszközökkel ellenőrizték. Néhány tömegkatasztrófa talán meg fogja tanítani az államokat arra, hogy az élelmiszerek forgalombahozatala csakis a legteljesebb vegyvizsgálat és állami ellenőrzés mellett lehetséges.

Így fog rövid idő alatt átalakulni az emberiség élelmészésnek ügye az időtrábló magánháztartások fölbohlásával és a mindenre kiterjedő állami ellenőrzéssel a közellátás vonala felé.

A budget és adó politikája

már eddig is az államok és a városok költségvetésének olyan nagyértékű megnövekedését mutatta, hogy az csak a magánjövödelmek tekintélyes részének adóban való fölszívását jósolhatja.

Ha elképzeljük, hogy például Németország jövödelmének több, mint egyötödét fordítja állami célokra s ezenkívül vannak még a városi és más testületi költségvetések elköl-tendői: akkor láthatjuk, hogy a mai modern állam már azon az úton van, hogy az összes jövödelmek legnagyobb részének a gazdája és elköltője legyen.

Ezt az óriási budget-t az államok nemcsak adóból, hanem főleg saját jövödelmeikből fedezik. Elkezdődött az álla-

mok kapitális gazdálkodása, olyan nagy arányokban, hogy az államokat tekinthetjük a legnagyobb tőkésnek, akik azonban ma még sok bürokráciával és sok pazarlással dolgoznak, nagyon rossz munkaszisztéma mellett.

A költségvetés másik részét fedező adókban a legújabb idők vívmánya a létminimum igazi adómentessége, a progresszív adó, amelyek mind az equal chance és az equal starting elvét képviselik.

A pénzügyi politika főkérdései itt csak az államélet etikája és államgazdálkodásnak a kollektívizmus felé haladása szempontjából érdekelvén bennünket, mindenekelőtt a fogyasztási adónak lehető mellőzését és az egyenes adó nemeinek szaporítását juttatják előtérbe irányelvekül.

A progresszív adók az ellentétek kiegyenlítését fogják a jövőben fokozott mértékben elvégezni, míg a nagy állami kedvezményeknek megvonása, amiket eddig az állam úgyszólván a magából adott minden különösebb szociálpolitikai kritika nélkül, az egységesebb irányban való haladást kell, hogy mindig jobban lehetővé tegyék.

Rengeteg elpocsékolott pénzenergia fog fölszabadulni, ha az államok egymás közötti gazdasági féltékenysége a világbéke állandó biztossága folytán megszűnik s nem lesznek kénytelenek a fegyverkezésre, vagy a lehetetlen gazdasági védelmi intézkedésekre milliárdokat költeni.

A bürokrácia

az állami funkciókat még soká fogja akadályozni teljes energiájuknak kifejlesztésében.

Az államok ma még csak el tudják költeni a nemzeti jövedelemnek körülbelül egyhatodát, de annak elköltése közben is telt marokkal szórják a pénzt, míg a szerzés munkája még mindig az individuális gazdálkodás keretében történik, mert az állam termelő, vagy produkáló munkáját a bürokratikus kezelés nagyon megnehezíti.

Az állam a lehető legrosszabb bérmunkát kapja alkalmazottaitól. Átlagban véve, semmiféle gyár vagy vállalat

nem tűrne olyan rossz munkásokat, mint amilyenek munkaszisztéma és életrevalóság dolgában az állami hivatalnokok. Igaz, hogy viszont az állam hivatalnokai a lehető legrosszabbul fizetett bérmunkások.

A bürokrácia eme hibáinak javulása csak lassan és csak sokféle úton történik. Az államnak szabadabb formákat kell keresni munkásai javadalmazásában és egyesítenie kell a bérmunkát az akkordmunka szereshető előnyeivel. A munkabér úgyis két elemet foglal magában: a létminimum lassan megérdemelt és megdolgozott kicsi kvantumát és a munkás intelligenciájának, szorgalmának bértöbbletét. Vegyes díjazási szisztémával az állam jobb munkát és talán egészben véve olcsóbb munkát is kaphatna.

Az ellenőrzésnek is változáson kell keresztül mennie. Nagyobb és közvetlenebb felelősség érzete a munkát értékében csak emelheti. Individualizálni kell az állami hivatalnok-munkát és azt nagyobb keretek között végezni.

Mindezek mellett az állami munkaszisztémát még egyszerű és könnyed elintézőkkel kevesebbé tenni, a gépeket a hivatalokban is az őket megillető szerephez juttatni: a bürokrácia kiküszöbölésének egy másik közelebbi módja.

A kriminálpolitika

a közeljövőben nem annyira a büntetőjog individualizációjában és reformjaiban, mint inkább a prevencióban s a gyermekvédelemben fog nyilvánulni.

Az ember élete elleni s a vagyon elleni súlyosabb deliktumok további csökkenése a jövőben is várható. A közvélemény a közeljövőben sürgetni fogja, hogy olyan vétségeket nagyobb büntetéssel sújtsanak, amelyek az emberiség szolidaritásának érdekeit mélyen sértik. Például a táviróvezetékek megrongálásának csekély jelentőségűnek látszó vétségét már a jövőben olyan nagy büntetései kell sújtani, mint amilyenekkel mostan sújtják a visszaesők lopását.

A párbaj kedvezményes büntetésének eltörlése, az uzsora nagyobb büntetési tétele, a közszállítások ellen elkövetett

vétségek súlyosabb megtorlása s más, az állam érdeke ellen elkövetett bűntett súlyosabb beszámítása már mutatják a jövő fejlődés útjait: az embernek az állami élethez való nagyobb lelki alkalmazottsága útja egyengetését, amelyre természetesen csak akkor kerülhet a sor, amikor a büntetőjog a fő deliktumokat több-kevesebb sikerrel leküzdötte.

LOMBROSO és FERRI iskolájának hatása alatt a kriminálantropológia újabb fejlődése az antiszociális embert sietni fog a társadalomból mielőbb kiválasztani, hogy helyet adhasson a jövő társadalom lelkileg alkalmazott lényének.

A jogszolgáltatás politikája

főleg a jogbiztonság és gyorsaság elve mellett fog továbbfejlődni.

A kereskedelmi és váltójog, a nemzetközi jogsegély, a házassági alaki jog szabályainak nemzetközi egységesítése küszöbön van.

A magánjog egységesítése azonban sokára fog bekövetkezni, az egyes nemzetek individuális jogszabályainak ki egyenlíthetlensége miatt. Valóban, a magánjog sok helyütt a népszokások jellemző leszűrődése s mint ilyen megérdemli a gondosabb konzerválást.

A dologi és a kötelmi jog legtöbb intézménye még aránylag jobban tűri a nemzetközi összevetést, mint a családi és az örökösödési jog.

A kártérítés jogának a maihoz képest elképzelhetetlenebbül liberálisabb és bővebbkezű értelmezése az összes jogrendszereknek feladata lesz.

MENGER a Neue Staatslehre-ben bőven vázolja a jövő államának jogi átalakulását. Föltevései abból indulnak ki, hogy a jövő kollektíválódo államában a magánjogi alapon szervezett tulajdonból az elhasználhatatlan javak egy csoportja fog eleinte kilépni s megalkotni a kommunizált javak első csoportját.

Azt hisszük, hogy nem ez a fejlődés útja.

A kollektíválódozás kétségkívül a legnehezebben fogja a

magánjog korlátait áttörni és a jog területe lesz az utolsó, amely az addig már megtörtént kollektíválódásokat utólag lassankint szentesíti.

De a családi és örökösödési jog mégis mélyreható változáson kell, hogy a közeljövőben keresztülmenjen. A családi jognak a nő társadalmi és házassági helyzetét kell a helyesen fölfogott nővédelem magaslatára emelni. Az öröklési jogban pedig a hitbizományi öröklés eltörlése, az oldaláginak súlyos megadóztatása, viszont a gyermekek öröklésének a szülőkkel szemben való lehető biztosítása, sőt a szülők életében a gyermekek számára az örökség egy részének kötelező kiházasítási, vagy önállósítási alapul való kihasítása lesz a jövő szocializáló jogrendszerének egyik legközelebbi újítása.

A kollektív tulajdon magánjogát épen úgy nem ismerhetjük még ma, mint ahogy a fejlődésnek az utolsó pillanatait nem ismerjük, hogy a kollektív tulajdon hogyan fog megvalósulni.

Mínhogy pedig mindig a magánjog szentesítő elismerése az utolsó szó a jog konzervatív lényegénél fogva, annál fogva a magánjog kollektíválódásának a képét lehet legközelebb tudományosan megjósolni.

NÉVMUTATÓ.

- Alexejeff 137.
Aquinói szent Tamás 133.
Ágoston (szent) 133, 187.
Aristoteles 133, 187.
Bacon 134.
Balás 108.
Bebel 190.
Bentham 134, 188.
Bergson 134.
Bernstein 47, 48, 108, 138, 141.
Bertillon 108, 110.
Björnson 90.
Blanc Louis 161.
Bloch 84.
Bodnár 138, 143, 144.
Bosnyák 100.
Bölsche 104.
Böhm-Bawerk 21, 159.
Buday 90, 110.
Campbell 27.
Cathrein 168.
Chamberlain 42.
Cicero 187.
Comte 134, 188, 195.
Concha 139, 144, 188.
Dantec le 135.
Dániel 33, 42.
Darwin 85, 134, 140.
Dávid 11, 20, 30, 32, 35, 37, 47, 166, 206.
Demcsinszky 27.
Descartes 134.
Durkheim 137, 138.
Dühring 110, 161.
Ehrenfels 103.
Engels 108.
Ereky 19, 31.
Eucken 134.
Farkas G. 33.
Fellner 44.
Ferri 103, 118, 141, 213.
Fénelon 161.
Finot 102, 145.
Fichte 134.
Forel 84, 88, 89, 90, 97, 105.
Fouillé 151.
Fourier 77, 97, 161.
Földes 38, 108, 110.
Förster 90.
Francé 103.
Freud 80, 85, 87, 88, 90.
Gaál 29, 30, 46.
Galton 102.
Garofalo 118.
George 162.
Giesswein 168.
Giddings 108, 138, 141.
Good 90.
Goldscheid 103.
Grotius 188.
Gumplovicz 138.
Gystrow 83, 84, 90.

- Haeckel 140.
 Harald 83, 109.
 Harkányi 96.
 Harris 102.
 Hegel 134, 135, 190.
 Helfferich 163.
 Heller 28.
 Hensch 20.
 Hertzka 162.
 Hertwig 79.
 Hervé 57.
 Hobbes 188.
 Hume 134.
 Huxley 135.

 Illyefalvi 79.
 James 134.
 Jancsó 31.
 Jaurés 46, 57, 162.
 Juraschek 28.

 Kant 134, 188.
 Károly R. 21.
 Kautsky 38, 47, 48, 109,
 111, 141.
 Kenéz 109.
 Key Ellen 105.
 Kidd 138, 140.
 Kmetty 199.
 Kovács G. 43, 109.
 Kropotkin 33.
 Krafft-Ebing 86, 87.
 Kunz 188.

 Laband 190.
 Lamarck 105, 138, 141.
 Laplace 135.
 Lasalle 51, 54, 97.
 Lask 151.
 Leibniz 134.
 Leopold 31, 42.
 Leroy—Beaulieu 108.
 Liebig 27.
 Loeb 115.

 Lombroso 118, 213.
 Locke 134, 188.
 Loria 138.

 Mach 133.
 Macchiavelli 187.
 Majláth 47.
 Malthus 10, 108.
 Mandello 108.
 Marx 10, 48, 51, 97, 108,
 137, 138, 141, 145, 157,
 161 166.
 Mecsnikoff 116.
 Mendel 103.
 Menger 10, 97, 108, 157,
 162, 163, 164, 167, 213.
 Millerand 57, 162.
 Milton 188.
 Montesquieu 190.
 Morus 161, 188.
 Morselli 104.
 Möbius 96.

 Naumann 68.
 Nitti 110.
 Nietzsche 104, 138.
 Nossig 110.

 Oppenheimer 10, 46, 143,
 162, 166, 167, 173.
 Ostwald 134, 135, 152.
 Owen 161.

 Pap 42.
 Pearson 103.
 Perkins—Oilman 93, 100.
 Pierce 134.
 Pikler 139, 152.
 Platón 97, 105, 133, 161,
 187.
 Plass 77.
 Poey 168.
 Preyer 44.
 Prohászka 149.
 Proudhon 161.

- Pulszky 139, 188.
 Puffendorf 188.
 Quesnay 140.
 Rassenhoffer 138.
 Ráth 109.
 Reincke 103.
 Renard 162.
 Révai 162.
 Ribbing 90.
 Ricardo 21, 157.
 Ribot 103.
 Rodbertus 157, 161.
 Rousseau 195.
 Röscher 108.
 Rubner 70, 90.
 Rumlay 79.
 Saint—Simon 161.
 Sauerbeck 39.
 Schäffle 51, 139.
 Schenk 79.
 Schopenhauer 77, 97, 101.
 Schöner 79.
 Slosse 71.
 Sombart 55.
 Somló 104, 138, 141, 151.
 Spencer 103, 134, 135, 138,
 139, 140, 150.
 Spinoza 134, 188.
 Stammler 138, 150, 151,
 152, 153, 182.
 Stein 135, 100.
 Strinberg 90.
 Sundbärg 24, 37, 90, 98.
 Süßmilch 108.
 Szeberényi 32, 47,
 Szende 42.
 Taris 30.
 Taylor 20, 103, 171.
 Thegze 139.
 Thomson 135.
 Thünen 27, 32.
 Tisza 42,
 Tolsztoj 90.
 Tingot 140.
 Vandervelde 51, 52, 159, 169.
 Vico 188.
 Voit 71.
 Vries (de) 141.
 Wallace 138.
 Ward 138.
 Waxweiler 71, 137.
 Weisman 140,
 Westergaard 83, 108, 109.
 Westermarck 78, 79, 89, 103,
 Wirchow 141.
 Wolff 188.
 Worms 139.
 Wundt 134.

TÁRGYMUTATÓ.

- Abolicionizmus 89.
 Action directe 184.
 Acéltermelés 50.
 Adópolitika 210-11.
 Agrárdemokrácia 27.
 Agrárprogrammok 46.
 Akkordmunka 169.
 Állam célja 187—89.
 Államszocializmus 51, 162,
 170.
 Állami termelés 161—63.
 Állatállomány 33, 35, 36,
 72, 126.
 Állati tápszerek 72, 76, 126.

- Alkalmazkodás 141.
 Alkohol 74, 128, 168.
 Anyaság védelme 197.
 Anesztézia 87.
 Arany 48.
 Árpa 40, 64.
 Arisztokrácia 83.
 Autoerotizmus 81.
 Autonomisták 162, 164, 166.
 Azoospermia 81, 106.
 Bank 160. ¹
 Bérlet 31.
 Bien de famille 44.
 Biogenetikai törvény 85.
 Birtokkategóriák 27, 28, 29,
 36, 47, 207.
 Birtokstatisztika 28.
 Biztosítás 202.
 Blokk 201.
 Bor 40, 41.
 Boroszlói program 48.
 Bőr 66.
 Bruxellesi határozat 46.
 Budget 171, 210.
 Burgonya 40, 73.
 Búza 37, 38, 39, 64, 73.
 Bürokrácia 163, 170, 173,
 211, 212.
 Celibátus 89.
 Centrupárt 124.
 Cenzúra 199.
 Chamberlainizmus 42.
 Cukor 40, 65, 73, 127.
 Cukorbetegség 114.
 Családi gazdálkodás 94, 179.
 Csecsemőgondozás 95, 179,
 193, 197.
 Csecsemőhalandóság 114,
 115, 128.
 Darwinizmus 138, 141.
 Degeneráció 101, 103.
 Demokraták 124.
 Depopuláció 168.
 Diftéria 113.
 Diszentéria 114.
 D. L. G. 46.
 Dohány 41, 74.
 Egyke 109, 110, 111.
 Élelmicikkek ára 169.
 Élelem hamisítás 75, 210.
 Élelem export 64.
 Elmebajok 114.
 Élvezeti cikkek 41, 127.
 Eliparosodás 70.
 Elválások 98.
 Endogámia 104.
 Entrópia 135.
 Energetikusok 134, 135, 152.
 Epilepsia 114.
 Equal chance 142.
 Értékelmélet 156.
 Eugenika 74, 128, 152.
 Exogámia 104.
 Ezüst 48, 49.
 Fa 65.
 Fagy apót 65.
 Fajok 145.
 Farm 34, 95, 178, 180, 201.
 Fehérje 70, 71, 75, 76, 127.
 Fetisizmus 87.
 Feminizmus 93.
 Fiatalkorúak 118, 168,
 Fogamzás 106.
 Fogyasztószövetkezet 60,
 61.
 Forró égöv 22, 116.
 Forradalom 51, 143, 148,
 149, 150.
 Frankfurti pártgyűlés 46.
 Föld öröklése 44.
 Gép 33, 53, 66.
 Graviditás 93.

- Gyapjú 65.
 Gyáripar 170, 196.
 Gyermekágy 114.
 Gyermekvédelem 95.
 Gyümölcs 64.
 Gyűlésjog 199.
 Háború 143, 191.
 Hadsereg 193.
 Hajózás 61, 62, 127.
 Halálozás 112, 113, 128.
 Halálokok 113, 128.
 Halvaszülöttek 107, 141.
 Halászat 71.
 Hamvasztás 197, 198.
 Hangya 61.
 Határhaszon 21, 159.
 Házasságkötések 38.
 Házasságban élés 90, 128.
 Házasság tartama 92.
 Háziipar 171.
 Himlő 114, 197.
 Homesteade 44.
 Honorácior 83.
 Húsfogyasztás 72.
 Hűbériség 168.
 Idealizmus 138.
 Import-export 62—66, 209.
 Index-számok 169.
 Ipari fémek 50.
 Ipari munkabér 54.
 Ipari politika 207.
 Ipari részvénytársaságok 54,
 Ipari termelés 53, 54, 155.
 Ipari üzemek 51, 127.
 Iskolák 203.
 Járadékbirtok 44, 176.
 Járadék-elmélet 157.
 Jobbágyságok 31, 32, 33, 175.
 Juh 35.
 Kamatláb 39.
 Kapitalizáció 53, 159.
 Kartell 157, 158, 159.
 Kártérítés joga 213.
 Katolikus pártok 125.
 Katonaszág 147.
 Kauციók 65.
 Kauzalitás 150, 152.
 Kávés 41, 65, 73, 127.
 Kereskedelem 58, 208.
 Kereszténység 142, 150, 152,
 168, 195.
 Keresztény szocializmus
 167,
 168.
 Kisbirtok 28, 32, 33.
 Kivándorlás 38, 78, 119,
 126, 129.
 Klimakterium 81.
 Koedukáció 77, 83, 84, 101,
 128.
 Kolera 114.
 Kollektivizmus 51, 153, 159,
 163, 168, 174, 175, 176,
 177, 178-183, 200, 207.
 Kollektív nevelés 100.
 Kollektívszerződés 50.
 Kommunizmus 149, 153
 168.
 Konzervatív pártok 123, 124,
 151, 192.
 Köszén 49, 66.
 Közélelmezés 22, 75, 127,
 163, 209.
 Középbirtok 28, 32.
 Középkor 31, 118, 168.
 Középosztály 28, 83, 94, 96,
 171, 192.
 Köztársaság 125.
 Kriminálitás 117, 118, 128.
 Kriminálpolitika 218.
 Kviétizmus 137, 138.
 Labour-party 57.
 Lakáspolitikai 201, 202.
 Laissez-passer 142.
 Liberalizmus 124, 138, 142,
 155, 164.

- Liszt 65.
 Ló 36.
 Magánjog 213.
 Makrobiotika 115, 116.
 Manchesterizmus 42.
 Marxizmus 46, 57.
 Masochizmus 86.
 Mechanisztikus 133.
 Menstruáció 81, 106.
 Mir 43, 175.
 Munkabér 38, 53, 54-55, 126.
 Munka lélektana 168—70.
 Munka, mezőgazdasági 20.
 Munkaszisztéma 53, 127, 155, 157—58, 170, 182.
 Munkásszindikátusok 56, 127, 146, 170, 180.
 Mutáció 102.
 Művészetek 140, 205.
 Nagybirtok 28, 31, 32, 164, 206.
 Nagyipar 67.
 Nagykereskedelem 58.
 Nemi aberrációk 86—88.
 Nemi algolagnia 88.
 Nemiélet egyenletessége 80.
 Nemi fölvilágosítás 77.
 Nemképződés 78, 128.
 Nemi kiválasztás 128.
 Nemi pauperizmus 80. 84.
 Nemi túlprodukción 80.
 Nemzetiségek 194.
 Népszaporodás 22, 108.
 Népmozgalom 38, 126.
 Nők emancipációja 96.
 Nők életkora 115.
 Nők gazdasági helyzete 93.
 Nők katonáskodása 193.
 Nőrablás 100.
 Nők relatív száma 78.
 Nők szavazati joga 121, 129, 191.
 Növényi termékek 39.
 Nyersanyagok 65.
 Ólom 50.
 Oligospermia 106.
 O. M. G. E. 46.
 Organicizmus 139.
 Osztályharc 143, 145—147, 192.
 Öngyilkosság 116—117, 128.
 Örökbérlet 44, 172, 176.
 Öröklési jog 214.
 Panmixis 104.
 Parcellázás 172.
 Parlament 122—23.
 Pártok 122—123, 200.
 Patronázs 118.
 Pénz 39.
 Pénzpolitika 211.
 Pestis 114.
 Petróleum 66.
 Poligámia 78, 81, 85.
 Posta 59-60, 127, 173, 208.
 Pragmatikusok 134.
 Prevenció 118.
 Progresszív adók 176, 211.
 Proletariátus 84.
 Prostitúció 77, 84, 89.
 Protestáns 125.
 Rablógazdaság 22.
 Rabszolgaság 168.
 Radikális pártok 124, 192.
 Rekvirálás 176.
 Rendőrség 198—199.
 Revizionizmus 46, 47, 51, 57, 154, 184.
 Réz 50, 66.
 Rizs 64.
 Rozs 40, 64, 73.

- Sajtószabadság 199.
 Selyem 66.
 Sertés 35, 36, 72.
 Siedlungsgenossenschaft 166
 Sovinizmus 194.
 Szabadföld 162.
 Szabadszerelm 98.
 Szabad foglalkozások 70,
 121.
 Szabotázs 145.
 Szadizmus 88.
 Szakszervezetek 55.
 Szarvasmarhák 36.
 Szegényügy 202.
 Szelekció 102.
 Szén 43, 66.
 Szénhidrát 70.
 Szerzett tulajdonságok 105.
 Szindikalizmus 57.
 Szindikátusok 56, 127.
 Szociális kapillaritás 84.
 Szodomia 88.
 Szövetkezet, fogyasztó 60,
 61, 174, 182.
 Szövetkezet, mezőgazdasági
 33, 126.
 Szövetkezet, települő 166,
 173.
 Szövetkezet, termelő 45, 46,
 126, 165, 174, 182.
 Szeppevidék 23.
 Sztrájk 56, 57, 145.
 Születések 38, 80, 106, 107,
 196.
 Távíró 60, 127, 173.
 Taylor-rendszer 170.
 Tea 40, 41, 73.
 Telepítés 27, 43, 166—67,
 173, 196, 206.
 Telefon 60, 127, 173.
 Tengeri 40, 65.
 Teológia 133.
 Teozófia 195.
 Természetes kiválasztás 141,
 145, 183.
 Természetes szaporodás 111
 Tífusz 113.
 Torokgyík 114.
 Többtermelés 20, 22, 23,
 76, 126.
 Tőke 21.
 Törvénytelen születések 97,
 196.
 Törzsöröklés 44.
 Trösztök 51, 145, 157, 174.
 Tüdővész 113, 114, 141.
 Unionisták 124.
 Übermensch 101, 104, 141,
 Üzem, ipari 51, 52, 155.
 Üzem, mezőgazdasági 19.
 Választójog 122, 123, 191.
 Vallások 195.
 Vámpolitika 200.
 Városbatömörülés 70, 120,
 128, 178.
 Vasbértörvény 51.
 Vasérc 50.
 Vasutak 59, 127, 173, 175,
 179, 208.
 Védővám 27, 42, 43.
 Vitalisták 103.
 Világbéke 193.
 Világháború 140, 144, 167,
 172.
 Vörheny 113—114.
 Weismanizmus 130.
 Zsírnemű táplálékok 70.
 Zoológiai fejlődés 141.

FÖLDRAJZI MUTATÓ.

- Afrika 23, 116, 119,
 Alföld 204.
 Amerika 23, 31, 40, 48, 50,
 59, 105, 209.
 Anglia 23, 24, 25, 28, 29, 31,
 32, 35, 36, 49, 50, 54, 56,
 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
 65, 66, 71, 72, 74, 75, 78,
 91, 99, 107, 109, 110, 111,
 112, 113, 114, 115, 118,
 120, 121, 123, 124, 155,
 175.
 Angol gyarmatok 63, 67.
 Argentína 24, 26.
 Asszíria 23.
 Ausztria 24, 25, 26, 28, 45,
 49, 54, 60, 73, 91, 107,
 109, 112, 113, 114, 115,
 123, 125
 Ausztrália 23, 24, 25, 26, 35,
 36, 48, 64, 65, 116.
 Babilonia 23.
 Bajorország 124.
 Belgium 24, 26, 29, 31, 32,
 36, 45, 57, 91, 107, 109,
 111, 112, 113, 116, 123,
 125.
 Berlin 55.
 Brazília 41, 65, 123.
 Bulgária 29, 108, 123.
 Canada 23, 25, 64, 116, 141.
 China 41.
 Dánia 24, 32, 56, 91, 99,
 107, 111, 112, 113, 115,
 123, 124.
 Délamerika 23, 116, 119,
 123.
 Egyiptom 23.
 Északamerikai Egyesült
 Államok, lásd U. S. A.
 Északnyugat-Európa 32, 91,
 98, 117, 119, 125, 129,
 196.
 Európa 24, 40, 52, 67, 69,
 73, 75, 78, 104, 112, 114,
 119, 127, 193.
 Finnország 78, 99, 107, 116,
 122, 123.
 Franciaország 24, 25, 26, 28,
 29, 31, 32, 35, 36, 41, 44,
 45, 47, 49, 52, 55, 56, 57,
 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65,
 66, 71, 74, 91, 92, 95, 98,
 99, 107, 109, 110, 111,
 112, 113, 114, 115, 116,
 119, 120, 121, 123, 124.
 Görögország 123.
 Hollandia 29, 36, 60, 65, 73,
 74, 99, 107, 109, 111, 112,
 113, 123, 125.
 India 25, 41, 117.
 Írország 99.
 Japán 41, 54, 60, 62, 64, 65,
 107, 108, 111, 116, 117,
 125.
 Középeurópa 44, 68, 69,
 176, 196.
 Magyarország 23, 24, 25, 26,
 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36,
 40, 43, 44, 45, 48, 49, 54,
 56, 59, 60, 61, 62, 73, 74,
 75, 78, 83, 92, 98, 99, 107,

- 108, 109, 111, 112, 113,
114, 115, 117, 121, 122,
123, 125.
Magyar és Osztrák Monarchia
59, 60, 62, 63, 64, 65, 66,
73, 113.
Mexico 49.
Montenegro 123.
- Németország 24, 25, 26, 28,
30, 31, 33, 35, 36, 40, 42,
43, 44, 45, 47, 49, 50, 52,
54, 55, 56, 57, 59, 60, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 71, 72,
73, 74, 79, 90, 91, 98, 99,
107, 108, 109, 111, 112,
113, 115, 116, 118, 119,
120, 123, 124.
- Norvégia 32, 62, 91, 99, 107,
114, 116, 122, 123, 125,
- Olaszország 24, 26, 32, 36,
41, 56, 57, 60, 66, 71, 73,
74, 78, 91, 98, 99, 107,
109, 112, 115, 118, 119,
120, 121, 122, 123, 125.
- Oroszország 24, 25, 26, 29,
30, 33, 35, 36, 40, 43, 44,
47, 48, 49, 54, 59, 60, 62,
63, 64, 65, 66, 73, 74, 79,
91, 92, 107, 108, 112, 115,
116, 122, 123, 125, 171.
- Poroszország 124.
Portugália 122.
- Románia 25, 29, 31, 33, 40,
64, 107, 108, 122, 123,
125.
- Skócia 99, 113.
Spanyolország 25, 41, 60,
73, 112, 116, 119, 123,
125.
- Svájc 54, 99, 108, 109, 113,
115, 123.
- Svédország 32, 56, 65, 74,
90, 98, 107, 111, 112, 113,
115, 122, 123.
- Szászország 124.
Szerbia 123.
Szibéria 23, 25, 116, 141.
- Tibet 78.
- U. S. A. 24, 25, 26, 34, 35,
36, 40, 41, 48, 49, 50, 51,
56, 57, 59, 60, 62, 70, 73,
75, 98, 104, 110, 119, 120,
121, 123, 124, 127, 145,
155, 159, 175, 204.
- Württemberg 124.

BUDAY DEZSŐ DR.
egyetemi m.-tanár, kecskeméti jogtanártól
könyvalakban megjelent:

Az erkölcsi elmezavar a büntetőjogban. Budapest, 1900
1—56. 1.

A házasságjog bölcselete. Tanulmány. Budapest, 1901.
1—170. 1.

A házasság társadalmi védelme. Budapest, 1902. 1—56.1.

A házasság teljeskorúsító hatása. (A Magyar Általános
Polgári Törvénykönyv tervezetének 4. §-ához.)

Das Recht der Liebe im vorehelichen Leben. (Ein soci-
aletisches Studium über die Frage des Veraizmus.) Leipzig
és Berlin, 1904. 1—158 1. Két kiadás.

Ugyanaz, második kiadás. Leipzig, Berlin, 1904.

A legújabb házasságetikai elméletek. Budapest, 1905.

A motívumok értékelése a szociológiában. Budapest, 1908.

Az egyke Baranyavármegyében. Budapest, 1909. 165.1.

Ugyanaz, népszerű kiadás. Budapest, 1909. 40. 1.

Le comitat hongrois éneiën ét modern. Bruxelles, 1910.
(Előadás a brüsszeli közigazgatási kongresszuson.)

Magyarország honorácior-osztályai. Különlenyomat a
Budapesti Szemléből. Budapest, 1916.

A többtermelés és a birtokkategóriák. Különlenyomat a
Közgazdasági Szemléből. Budapest, 1916.

A társadalmi ideál Útjai. Külön lenyomat „A társadalmi
ideál” című tanulmányból. Budapest, 1916.